
Irodalmi szemle

2005 március

Kulcsár Ferenc

R. C. gyerekkori arcképe

R. C. úgy jelent meg a világban, mint egy üstökös. Miután köldökzsinórját, pontosabban fénycsóvját a bába elmetszette, üstöllést oázni s iázni kezdett, jelezve, hogy sír bár, mint egy számár, bömbölése korántsem elégedetlenség, csak azért sír-rí, mint a szopós malac, mert kiűzték a meleg ólból, illetve hát az édenből, s fázik. Az, hogy mint a cerkófnak, az átkozott földön kell bukdácsolnia, négykézlábon port nyalnia, semmiség volt, nem zavarta őt. Több is veszett Mohácsnál, gondolta, hisz ekkor már nemcsak a vízözön, a mohácsi vész is utána volt R. C.-nek. Anyatejen élt, s háton fekvé rugdalta az eget, hogy szelíd legyen, mint tehenük, a Jámbor, mert már készülődött megfejteni a fényes csillagokat. *Állni látszott az idő, bár a szekér szaladt*, s tízévesen R. C. beosont a Tejút roppant karámjába, fejni kezdve a csillagok zubogó tejét jövője sajtárába. Ám a Tejút Istenkúttya, angyalok és tündérek sétánya, s nemcsak, hanem hadak országútja, árvák és halottak alléja, ezentúl meg táltosok és ördögök kacskaringós kígyóútja is. Nem csoda, ha R. C. sajtárába az eget verő tőgyből bájjital sugárzott, koktél, amely mámorossá és kábává varázsol. R. C. így, a klasszikus lázadócsemete, a szentlélek üstökösremeke hol makacs volt, mint Bálám számara, hol szomjazó, mint a Szahara... Hitte a szegény holdkóros, hátulgombolós vátesz – a kelő nap fényében Isten majd mindent jóvátesz.

Pásztorsíp

Nincsen szebb a fészken kelepelő gólyánál, ezt R. C. öröktől fogva tudja. Egyrészt ott ágaskodik karcsún, hófehéren bozontos-boglyas, fekete fészkeben, s az égre tornyosulva naphimnusz énekel, másrészt, ahogy Szókratész mondaná, ez a gyönyörű madár, az Isten szolgálja, amikor kelepel, örömeiben teszi, mert ismeri mindazt a jót, ami Isten. Mégis, volt idő, amikor egy Istennek szentelt másik lény szebb himnusz dalolt a fészken kelepelő gólyánál. A gólyafészkek alatti tűzfészkekben élt, melyből a lángok egyre kitörték, perzselve R. C. fiatal arcát. Zengett a gyümölcs a nap alatt, fenn a dombon legelészett s kolompolt a juhnyáj, zúgott a harang, orgonált a szél, s R. C. e hangok nyomán úszott, mint a fény, e hangok zuhogásában vergődött, mint az ifjú Werther. Éjjelente liliumujjal formálta meg újra s újra arcát, pásztorsípon sírta vágyát: *gömbölyödik már két kerek almád: hadd tapogassam!* Álmaiban patakok folytak R. C. fekete hajára, s üzengette a fészken éneklő gólyánál is szebb lánynak: meztőláb jöjj el, ringasson a kert, elfojtott dalként, Istent fel ne verd. S csípőjéről leoldva a bíborszín övet, alámerültek villámcsendben a kis hegyen, szerelem volt az ég, a halál is szerelem. Elmúlt-e mindez, kérdezi R. C. a lombjait hullató világban, a sárguló ős aranyában. A gólyák délre szállnak, hosszabbodnak az árnyak, hunyorog a ködökön át az égi titán, a nap, de a csipkék a bokrokon pirosan izzanak. Elmúlt-e hát mindez, fehér gólyás piros háztető, vagy minden van, mint azelőtt, sodródva a tengeren, halhatatlan gyerekkor, csillagos ég, halál, szerelem.

R. C. boldog arca

„Fejem fölött az ég, talpam alatt a föld – írta a porba s víz hátára R. C. tizenhat

évesen –, fejem fölött az ég, talpam alatt a föld, és szívem még kisgyerek. Eső mosta, keskeny úton megyek, templom és temető két csillaga vezet. Boldog vagyok és reszketek, mert enyém, ami kiárad a földből, s enyém, mi az égből leperreg. Körülöttem megváltófű, margitvirág beszél, aranyos istápszál s mézfű közt szól a szél. Sziklák merednek odafent, fényárban fürdik a tündérek hegye, csillog a köveken a teremtés szelleme. Vadszőlők indái folynak körül, megyek, vár rám az édes képzelet. Vár rám a szemed, hogy felöltözzön engem, hogy ne kelljen soha már tenélküled lennem. Vár a kezed, hogy kezemmé legyen, megszólalásom pedig megszólalásod: ne legyen módunk feledni, sem emlékezni a világot. Vár a szád, hogy életünk ne legyen pusztaság, hogy ismerjelek és ismerj engem, ahogyan csak Istennek van módja ismernie magát – írta a porba s víz hátára R. C. tizenhat évesen. – Megyek hozzád a szent hegyre, hogy lehessen lennünk: ne kelljen port ennünk, moslékot innunk, dideregnünk.

Igaz történet

R. C. tízéves lehetett, a mesebeli birodalom, egy hosszú-hosszú parasztház elvarázsolt udvarának suttyo ördögfattyá, szóval tízéves lehetett, amikor, nem tudja már, kicsoda, megkérdezte tőle: No, gyerek, mi leszel, ha nagy leszel. A kíváncsiskodó megrökönyödésére R. C., az ördögfióka azt felelte: Angyal. A meghökkenést persze rövidesen gúnyos hahota követte, s R. C., aki maga sem tudta, miért is akar majd egykor angyal lenni, a heherészőt faképnél hagyta. Udvar végi „barlangjába” menekült, a fejét szénavackába fúrta, s kis idő múltán elszenderedett... Sokáig cipelte a jelenetet a szívében, mely egyébként is tele volt tüskével; bár nem akarta,

valahogy mindig rossz fát tett a tűzre:
szénakazlat gyújtott fel, vízbe fulladt,
kis híján halálát lelve, diófájuk égbe nyúló ágáról
zuhant alá: mennyből a pokolba... R. C.,
az ördögfióka angyal akart mégis lenni. A fenti év
decemberében, miközben
számlálta titkon a napokat, várva a hóesést,
a világot jászolba fektető karácsonyestet,
megbetegedett, sárgaságba esett.
Vigasztalan lett, nem értette,
Isten, akinek ő naponta imát mond,
mért engedi ezt. Ezüstdiót, aranyalmát félretolt,
pityergett, s a kórházzsoba ablakához nyomta az arcát,
bámulva a hóesésbe pólyált, végtelen világot.
Édesanyja távoztával ágyba bújt,
s barátaira gondolt, akik otthon
járták a házakat, dicsérve az Istent,
hogyan lejtött a pásztorokhoz a jó hírt hozó angyal.
S eszébe jutott hirtelen, mit mondott nemrég
a hahotázó embernek: angyal akar lenni,
ha nagy lesz. Most sem igen értette persze
„lelke tőmondatát”, s egykori válaszában merengve
elaludt. Azt álmodta, halott kistestvére,
akit még kisdéd korában magához vett
az Isten – R. C. ekkor még csak
édesanyja méhében készülődött a világra –,
azt álmodta, halott édesbátyja,
mikéntha egy angyal, eljött hozzá a kórházba
gyógyulást kívánni. Amikor karácsony
másodnapján felébredt, hó borította kint
az ünneplő világot, s eszébe villant az álma:
hogyan eljött hozzá édesbátyja
angyalnak képében, s ő, aki a bátyja helyett
született a világra, tulajdonképpen angyal,
önnön édesbátyja.

Ábel

Tizenkét évesen R. C. még nem tudta, hogy az
embernek szentelt földet tapossa. Mint ahogyan
azt sem tudta, meggyalázott földön jár

naponta. Ima után ágyba bújt, álmai végén
fényre pörgött, harsogott a bolydult világ, s a
sziklák fölött felizzottak a vérvörös Rózsa
szirmai. Egy napon aztán a szél s a hírvivő
madár arcába csapta: megölték Ábelt az Erős
erdejében. R. C., mint csibék az ölyvtől,
mint élők a kuviktól, megrettent, életében
először borzongott a lelke, mint tó vize a
vihar erejétől. Megölték Ábelt az Erősön,
az erdő sűrű mélyén. Síri csönd nyomta
a föld alá a falut, s R. C. boldog szívében
a fény szavait felcserélte a félelem mondata.
Sötétbe merült a teremtés: emelt feje
lecsüggött, édenét az öldöklő angyalok
bevetették a bűn tengerző vizébe. Ma már
tudja R. C., leheletnyi istenakarat is
elvehetné erejét a földnek, életét körben
a vizeknek. De mert bennünk és közöttünk
szenvednek a szentek, az erdő mélyén fekvő
juhásztor szívéből világokat éltető
patakok erednek.

Első szerelem

Tizenhat éves volt R. C., és fülig szerelmes
Máriába, akit az ég küldött neki, hogy
pásztorolja együtt a mindenséget. A mindenség
persze rájuk se hederített, tengerzett önnön
bűvöletében, ringatva kolibriket és
behemót naprendszeret. Ezért R. C. és Mária
alkonyatkor, szerelmes lánggal a szívükben
felosontak a Szent Hegyre, s ott,
a mohaszakállas sziklák szakadékaiban
megszentelték egymás olthatatlan testét:
örökifjan, gyönyörűen, kimondhatatlanul.
Mosolygott a hold, a hegyoldal fűtengerében
kérődző, mozdulatlan kőállatok mindentudóan
hallgattak, s a vén világ hegedült,
szaxofonozott és zongorázott, mintha
az örökéletben minden zene és tánc lenne.

A virág^{*}

A lakás üresen tátongett, lényegét elnyelte az idő, s az időt az időtlenség. Semmi sem változott. Akár tegnap is lehetett volna vagy holnap. A kárpiton ugyan meglátszott, hogy nem új, különösen ott, ahol ülni szokott, na meg a ritkán beszivárgó sugarak miatt is fakóbb lett egy kevéssel, de tulajdonképpen ez volt minden, amiről következtetni lehetett volna, hogy hátha mégis szállnak a felhők. Az órát, egyetlen örökségét egy felkiáltójelnyi intellemmel, nem húzta föl már évek óta, zavarta a ketyegése, negyedóránként az ütése, kellemetlen ez az állandó nyugtalanító figyelmeztetés a túlvilágról, mert ha idő van, elmúlás is van, vagy valami ehhez hasonló, változás, felejtés, az érverés transzformációja, holott megszokhatta volna, az ember egyszerűen elereszti a füle mellett a zörejeket, a tettek zaját, még a szavakat s a tanulságot is, ki tudja, mi megy ilyenkor veszendőbe, vagy mégsem. Talán kabalából tette ezt, hogy annak ellenére se múljon a mulandó, s ne zavarja a virágot, pedig az ettől függetlenül virított, illatozott is néha, szeszélyesen, önkényesen, nem tudta megállapítani, pedig próbálkozott, mitől függően, vagy hogy van-e egyáltalán bármilyen oka, bár az is igaz, hogy nem foglalkozott ezzel túlzottan, mindenek dacára, talán a felhők miatt, meg légzési zavarok feszélyezték, fulladozott néha, orvoshoz kéne menni, aggályoskodott, s ez elvonta figyelmét, szóval a virág egyszerűen ott volt az íróasztalán, családi ékszer, amellyel nem gondolunk, amit nem hordunk, csak van, s hiányozna, ha nem lenne. Nagy-néha megfürdette, általában magányos perceiben, hogy lemossa róla a feledés porát, s visszaálljon virtuálisan a régi rend, aztán helyére rakta a vázába, ahol mindig is volt, mintha ott termett volna. Pedig nem ott nőtt, a kertből származik. Karmen, gyönyörűséges virágoskert, aki mindig is voltál, mégsem vagy.

Minderre már csak homályosan emlékezett Leander, mert a hétköznapi gépiessége, az órák sztereotípiája, mikor még a percek is hasonlítanak, valójában időtlenség, elkente az egészet, óriási keverőbe került, ami egykor szivárvány volt, vagy annak látszott legalább, rögeszme, amely szintén csak van, tudtukon kívül, s nem emlékezünk rá, talán ez is eltűnik az időtlenség fekete lyukában, sosem volt világba. Valójában eléggé banális köznapi helyzetből adódott az egész, orvoshoz kellett mennie, most már igazán, a légzési zavarok miatt, kamaszkora óta bántották, s ez alkalomadtán előjött, nem jutott levegőhöz, mintha légtüres térben volna, határozatlan légszomj, holott ki tudja, bizonytalan és kiszámíthatatlan volt ez, nem asztma, attól tartok, mondta az orvos, nem is a tüdejével van baja. De a friss leve-

gő, ellenkezett olyankor. Igen, mindenki arra vágyik, válaszolta az orvos, tiszta levegőre, talán a tengerhez, javasolta, de Leander legyintett, azt kérdezte, vajon tényleg azon múlik-e, hát, húzta föl szemöldökét az orvos, és – biztos, ami biztos – további kivizsgálásokra új terminust adott, kiderül valami esetleg.

Ki az utolsó, érdeklődött, amikor a váróba érkezett. Én, szólalt meg egy hang a sarokban, s Leander, mivel ott volt még üres szék, helyet foglalt mellette. Elég megjegyezni az utolsót, ha az bemegy, utána következik ő, addig nyugodtan olvashat, de miközben nyúlt a könyvért, gyanút fogott, a hang tulajdonosa is ott ül-e, vagy csupán a hang, egymagában, mintha belülről jött volna, hetedhét ajtón túlról, titkos vagy tilos, ki tudná ezt megállapítani, zárkából, álmaiból a vágy, de megakadt szeme a lányon. Bájos teremtés volt, tartózkodó mozdulattal vette tudomásul a melléje telepedő férfit, szemük összeakadt, Leander elfogódottan kotorászott a táskájában, bocsánat, mondta, mert közben akaratlanul megbökte, szinte megkönnyebbült, hogy kifogást talált, amiért úgy rábáméskodott, hangja mégis elcsuklott, torkán akadt Hófehérke almája. Semmi, mosolygott szendén a lány, szemében éteri fények kísértettek, amitől a férfi még jobban megzavarodott, szinte lélegezni is elfelejtett, de ez most nem tűnt föl neki, görcsösen másfelé igyekezett nézni. Őlébe tette táskáját, rá a könyvet, ősi vadászösztönrel még körültekintett, szemügyre venni a terpet, csak hogy megint a lányra tévedt, meg kell jegyeznem, ismételte gondolatban, hogy tudjam, mikor kerülök sorra, persze ez már csak gyarló ürügy, tudatosította, hogy jobban megnézhesse, miközben úgy tett, arra vigyáz, nehogy újra megbökje, ez az érthetetlen belső kényszer teljesen fölzaklatta, zavarában föllállt, majd szórakozottan visszaült, közben titkon sandított a lányra, ekkor ismét találkozott a tekintetük. A lány szinte abban a pillanatban lesütötte szemét, eltűntek a fények, a könyvre összpontosított, úgy látszott, a címet olvassa, elterelő manőver. Ismeri, szólalt meg kérdően Leander, s maga is csodálkozott ezen, nem szokása a váróban társalogni. A lány még mindig mosolygott, s amikor ránézett, tekintetében rejtélyes csillagképek ragyogtak ellenállhatatlanul, a lélek mennyboltja, végtelen láthatár. Leander bizonytalanul pislogott, honnan ismerem, mélyedt magába, bár biztosan tudta, nem találkoztak még, pedig ha akkor kinéz az ablakon, látta volna az égen úszó felhőket, mögülük éppen kibújt a Nap, erősödő sugara a lány szemébe nézett, a férfinak úgy tűnt, a legragyogóbb csillagot látja ott, csodálatos virág nyílt.

Néhány nap múlva újabb kivizsgálás, nem jutok levegőhöz, panaszkodott, egyre rosszabb, az orvos viszont a fejét csóválta, hát jó, rendben, akkor még megpróbálunk valamit, hátha, bár nem valószínű. A váróban ismét ott volt a lány, Leander melléje ült, köszöntött, mint akit már régen ismer, visszafogott mosollyal üdvözölte, lány meghittség volt az üzenet, s Leandernek hirtelen az volt a benyomása, semmi baja, nyugodtan lélegezhet, holott szíve gyorsabban ver, légzése mégis teljesen nyugodt, talán igaza van az orvosnak, de hogy van ez akkor. A lány se lyempapírba csomagolt virágot tartott, éppen soron volt, föllállt, tett két-három lépést, a férfi úgy látta, nem érinti a földet, talán csak képzelet mindez, gondolat su-

han, s a film tovább pörög, a lány visszafordul, tétován a férfi elé áll, megfogná addig a virágot, míg bent vagyok, kérleli, ha pedig megjön közben Karmen, adja neki. Ki az, dadogja Leander, nem ismer ő semmi Karment, s nem kérdezheti meg mindenkitől, aki betéved ide, mondja, magát hogy hívják. Olyan, mint én, rebben a lány ajka, alig észrevehetően, biztosan megismeri, tudatja mosolya, szeméből napsugár villan, pedig felhős az égbolt, köd kavargó, s belibben a rendelőbe.

Az emberek jöttek-mentek, Leander is sorra került, csak a lány, ki tudja miért, nem jött ki a rendelőből. Talán még bent van, gondolta, de akkor miért hívnak engem is. Azonban nem volt bent sem, csak az orvos és a nővérke, aki egy másik ajtón is ki-be járt, míg az orvos Leandert vizsgálta, esetleg arra mehetett, vélte, mi legyen most a virággal. Alapjában véve megkérdezhetné az orvost, biztosan tud róla valamit, egy lány, akinek a nevét sem ismeri, s nincsen kezében virág, mert ő tartja most, ugyan hol van, merre ment, hülyének nézne a doktor, bizonyára, pláne, hogy a tünetek megszűntek, az eredmények meg mind negatívak, alighanem hipochondernek tart, ha ráadásul ilyen kérdést tesz föl, tényleg elküldi a diliházba, s okkal, reménytelen helyzet.

Otthon vázába tette a virágot, s azon gondolkodott, mitévő legyen most, hol találja meg ezt a rejtélyes lányt, vagy legalább Karment, akit állítólag föl ismer, lehetőleg még azelőtt, mielőtt elfonnyad a virág. Céltalan bolyongásba bonyolódott, rőtta az utcákat rendszertelenül, mert nem volt fogódzója, a véletlenben bízhatott csupán, hátha, ugye, akár a kapanyél, amely elsül, esetleg. Merre jársz mostanság tulajdonképpen, ugratták barátai, hogy fölrázzák elvonatkoztatottságából, ám Leandert nehezen lehetett szóra bírni, csak legyintett, talán a tengerhez, ahogy az izé mondta, vagy azon túlra is, a szigetre, hogy megtaláljam a virágoskertet. Ugyan miféle virágoskertet, csodálkoztak, s megkopogtatták homlokukat a háta mögött, mi baja lehet ennek. Ha éppen az kell, szólt az egyik, hogy föloldja a kínos helyzetet, a hét végén lesz nálam egy gardenparty, eljöhetnél, csak el ne taposd a virágaimat, mondta még, tréfának vélte.

Hát jó, gondolta Leander, végül teljesen mindegy, hova megyek, s nem akadt meg azon, mire céloz a barátja, nem vagyok én liliomtipró, mondta ártatlanul, Karment keresem, tette hozzá gondolatban, azt hiszem. Aztán úgy alakult, hogy elég jó zsúr volt, jóízűt mulattak, sokat ittak, sokáig maradtak, sok vértelen felületességet összehordtak, micsoda marhaság, röhögtek azon nagyokat, a végén még elkísért egy ifjú hölgyet a buszhoz, majd fölteszlek, hogy hazamehess, mondta gálánsan spicces mosollyal. Az ifjú hölgy belekarolt, úgy indultak a buszmegállóhoz, nevetgélve, eléggé gőzösen, s mivel minden sarkon a lány incselkedve Leander száját kereste, a busz természetesen elment, az utolsó, mi legyen most. Tulajdonképpen ihatnánk még egyet, nyilatkozott Leander, s az ifjú hölgy lelkesen ráállt, hát persze, miért ne. Leander nem lakott túl messze, míg hajnalban az első busz elindul, bedobnak egy-két pohárral. Sikeresen följutottak a lakásba, Leander palack után nézett, s a dugóhúzót kereste, az ifjú hölgy közben körülhordozta tekintetét.

Milyen kedélyes lakás, lelkenedezett, ó, istenem, ez a szegény virág, miért nem adsz neki vizet, hiszen elszárad. Tényleg, mondta a férfi, szegény virág, valahogy elfelejtette az utóbbi napokban, csavargása öncélú lett, jóllehet eredetileg a virág miatt, el ne fonnyadjon, pedig az semmi jelét a kiszikkadásnak nem mutatta, a víz kiszáradt ugyan a vázából, de a virág friss és üde maradt, mintha csak most vágták volna le, pontosan olyan, mint akkor, amikor a kezébe nyomták, semmit sem változott, Leander mindezt valahogy nem vette tudomásul. Töltött, koccintottak, összeszebújtak, újra ittak, az ifjú hölgy magára vonta Leandert. Úgy aludtak el mezetelenül, reggel arra ébredtek, hogy fájnak. Mi is a te neved, érdeklődött a férfi, miközben fölöltözködött. Részeg voltál, vihogott az ifjú hölgy, de hangjában érződött a sértődöttség, Karmen, hiszen mondtam, Karmennek hívnak. Tényleg? Tényleg. Érdekes, mondta a férfi minden meggyőződés nélkül, találkoztunk mi már valahol? Persze, mondta az ifjú hölgy, tegnap a zsúron, nem emlékszel? Karmen, tünődött a férfi, hogy lehet ez? Szent ég, milyen alakokkal kerülök össze, én hülye, sértődött meg az ifjú hölgy, aki Karmennek mondta magát, hát jó, felejsük el, s elviharzott, Leander sosem látta többé, csak valami azonosíthatatlan, s ezért kellemetlen szájíz maradt utána, mintha becsapták volna, vagy – s ez volt a valószínűbb – önmagát csapta be inkább, azaz kusza volt az egész, zavaros víz, amelyen a Nap sem hatol át, elnyeli a sugarakat. Mégis: valahogy rendet kell teremteni ebben a zűrzavarban, de csak még jobban föl kavarta a vizet, saját útvesztőjébe tévedt. Nem vagy te Karmen, kérdezte egyik új ismerősétől, pedig tudta, hogy nem úgy hívják, szép melle volt és takaros fara, végigsimogatni micsoda élvezet lehet. Persze, mondta a szép mellű, takaros farú, én vagyok Karmen. Az jó, mondta Leander. Miért jó? Azért, mondta Leander váratlan ötlettel, s ezzel önmagát is meglepte, mert már régóta szeretnék operába menni a Carmenre, de ahhoz egy Karmen kell, hogy stílusos legyen. Szereted az operát, kérdezte a szép mellű, takaros farú, hiszen vonakodni is kellett egy csöppet a jobb benyomás kedvéért, hát jó, hagyta rá végül, menjünk operába. Az előadás után még leültek egy pohár pezsgőre, hadd teljesedjen ki az élmény, s egyúttal megegyeztek, máskor is elmennek, esetleg máshova. Mikor fölmentek Leanderhez, a szép mellű, takaros farú hölgy első dolga az volt, hogy vizet öntsön az üres vázába, amelyben a virág volt, hogy lehet így hagyni, dorgálta, étlen-szomjan a vázában, képzeld, ha te nem kapnál enni. Elfelejtettem, mondta Leander szórakozottan, tegnap akartam, lódított, aztán szólt a telefon, az operajegy, vacsoráztam, mit tudom én. Ugyan már, tegnap óta rég lekókadott volna, ez csak olyan kifogás, mert nem akard bevallani, hogy nekem hoztad. Nem neked hoztam, mondta egyszerűen, de határozottan Leander, már régen itt van, csak elfelejtettem vizet önteni, úgyis mindegy. Ez félrebeszél a szemérmességében, vélekedett a szép mellű, takaros farú hölgy, na majd ő, fogadkozott magában a szebb kilátások reményében, istenadta adottságaival jobb belátásra téríti. Csakhogy bármikor följött hozzá, ott volt a vázában a friss virág, néha illatozott is, ez lassan gyanússá vált, ha nem nekem hozta, hanem kapta, állítólag, akkor kitől, gerjesztette magában a fél-

tékenységet. Mert mindennap friss volt az a virág, mindig ugyanolyan szép és üde, vagyis naponta kapnia kell valakitől, önmagának ugyan mi a csodának vásárolna egyfolytában újat, ez egyre jobban nyugtalanította, ki a fene lehet az, akivel megcsal, ezt nem hagyom annyiban. Azzal kezdte, hogy nem töltötte föl a vázát többé vízzel, csakhogya ez mit sem használt, falra hányt borsó, annál is rosszabb, mert a borsó a padlóra pattan, s eltapossa az ember, ez pedig a lelkét mérgezi, önérzetét sérti, megfejthetetlen talány, megkukulok ettől, dühöngött, a fejét verte a falhoz majdnem, majd hisztizni próbált, ez nem mehet így, velem ne játsszon senki, egy szóval megelégtelte végül, történetesen esett az eső éppen aznap, szinte szimbolikus volt.

Leander szomorúan vette tudomásul a távozást, ez sem volt Karmen, hiába, pedig virágos kert volt a melle s ágyéka nektár, milyen kár. Bár... Bár esett az eső, ugye, mintha le akarná mosni az ölelések nyomát. Ekkor búskomor költői ihlete, a homályba vesző léptek s a nedves képzetek következtében eszébe jutott megint a virág, hosszú hónapok után újra megfürdette, lemosta róla a pókhálót, frissen, újravarázsolva pompázott íróasztalán, milyen elbűvölő. Járni kezdte újra az utcákat, immár rendszeresen, mintha küldetése volna, fényképezett, s otthon a számítógép-nél elemezte az arcokat, hátha fölismer valakit. Egyszer-másszor úgy tűnt, megtalálta, amit keres, a kinagyításkor viszont kissé túlzottan kockás lett a kép, s nem tudta eldönteni, mit lát, no de biztosan fölismeri, erről volt szó, tehát mégsem az. Ez már akkor volt, amikor a szűkszávú lánnyal dolgozott egy tervezeten, a munka eléggé lekötötte, a számítógépre otthon egyre kevesebb idő jutott, nem is volt kedve hozzá, fáradtan s későn érkezett haza, csupán arra maradt némi energiája, hogy a szűkszávú lánnyal elment néha kávéra, lecsapolni a közös kimerültséget, mert a szűkszávú lánnyal jól haladt a munka, túl jól, s gördülékenyen, nemsokára befejezzük, mondta egy napon a szűkszávú lány szinte ünnepélyesen, de Leander valahogy nem tudott annyira lelkesedni. Mondd csak, Karmen, válaszolt neki, mert így becézte, mi lesz ezután. Mi lenne, befejezzük. Sajnos, mondta a férfi. Ugyan, válaszolt kifejezéstelenül a szűkszávú lány. Na, egy díszvacsorára azonban meghívlak még. Jó, egyezett bele szűkszávúan a szűkszávú lány, s eljött a megbeszéltnapon Leanderhez. Szép a lakás, szólt váratlanul a szűkszávú lány, mert lelkesedni nem szokott, egy-két változtatás ugyan ráférne, esetleg segíték, ilyen bőbeszédű nyilatkozatot még nem is hallott tőle Leander. Tényleg, mondta anélkül, hogy világos lett volna, helyeslést fejezett-e ki vagy kérdést, s mire vonatkozik ez egyáltalán, te vagy az én virágos kertem, folytatta, jó munkát végeztünk. Ha úgy gondold, vonta meg vállát a szűkszávú lány, s többet nem szólt, mert hát minek, ha úgyis itt marad, addig legalább, míg ezt a csinos kis lakást át nem rendezik egy csöppet. Ezt sikeresen meg is oldották, kő kövön nem maradt, mindössze az íróasztal, az érinthetetlen, maradt régi mivoltában, nem engedte hozzányúlni, s a szűkszávú lány, aki legfőljebb kétszer tett szóvá bármit, azt is kivételesen, nem bolygatta tovább a kérdést, csak egy szép napon kidobta a virágot, s a vázát eltette. Leander az

utóbbi időben ritkán vette szemügyre a virágot, úgyszólván soha, olyan része volt a lakásnak, mint bármi más, amit nem kell különösebben megcsodálni, számon tartjuk, mert ott van, ennyi, bár ott díszlett az orra előtt, már amikor az íróasztalánál ült, ott azonban egyre kevesebbet, mert bevásárolni kellett, takarítani, porszívózni, rendet csinálni, mosni, szárítani, vasalni, főzni, mosogatni, ami egy háztartásban lenni szokott, mindez szűkszávúan beosztva, s mindent szűken mérve, akár a mosolyt, csókot s ölelést, nincs arra most idő. Amikor néha az íróasztal közelébe került, mágnesként vonta oda ismeretlen erő, rejtett nosztalgia kerülgette, mégis óvakodott tőle ösztönösen, nehogy kizökkentse egyensúlyából, még baj lenne abból. Végül nem tudott ellenállni e belső késztetésnek, történetesen épp aznap, amikor a szűkszávú lány eltüntette a virágot, úgy érezte, leltározni kell az időt, hátha mégis múlik, s akkor vajon mi történt, töprengett Leander értetlenül, mi az, ami nincsen rendben. Megütközve cövekelt le végül, amikor jobban szemügyre vette a dolgokat, majd elképedve rohant szűkszávú párjához, hol a váza? A helyén. Nincs ott. De, elraktam. És a virág? Kidobtam. A férfi leszáguldott a kukához, őrjöngve szinte, izgatottan, egy hajléktalan turkált éppen benne, Leander bosszúsán félrelékte, kikotorta a virágot, a hajléktalan csodálkozva bámult rá, mi baja ennek, egy ilyen jól öltözött úr mit keres a kukában, nem tud friss virágot vásárolni a sarkon?

A virág tehát visszakerült a vázába, s vázástul az íróasztalra. Minek az neked? Csak. Csak? Mit mondjon erre? Úgysem tudta volna megmagyarázni, még magának sem. A szűkszávú lány még szűkszávúbb lett ezután, egy szót sem szólt többé sem a virágról, sem másról. Leander körülzsongta, de hiába, egyre távolabb került tőle, mintha csakugyan a tengerentúlra, ahova már nem lehet önerőből úszva eljutni, nem is volt már sziget a láthatáron, csalódottan nézett utána, de a vágy nem szólalt meg benne s nem követte, néma volt, akár a szűkszávú lány, lemerült benne az elem. Közben a víz a vázában újra kiszáradt, por lepte be a virágot. Karmen, miért nem beszélsz velem? De a szűkszávú lány szóra sem méltatta, talán nem is hallotta a fuldokló kérdést, magába roskadt, hallgatásba burkolózott, elzárt szavait cipelte, keserűséggé formálta, rogyadozott a térde a teher alatt, minden kaput ki akart nyitni, szabadon járjon Kékszakállú várában kedve szerint, semmibe vette a rejtett tilalmakat, ki kell takarítani, ez volt a rögeszméje, tiszta lappal élni, így képzelte, a pókhálók életére törnek, s nem vette észre, az üres szobákban szellemek igézik, visszavarázsolják azzá, ami lényege, talmi alteregója nevének. S amikor terhe alatt végleg összeroppant, Leander odaült halálos ágya mellé, elrontottad, Karmen, mondta búsan, elrejtetted a szavakat, kitagadtad a mosolyt, szemedben nem nyílt virág. Nem szeretsz, nézett rá fáradtan a szűkszávú lány, miért szólítasz engem így? Mert így akartalak. Nem az vagyok, más vagyok, szólt, annak kereszteltek, majdnem, suttogta alig hallhatóan, de nem lett belőle semmi. Nem lett, hagyta rá Leander, nem lett, s mérlázó tekintete a virágra tévedt a szomszéd szobában. A virág, akarta még mondani ekkor a szűkszávú lány, de csak egy utolsó sóhajra tellett, Leander vajon miért hozta vissza a kukából, miben remény-

kedett.

A temetés után Leander csüggedten ült az íróasztalához. Megöregedett, megöszült az évek során, akaratereje a sarokban hevert, vén kutya, alig mozdul. Azon töprengett, visszarakja-e bútorait eredeti helyükre, de nem bírta rászánni magát, minek, jutott eszébe a mentő gondolat, nem változik semmi, a lakás üressége elnyeli az időt, magába szippantja ez a vákuum, talán azért maradt meg a virág, ki tudja, talán nem is a vázából meríti nedvét, a kárpitok pedig, hát istenem, még nem szakadoznak, nem kell azzal törődni. Meleg délután volt, s hirtelen világosabb, a felhők elúsztak a Nap elől, a kibontakozó sugarak beosontak a szobába, körbevették a virágot, vajon mire emlékeztet ez. Leander nem bírta tovább, kiment, rőtta az utcákat, lassan, meg-megállva, hogy lélegzethez jusson, mintha álmaik keresné, de megfeledkezett fölnézni, ahol a napfény délibábja kacérkodott, késő este tévedt haza, s elaludt a tévé előtt, már pirkadni kezdett, amikor fölriadt, sajgó háttal, s lihegett, levegő után kapkodott, az utóbbi időben újra ez keserítette életét mind föltűnőbbben.

A légzési zavarok egyre nyomasztóbbak lettek, hosszú percekig tartott, míg mély lélegzetet tudott venni. Furcsa mód, amikor a virágot legutóbb fürdette, nem fájt semmije, nem lihegett, pedig előre a kád fölé hajolva épp fordítva kellett volna lennie, mintha megfiatalodna olyankor, mindenek ellenére. Hogy magyarázom ezt meg az orvosnak, töprengett, nem lehet egész nap virágot ápolni, mégis el kéne hozzá mennem. Halogatta, halogatta, mert hátha elmúlik, csak rosszul ültem, siettem a lépcsőn, sokat cigarettáztam, bizonyára, minden eszébe jutott, a virágról közben megfeledkezett, nem nézett többet tévét, helyett még tovább bolyongott a városban, mintha csakugyan keresne, vajon mit, ugratták régi barátai, a tegnapi napot? Meglehet, hagyta rájuk ilyenkor Leander, meglehet. Máskor pedig, amikor látogatóba jöttek hozzá, azon csodálkoztak, honnan van ennek mindig friss virága a vázában, vajon titkos rajongói küldik-e. De Leander legfőljobb kitérő választ adott, mit is mondjon, hogyan magyarázza meg, hogy ez még mindig ugyanaz a virág, amit évekkal ezelőtt rábíztak, s hát őrzik, ki tudja, miért, ő maga sem tudja, fényűzés a sivatagban.

Amikor légzési problémái végképp elviselhetetlenné váltak, végre rászánta magát, hogy orvoshoz megy, megkérdezte, ahogy illik, ki az utolsó, leült, s várt, amíg sorra kerül. A leülés művelete persze némileg körülményes volt, mert ilyenkor rettenetesen zihálni kezdett, de erre senki sem figyelt, mindenki a maga bajával volt elfoglalva, s ha szóba elegyedtek egymással, kizárólag azért, hogy licitáljanak, ki a nagyobb beteg, s elmondhassák kórlapjukat. Ekkor lépett be a váróba egy bájos teremts, csöndesen betámasztotta az ajtót, szende mosolyában ellenállhatatlan csillagképek ragyogtak rejtélyesen, szemében a sugarak délibábja játszott, virág nyílt. Karmen, szólalt meg a férfi akaratlanul, fölállt, elébe ment, tisztán lélegzett, bár szívverése fölgyorsult, kerestelek, mondta, miközben a többi paciens még mindig a maga kórlapjával volt elfoglalva, senki sem nézett feléjük. Tudom, bólintott

Karmen, most itt vagyok. Gyere, mondta Leander, a virág, megőriztem számodra. Számomra, mosolygott kétkedően Karmen, csakugyan? A légzési zavarok teljesen megszűntek, mintha elvágták volna. Gyere, mondta Leander, mert szentül meg volt győződve, hogy ez csakugyan Karmen, bár az az igazság, hogy nem nagyon világosan emlékezett rá, az évek fölborzolják az állóvíz tükrét, akár az ikertestvére is lehetne, az, akivel annak idején találkozott, föltehetően, de a hasonlóság annyira megzavarta, hogy ezt a lehetőséget önkéntelen kizárta, csak egy villanás volt végül, nem, ez tényleg Karmen, s azonos azzal, aki a virágot rábízza, ez immár egyértelmű, tudtam, hogy megtalállak, mondta csöndesen, megőriztem, igen, megőriztem, hajtogatta újra meg újra, gyere. Karmen titokzatosan mosolygott, milyen bájos, lelkendezett Leander, elbűvölő csakugyan, egészen tűzbe jött. Elballagtak szóltanul, s ez annyira beszédes volt, Leander pedig nem csodálkozott, miért van, hogy ez most nem zavarja, úgy mentek, mintha áradt volna belőlük a szó, hegyi patk napsütésben, a visszafogott, eltítkolt, soha ki nem ejtett ige. Fölmentek a lépcsőn, frissen, tavaszi virág, épp most bontakozik ki bimbójából, Leander nem zihált, kinyitotta az ajtót, bevezette Karmen a szobába, a vázában száraz virág árválkodott. Kiszikkadt, mondta Karmen tárgyilagosan, s szeméből mintha elszálltak volna a csillagképek. Dehogy, rémüldözött Leander, üde és friss, mindig az volt, mindig az maradt, mindenek ellenére, bármi történt, csak a kárpit, igen, az fakult meg kissé. Talán a szemed romlott meg, mióta utoljára láttad, mondta szomorúan a lány, az idő hályoga árnyékolja be szívedet. Gyakran valóban nem törődtem veled, ismerte be töredelmesen a férfi, de hogy nem vettem volna észre a változást, gondolta kedveszegetten, az nem lehet, hiszen lásd, szirmai selymesek, illata bódító, szépséges virágos kertem, ezt a mosolyt őriztem egy életen át, mondd, tulajdonképpen mi történt. Karmen tekintetéből azonban eltűnt az ismerős biztatás, kisiklott a Göncölszekér, Leander álmaival ütközött, foszlányai egy más galaxisba kerültek, mégsem állt meg az idő, mondta, nem állt meg. Itt bent igen, szólt komoran Leander, csak ott kint nem, úgy látszik, mert szálltak a felhők, goromba, sötét felhők, megfojtották lélegzetemet, a szoba is kiüresedett, kizsigerelt, elemésztette vágyaimat.

Késő téli délután volt, besötétedett közben, ám Leander nem vette észre, hogyan is, mikor megszűnt benne az idő múlása, az ősidőkben még, csak állt, hosszan, szóltanul, meggörnyedve, csappanó Hold nézett be az ablakon, majd vontatottan íróasztalához lépett, kiemelte a virágot a vázából, selyempapír közé préselte, a szívébe rejtette, jó helyen lesz, mintha mindig ott lett volna, nem hervad el, Karmen, soha.

*Az ötlet *A rózsza* című elbeszélésével Vezényi Pálé. Ez az elbeszélés független variáció a témára.

Délibáb

– Nem gondoltam volna, hogy komolyan veszed – mondta a lány. – Ha tudom, hogy ilyen érzékeny vagy, jobban vigyázok.

– Nem vagyok érzékeny – válaszolta a mellette tekerő fiú –, de ami sértés, az sértés. Akkor és ott az sértés volt. Te is annak vetted volna, ha te vagy az áldozat.

– Áldozat! – kiáltott fel a lány. – Hihetetlen önsajnálát lappang benned, fi-am. Nem tudod elviselni, ha nem kényeztetnek, ez az igazság. Vagy ha valamiben nem lehetsz a legjobb.

– Szó sincs semmi ilyesmiről – védekezett a fiú. – Szó sincs semmi ilyesmiről, egyszerűen.

– Például azt sem tudnád elviselni, ha most hamarabb odaérnék ahhoz a magas fához ott, látod?, mint te. Biztos vagyok benne...

– Nem, tényleg nem – mosolygott a fiú, és behúzott.

Két társuk valamivel mögöttük haladt. Kietlen területen kerékpároztak, szántóföldek mellett, az útszéli fák árnyékában. Autók vagy bármilyen más járművek nem haladtak ezen az úton. Csak a négy bicikli. Két fiú és két lány. Túráztak.

A vitakozó páros versenyezni kezdett, s bár a lány némi előnnyel indult, a fiú gyorsan beérte és megelőzte. Nevetve hagyta maga mögött a lányt, aki erőlködve tekert.

A fiú egy kurta sikolyra lett figyelmes, s erre nyomban lefékezett. Rögtön ezután hallotta a puffanást, majd csörömpölés, illetve súrlódás hangját. Ledobta a biciklijét az útra, s odafutott a földön fekvő lányhoz, akinek biciklijé bevágódott az út menti bozótba.

– Jól vagy?

A lány felnyögött. Oldalvást feküdt, a fiú pedig megpróbálta hanyatt fektetni, de ő ellenkezett.

– A lábam – nyöszörögte.

– Mi van vele? – kérdezte rémülten a másik fiú, aki szintén ledobta biciklijét, és odafutott a földön fekvő lányhoz.

– A francba. Vér.

A lány zokogni kezdett. Nyílt törés a sípcsonton. Pillanatokon belül mind a hárman véresek lettek.

– Istenem, Kriszta – kiáltott fel rémülten a másik lány, aki ekkor érkezett oda a baleset helyszínére. – Hogy a fenébe...?

– Laci, nálad voltak valami elsősegélyes cuccok, nem? – kérdezte a fiú, akivel Kriszta az imént vitázott. – Be kell kötöznünk, sínbe tenni, vagy ilyesmi.

– Francot – felelte Laci. – Kórházba kell vinni. Itt van valakinek a mobilja? Senkinek sem volt ott a mobilja. Túrázni indultak, kirándulni, nem akarták, hogy zaklassák őket. Kriszta kétségbeesetten zokogott, megfékezhetetlenül. Barát-nője föléhajolt, s vigasztalagatta, de ő maga is elég rémült volt.

– Segítség kell – mondta Laci. – Csabi, te meg Linda keressétek meg a legközelebbi falut, és hívjatok mentőt. Én itt maradok veled. De siessetek. Autók szinte egyáltalán nem járnak erre, hiába váránk, hogy erre téved valaki. Menjete.

– Menjete... – zokogta a sebesült.

– Én addig bekötöm meg rendbe teszem a sebet, amennyire lehet. De rettenetesen néz ki, orvosnak kell látnia.

Csabi Lindára pillantott, aki fejét csóválta.

– A rohadt életbe – szürcsögte Linda. – Gyerünk.

Felpattantak a biciklijükre. Csabiéna elgömbült a jobb pedálja, mikor az előbb ledobta a földre. Rossz volt így tekerni, ráadásul idegesítő surrogó hangot adott.

– Rohadt meleg van – mondta Linda. – Tudod te, hol vagyunk?

– Nem.

Kíméletlenül tűzött a nap, az útszéli fák pedig túl koparak voltak ahhoz, hogy árnyékossá tegyék az utat. Szinte szúrt a napsütés. Nem látták nyomát településnek. Nem volt térképük, csak hozzávetőlegesen tudták meghatározni, hol vannak. Nem is ismerték ezt a környéket. Csak azt tudták, hogy valahol a Csallóköz belsejében járnak. Szántóföldek tengere terült el mellettük. Végláthatatlan árpaóceán. Forró, lassú, kemény szél fújt.

Szuszogtak. Kövek voltak szétszóródva az úton, mintha szándékosan hintették volna el őket. Egy ilyen kő okozta a balesetet is. Az aszfalt mintha izzadt volna.

– Nincs itt semmi – dörmögte Linda. – Nincs itt semmi, a francba.

Nem telt az idő, és nem haladtak előre. Pedig minden erejüket összeszedve pedáloztak. Gyötörte őket az izmaikba szivárgó tejsav, fenekük pedig zsibbadt. Csabi rápillantott a tachométerre. Harminc kilométeres sebességgel haladtak. Nem láttak épületeket. Nem láttak embereket.

Közeledett az alkony, de a nap ereje nem csökkent.

– Ilyenkor a legrosszabb a napsütés – lihegte Csabi.

– Látod? – rikkant fel Linda. – Ott. Egy torony. Lesz ott valami...

Torony állt a távolban. Valahol messze. Talán. Figyelték, s legszívesebben tekintetükkel is közelebb húzták volna magukhoz, csak hogy az egyáltalán nem közeledett. Csabi biciklijének elgömbült pedálja surrogott, s bármilyen hangosan szuszogott is a fiú, ez a surrogás minden más hang fölé kerekedett. Megtelt vele Csabi feje. Lehajtottá fejét, az elülső kereket nézte. Mintha egy helyben állt volna.

Linda hátrapillantott. Nem látott semmit, csak ugyanazt az utat, amely előtte is elnyúlt. Olyan volt az úttest, akár egy széttekert kakaós csiga. Nem voltak madarak. Sem rovarok, sem bármilyen más állat.

Szótlanalul tekertek, s közben Kriszta járt az eszükben, aki zokogott a fájdalomtól, mikor otthagyták. Mindketten véresek voltak, mindkettejükön ott feketéllett Kriszta vére. Arra gondoltak, micsoda borzasztó fájdalmat érezhet.

– Min vitatkoztatok? – kérdezte halkán Linda.

– Mi?

– Min veszekedtetek Krisztával?

– Butaság. Megsértődtem, mert idéttlennek nevezett Kati előtt a hétvégi bulin. Megsértődtem.

– Idéttlen vagy.

Farkaszemet néztek a nappal, ami nem akart eltűnni a horizont alatt. Ontotta a sugarakat, melyek irgalmatlanul erősek és durvák voltak. A két biciklis teste átforrósodott. Zavarta őket a rájuk telepedett kosz. A torony nem közeledett. Az út nem ágazott el, nem láttak mellékutakat, még csak valamilyen földutakat sem. Gépkocsi nem mutatkozott.

– Pedig már aratni kéne erre – jegyezte meg Csabi. Úgy érezte, már napok óta teker.

– A semmibe megyünk – kiáltott fel elkeseredetten Linda. – Álljunk meg! Álljunk meg, hallod?!

Linda fékezett, Csabi pedig még egy darabig továbbment, de végül ő is megállt, s visszatekert Lindához, aki erőtlenül borult a bicikli kormányára.

– Őrület – suttozta. – Képtelenség. Halálosan fáradt vagyok. Ez itt a semmi. Reménytelen ügy.

– Ne izélj már, hallod? – mondta meggyőződés nélkül Csabi. – Most már biztos csak egy kis darabot kell mennünk. Nem a Marson vagyunk. Kell itt lennie valaminek. Valakinek.

– Éget a szél.

Perzselődtek, de hiába várták, hogy alábbhagy a hőség. A nap nem vonult vissza. Álltak egy helyben, szuszogtak, eltompulva.

– Cseszd meg – lihegte Linda, s felemelte karját. – Ott. Ott. Ember.

Csabi nyúzott arcát abba az irányba fordította, amerre Linda mutatott. Szemét bántották a napsugarak. Alig látott. Mégis kivette az alakot. Az út szélén állt. Nem fa volt, nem is valami mérföldkő vagy közlekedési tábla. Élőlény. Emberi lény.

Szó nélkül elindultak arrafelé, nagy iramban. Rettegtek tőle, hogy eltűnhet, mielőtt odaérnek, hogy valahogy elpárologhat, felszívódhat, elrebbenhet. Az izgatottság feszültté tette őket.

– Gyerünk, gyerünk – mondogatta Csabi.

Linda arca teljesen elváltozott, állatívá vált, idegenné, már-már ijesztővé.

– Oda fogunk érni – nyöszörögte.

Közeledtek a látomáshoz. Ember – állapíthatták meg. Ott állt az út szélén, mozdulatlanul. Idős ember volt. Hosszú kabátot viselt, s ez természetesen feltűnt a biciklistáknak. Elsősorban azonban az érdekelte őket, hogy odaérnek-e hozzá, vagy

ugyanúgy fog viselkedni, mint a távoli és megközelíthetetlen torony, mely továbbra is ott látszódott a látóhatár szélén.

Az alacsony öregember nem is nézett feléjük. Őrült tempóban haladtak.

– Lassíts – vakkantott Csabi, mikor már egész közel értek. Látták, egy valódi, hús-vér, élő ember áll ott. Fékeztek. Melléje gurultak.

Töpörödött vénember volt, szúrós tekintettel, öreg, elhasznált kabátban. Ahogy melléérték a fiatalok, rájuk pillantott, de láthatóan nem örült nekik túlságosan. Szemei mélyen ültek ráncos arcában, melyből orra is alig emelkedett ki. Szemöldöke borzas volt, s füléből is vastag szőrösomók nyúltak ki. Haja szintelen volt, ritkás, fejbőre pedig vörös.

Csabi nem tudta, mit is mondjon. Lindára pillantott, aki nem tudott megszólalni, úgy kifulladt.

– Segítségre van szükségünk – bökte ki Csabi. – Tud nekünk segíteni? Baleset történt a barátunkkal. Hol van a legközelebbi település?

Az öregember szemügre vette a fiatalokat. Úgy mozgatta szemeit, akár egy kaméleon. Arca rideg volt.

– Szálljanak le a bicikliről – dörmögte rekedten. – Talán tudok segíteni.

– Ó, hála istennek – mondta Csabi, s leszállt. Majdnem összerogyott – nem érezte a lábait.

Linda a földre esett. A fiú segített neki, de ő nem akart felállni, inkább ülve maradt, s zihálva nézte az öregembert, aki segítséget ígért. Úgy várta szavait, mint a megváltást.

– Kik maguk? – tette fel a kérdést az öreg.

– Palotai Csaba vagyok. Ő pedig Dobó Linda. A barátunk balesetet szenvedett innen olyan... nagyjából harminc kilométernyire. Nyílt törés. Orvoshoz kell vinnünk. Tudja, merre menjünk? Mit tehetünk?

Az öreg sziklaszilárdan állt, fejét sem mozdította. Már nem nézett a jövevényekre, az árpaföldeket bámulta.

– Van esetleg önnél telefon? – kérdezte reménykedve Csabi.

– Kinek akar telefonálni? Nem látja, hogy nincs itt senki?

– Kell lenni valami településnek a közelben. Már legalább húsz kilométert megtettünk, és semmivel nem találkoztunk. Most már... Hogy a fenébe... Mondja, hol vagyunk most egyáltalán? Maga hogy jutott ide?

– Maga szerint hol vagyunk? – kérdezte egy csöppet gunyorosan a vénember.

– Kérem szépen, legyen szíves, ne szórakozzon velem, nem tudom, fogalmam sincs, valahol Dunaszerdahely környékén kell lennünk, de én tényleg nem tudom, mi Párkányból indultunk, túrázunk, de én nem ismerem ezt a vidéket, úgy-hogy...

– Miből gondolja, hogy Dunaszerdahely környékén vagyunk? – Az öreg egyre lekezelőbben beszélt az előtte görnyedve álló fiúhoz. – Nem ott vagyunk. Nagyon rosszul gondolja. Ez egy más vidék. Egy más ország.

Erre Linda is felkapta a fejét. Gyötört arcán aprócska rángás futott végig. Hosszú szőke haja arcába lógott, véres kezével simította hátra. Nem nagyon értette, miről beszél az öregember.

– Miről beszél ez? – fordult Csabihoz. – Csabi! Csabi!

– Mi van? – horkant fel a fiú. – Nem tudom. Honnan tudjam!

– Ne idegeskedjenek – mondta az öreg. – Mondom, hogy nem abban az országban vannak. Nem is azon a földrészen. Azt kérdezik, akkor melyiken? Nos? Maguk szerint?

– Nézze, ne tréfáljon velem, ne tréfáljon velem... – hörgögte Csabi.

– Ez egy örült – mondta Linda, és sírva fakadt. Halkan, visszafogottan sírt, s közben azt ismételte, hogy „ez örült”.

– Ázsia. Türkmenisztán. A legközelebbi település innen tizenöt kilométerre van. Gumdag városa. Ott találnak orvost. Itt, a sztyeppen nem. Menjenek oda.

Csabi egy pillanatig mélyen belenézett az idegen öregember szemébe, majd hátat fordított neki, arcához emelte kezeit, megtörölte a szemét, s csendesesen dörmögött.

– Bassza meg... Bassza meg...

– Szóval kell segítség vagy nem? – kiáltott fel hirtelen az öreg dühösen. – Nem kéne foglalkoznom magukkal. Nem kéne! Menjenek a francba, ha nem kíváncsiak rám, ha azt hiszik, bolond vagyok. Takarodjanak! Tűnés innen!

Csabi visszafordult felé. Semmi ötlete nem volt, mit kéne tennie, de abban biztos volt, hogy nem lehetnek Türkmenisztánban, tizenöt kilométerre Gumdag városától, a sztyeppen, amikor fél órája még a Csallóközben voltak. Fizikai képtelenség. Sokkal valószínűbb, hogy ez az alak örült. Elmebeteg.

– Linda – szólta rá a földön ücsörgő, sírdogáló lányra Csabi. – Továbbmegyünk. Gumdagba. Hívunk mentőt. Kriszta bízik bennünk. Gyere.

A kezét nyújtotta a lánynak, aki nagyon nehezen állt lábba. Pihenésre volt szüksége.

– Hamarosan besötétedik, siessünk – suttogta a fiú. Jobb lesz nem ujjat húzni ezzel az örülttel, gondolta.

– Egy óra van, nem fog még sötétedni – jelentette ki határozottan az öregember. – Nézzék meg a napot. Most delelt.

Csabi nézte a napot, de képtelen volt meghatározni, melyik égtáj merre van. Valóban úgy tűzött, mint délben szokott. De az nem lehet...

– Maga hogy került ide? – kérdezte az öregtől.

Nem érkezett válasz, mintha nem is hallotta volna. Csabi megismételte a kérdést, hiába.

– Menjünk, ne is törődj vele – mondta Linda. – Nem tiszta, nem százszázalékos, hagyjuk, mert csak felidegesít, hallod? Húzzunk már.

Csabi nem bírta. Biciklijét a földre helyezte, most már óvatosan, nehogy megint megsérüljön; s odalépett a vénemberhez. Megfogta két vállát, s a szemébe nézett. Rá akart ijeszteni. Jó egy fejjel magasabb volt az öregnél, s természetesen jó-

val szélesebb is. Akár összeroppantotta volna.

Legalább egy percig álltak így.

– Ki maga? – kérdezte Csabi.

– Fényes Géza vagyok – felelte a másik. – A türkmenisztáni magyar nagykövetség alkalmazottja. Akarja látni az irataimat? Mindent megmutathatok. Miként igazoljam magának, hogy ki vagyok, illetve hogy mi mind *hol vagyunk*?

– Mutassa az iratait – parancsolta Csabi.

Megmutatta az iratait, s azok látszólag mind rendben voltak, vagy esetleg kitűnően voltak hamisítva. Csabi biztosabb lehetett volna a dolgában, ha tud türkménül, de így csak a magyar, illetve angol szövegeket értette. Az útlevélben megtalálta a pecsétet, mely bizonyította, hogy Fényes Géza 2005. május 26-án érkezett türkmén területre. Csabi tüzetesen átvizsgálta mindent.

– Ez hamis – jelentette ki magabiztosan. – Kétezerégyet írunk, Fényes úr! Most elkaptam! Kétezerégy van, itt pedig kétezeröt szerepel. Maga nem léphetett türkmén földre kétezerötben, mert az csak jövőre lesz! Ehhez mit szól, maga szélhámos! Szélhámos! Még hogy Türkmenisztán! A francba, menjünk, Linda, menjünk innen.

Csabi mégsem mozdult. Várta, mit válaszol a leleplezett szélhámos. Azt ugyanis nem rendítette meg ez a fordulat. Mintha elmosolyodott volna, s benyúlt kabátja belsejébe. Rövid ideig kutatott, majd egy összehajtogatott újságot vett elő. Odanyújtotta Csabinak.

– Mi ez? – kérdezte a fiú ingerülten.

A Népszabadság 2005. május 25-i számát tartotta a kezében. Hosszú ideig nézte a dátumot.

– Ezt is hamisíthatta – próbálkozott Csabi.

– A maga kedvéért? Nem, nem hamis. Ellenőrizze nyugodtan. Akkor vettem, mikor tegnap reggel elindultam a reptérre. Friss hírek. Persze, ahogy vesszük. Ki tudja, most éppen milyen évet is írunk.

– Maga meghibbant.

Csabi ekkor vette észre, hogy Linda közben felült biciklijére, és elindult. Tovább előre.

– Hova mész?! – üvöltött rá. – Hisz nem vagyunk... sehol se...

Linda hátranézett, de csak egy pillanatra. Tovasuhant, egy-két percen belül pedig el is tűnt a láthatárról. Ha az öreg igazat mond, hamarosan Gumdag városába kell érnie. Ha nem, akármi történhet vele.

Ki mond igazat? Igazat mondtak azok, akik korábban azt állították, hogy Csabi a Csallóközben van? Vagy végig Türkmenisztánban volt? Vagy a Marson? Kétezerégy vagy kétezeröt? Vagy ez nem is számít? Az számít, ami *szerintünk* van? De mihez igazodjunk?

– Nincs melege? – kérdezte Csabi a türelmesen álldogáló öregtől.

– Hívös az idő – válaszolta az.

Minden vélemény megcáfolható.

Linda eltűnt. Csabi egyedül maradt. Eszébe jutott Kriszta. Szenvedhet. Talán. De hol van? A balesete kétezernegyben történt. Júliusban. Csabiban megszakadt valami, s ő szeretett volna visszatérni korábbi gyanútlan valóságérzetének szilárd talajára. Ehelyett a nap (déli? alkonyi?) kábító sugaraiba nézett, s egyre inkább összezavarodott. Mintha lelke kiszállt volna szétmálló testéből, s elpárolgott volna a napsugarak pókhálójába gabalyodva.

Csapda. Fényes Géza nem akart segíteni. Csabi legszívesebben megölte volna Fényes Gézát, csakhogy tudta, akkor sem csinálhatja vissza a kavarodást. Fényes Géza most már tulajdonképpen megölhetetlen volt. A csapdából pedig aligha létezett menekvés. Csabi ezt szép lassan tudatosította is, s mikor ez megtörtént, már nem is akart menekülni. Leült a földre az öreg mellé. Nem volt hova mennie.

– Ideadja azt az újságot? – fordult a rendíthetetlen öreghez. – Átlapoznám.

A 75 éve született Veres János emlékére

KOVÁCS TIBOR

„...hangja velem megy a másvilágra...”

(Weöres Sándor: Babits)

Amikor húsz évvel ezelőtt Rimaszombatba kerültem, s az akkori Gömöri Múzeum alkalmazottja lettem, szellemi „szerző – mozgó” embereket kerestem a városban, s a kolléganők biztatására felhívtam a város költőjét, Veres Jánost, vagy ahogy a telefonkönyvben volt – Vörös Zoltán Jánost.

A telefonba egy érces hang szólt bele, én bemutatkoztam.

– Mit akar? – kérdezte az érces hang. Én elmondtam, hogy szeretnék vele találkozni, meg más egyéb önigazoló frázist mondhattam.

Ma már nem is a párbeszéd esetlen tartalma a lényeg, hanem a hang impressziója, amit én is – ahogy Weöres Sándor magával vitte Babits hangját a sírba — csak a másvilágon felejték majd el. Valahányszor felveszem a telefont és a Vörös nevet keresem a telefonkönyvben, hallom ezt a hangot, azt a kéttagú kérdő mondatot.

Veres János-hiány van Rimaszombatban. Ha ma valaki a rimaszombati múzeumba (vagy máshová) jönne dolgozni a városba, az alkalmazottak nem tudnák neki ajánlani a város költőjét társaságul, mert nincs Rimaszombatnak költője.

Éppen ötven éve jelent meg első önálló verseskötete az *Ifjú szívem szerelmével*. Korábban – 1954-ben – a *Három fiatal költő* című kötetben szerepelt Török Elemérrel és Ozsvald Árpáddal. Pomogáts Béla írja, hogy már „pályája kezdetén tudatosan kapcsolódik a magyar irodalom klasszikusaihoz, az ő költészete asszimilálta az ötvenes években a legtöbb motívumot a magyar költészet régebbi műveiből”. Hosszabb hallgatás után – 1961-ben – jelent meg következő kötete, a *Tüzek és virágok*, prózát írt 1965-ben *Földrengés után* címmel, majd 1967-ben a *Fehér szarvas*, 1972-ben a *Homokvirág* – válogatott versek, s 1989-ben az *Életút* első ciklusa új verseket is tartalmaz, és válogat harminc év anyagából. Az *Életút*-ból kimaradt opusokat a *Jéghegy* egészítette ki.

1990-ben Nógrád megye Madách-díját kapta magyarországi publikációjáért és szlovák költők magyar fordításáért, 1997-ben pedig a Pro Gömör Díjat az Etnikum Alapítványtól. Fiókjában van a Blaha Lujza-plakett, és posztumusz jutalom a Magyar Köztársaság elnökének Aranyérme 2000 júliusában.

A korábbi rimaszombati kultúrgeneráció még emlékszik a Fáklyára, az irodalmi színpadra, amelynek egyik nyolcvanas évekbeli gömöralmágyi szabadtéri

produkciónak fátylatartó volt e sorok írója is, s Veres János nevétől elválaszthatatlan a már nem létező Tompa Mihály Klub is. Nem teljes a felsorolás. Az életmű értékelése egy másik alkalom lesz. Ez most az emlékezés pillanata.

Veres János-hiány van Rimaszombatban! Ahogy hiányzik a város házai közül az ősi Vörös-porta is, amit „városrendezés” ürügye alatt lebontattak. Helyén üres térség van a Kereskedelmi Akadémia mellett. Olyan úr van a rimaszombati kultúrszellemben is, Veres János nélkül.

Munkábamenet a Rima-parton haladva láthatom Veres János szobájának-műhelyének ablakát, ahonnan 1970-től nézhettem a panelosodó Rimaszombatot — igaz Tornalján született 1930. február 28-án, de tízéves korától itt élt, itt alkotott. Szülővárosa még nem eszmélt rá, hogyan állandósítsa jelenlétét, ahogy „Rimaszombat állandó emberének” – egyik példaképének – jelenlétét (újra)állandósította az élet.

Provokatív, elgondolkodtató Tóth László megállapítása Veres Jánosról, 1977-ből: „A természet fura játéka lehet, hogy benne a világra naivan rácsodálkozó kisgyermeket s a világot józanul szemlélő és mérlegelő, olykor el-elkomoruló bölcs aggastyánt egyesítette. Nemcsak emberként, költőként is ilyen. Amikor a legmagasabbra szárnyalna, gyökerei visszafogják”. Valóban visszafogták a „gyökerei”? Romantikus lelkes alkata harcba száll a nagy elődről mintázott *archetípus-láttelel*, az észak géniuszával: nem távozik el Rimaszombatból. Kísérti, provokálja a hamvasi „génuszi elméletet”, de ugyanakkor követi a nagy elődöt, akinek egy üstökös felvillanása elég volt ahhoz, hogy a „triász” egyikeként tanítjuk ma.

Hamvas Béla azt írja Az öt génuszban: „Északot éppen az jellemzi, hogy középponttalan /.../ És nem azért kulturális provincia, mert iránytalan, hanem azért iránytalan, mert kulturális provincia. Önálló műveltsége és civilizációja nincs, kultúrát nem teremt, a művelődés és polgárosultság eszközeit csak átveszi /.../. Északon a közösség nem nevezhető társadalomnak /.../. Az ilyen kicsiny társadalmi egységek jellegzetes atmoszférája a pletyka /.../. Északon az ember legnagyobb mélysége a naiv rajongás /sic/... Észak legjellegzetesebb költője Tompa Mihály. Néhol Wordsworth-i hangja van, de metafizikai mélység nélkül /.../. stb.” Hamvas Béla Az öt génusz-t 1959-ben írta. Veres János életművének „mélyülő színei” később jelentkeznek.

Még látta Tompa szülőházát Rimaszombatban. Mi már csak a makettjét mutatgatjuk a múzeumban. Célja volt életművet alkotni a feldarabolt részek egyikén, úgy, hogy az öt génusz nem (volt már akkor sem) „együtthat/ó”. Egy magyar irodalomban gondolkodott és egy Gömör volt(van) számára. Ugyanúgy otthon van Zsípben, mint Rimaszombatban vagy Bejében és Hanván, meg a Rém Elek fordított olvasatának megnevezését kölcsönző Keleméren meg Ózdon.

Augusztusban már hat éve lesz, hogy nem látjuk jegenye „szálfa” alakját, hamiskás, cinkos tekintetét. Az van, amit óhajtott magának:

„Ha jön a halál, hogy

testem szétroncsolja,
szülőhelyem földje
hulljon a csontomra.”

A fenti sorok „elfogult üzenetként” kerülnek „palackba” – az irodalmi tudat tengerébe: emlékezzünk Veres Jánosra, meg nem élt 75. születésnapján a Palackposta című versével – „nyissuk ki a lezárt palackot”.

Palackposta

1

Szinte a létezésen túlról
hallgatódzom vissza elröppent éveimbe,
mint vékony falon átszűrődő zongoraszó,
úgy szöknek be hozzám a régi nyarak.
Fojtogat kízókamráknál, halálnál is rosszabb távlatnélküliségem.
Átsuhannak rajtam a megíratlan jeremiádok,
lent a város tetői, fent a kék ég,
ahol egy kigondolt világkép agóniája folyik,
megszámolom ezerszer
a kiskertben pompázó tulipánokat,
azt mondják, ez kórtünet,
holott csak azt becsülgetem kétségbeesve,
hányan is maradtunk tulajdonképpen
mi utolsó mohikánok,
akik a „jöttem, láttam”-má zsugorodott
szállóige megtestesítői vagyunk,
s megnyomorodtunk, hamuszürkévé váltunk,
mert a porond közepén Szélkötő Kalamona áll,
nyakában babérkoszorúval.
Valahol láncra vert aranyhajú reggelek sírnak,
s honvágyat érzek a tébolyda után,
ahol jóindulatú emberek élnek,
kik nem akarják lelőni a vadgalombokat,
s vérré átkozni a vizet a kútban.

2

Romok búslakodnak bennem, romok,
bozótvágó késem már a sutbavaló.
Marad-e valami hírmondónak belőlünk,
mint az inkák sziklarajzai Peruban
s a kecsua indiánok telepei?

A bölényeket nemzetközi társaság védi,
de ki védi meg a kipusztulástól
a mocsoktalanság mániákusait?
Zsigereinkben hordjuk a teljességesélyt,
s tapasztalatokkal és könyvtudománnyal feltarisznyáltan
nem törhetünk ösvényt a paradicsomi tilosba.
Fiatal nők jönnek-mennek az utcán,
lányok s kismamák – gyerekkocsiban tolva boldogságukat,
combjuk körül a hullámozó szoknya
fényhozó pünkösdi harangzengés,
tudják-e, hogy a folytonosság peremvidékét ékesítik,
mint sivar külvárost a magnóliafák?
Temetőlakó parasztok nyelvén beszélnek
divatról, bolti árakról, tánclemezekről.
Hallottak-e vajon Pacamaca földanyáról
s Viracocháról, a teremtőről,
a dzsungel gyökerei közt megmaradt kőtömbökről,
Machu Pikchu hegyi városról,
ahová a napisten szüzei menekültek,
hogy tovább vallhassák az ősi hitet?

Palackba zárom e soraimat,
s csapongó hullámokra bízom.

Veres János verseiből

Történelem

Mögöttem
Albi városa és inkvizítorok,
mögöttem intó ige:
ha sokáig tart a szárazság,
üresen konganak a tágas magtárak,
ha valakit hosszú időre pincébe zárnak,
teljesen elveszítheti szeme világát;
mögöttem
kufárok és farizeusok,
mögöttem Vak Bottyán, Giordano Bruno és Szókratész,

mögöttem hullahegyek:
ami a tűzzel-vassal kiirtott gyülekezetekből megmaradt,
mögöttem lerombolt sziklavárak –
s mögöttem
a jóság ősi forrásainak csobogása,
látnoki szavak, mik évezredekén át
előttem borotvaélen billegtek;
előttem
ifjú szerelmesek,
akik szeretnék magukba szívni az ózondús levegőt;
előttünk utak, hosszú ösvények,
kanyargósak, s a messzeségbe vesznek;
előttem nagy panelházak fényes ablaksorai;
szembenéznek a korom-éjszakával,
s parányinak érzem magam,
mint a porszem.

Egyik lábam forró zsírban,
másik lában hideg vízben...

Holnapi fejfára

Költő volt s beteg – méltó, felkent
az ősi földi kárhozatra,
a tündéri jót ő sem tudta
megfogni, csupán hívogatta.
Virgonc volt, mint a kora tavasz,
s borús, akár az ólmos egek,
olykor kegyetlen büntetésnek
vélte, hogy él, hogy megszületett.
Kimorzsolódott rögbe, porba
belőle minden becses érték,
bölcességét a lemondások
süket szelekbe széjjelmérték.
Szeplőtlen jó szándék vezette,
ne beszéljetekek rosszat róla;
Adyt kívánta, mikor rab volt,
fájdalomtornyok bús lakója.
Tiszta sugarat űzött mindig,
s utolérte a saját árnyát;
de néha azért megidézik

a városban az utcaövek,
a mezőkön a poros nyárfák.

Gyalogos költők

Ólomot raktunk a hátizsákba?
Az út végtelen pántlika,
testes barátom elől ballag,
csipkedőn kuncog lábnyoma.

Gyárkémény nő a dombnyeregből,
gyöngyházzsín füstje gomolyog,
kis vattafelhők vitorláznak,
integetnek a pipacsok.

Akaratunkat lányítgatja
árnyékával a fűzbokor,
régli vándorok verejtéke
ül ránk, mint fűszálra a por.

Autók suhannak, elillannak,
kék, zöld, vajsárga táltosok,
fényes farukat mutogatják,
hajsörény s tüllkendő lobog.

Karcsú lány mellett, puha párnán
pompás lehet a robogás.
Tűnődve megyünk fától fáig,
s többet látunk, mint bárki más.

Szitakötők és lepkék jönnek,
halat villant a hús patak,
szemünkben hosszan elidőznek
udvarok, arcok, madarak.

Tarkónkba szúr a Nap fullánkja,
nem zúg alattunk gyors kerék;
mint ingünkön az izzadságfolt,
úgy nő bennünk a föld s az ég.

Anyám

Ó, mivé lettek a régi fényképek!
A hullámos barna haj, a hamvas arc!
Jó volna látni,
hogyan fejedem az őszi derű aranysugarával
teríted az asztalt, öntözgeted a kertet;
számtalanszor megkérdem magamtól:
miért büntet velem a sorsod?
Hiszen büntelen vagy, sohasem vétkeztél!
Miért kell szüntelenül rettegned,
mintha aknamezőn járnál?
Jó volna zokogva kezedre horgasztani fejem,
de esetlen vagyok, mint a sóbálvány,
jó volna,
ha kezéd nem a betegágyam vasát fogná,
hanem erős karomat;
békés kuckók melege s kínok térképe az arcod,
a szemérmesség lefogja a kezem, a tollam,
ábrándjaid lebukó madarait látom,
én lőttem le mindet,
a semmit markolászom,
pedig báránnyelűket szeretnék a lábad elé teríteni;
a fáradtságtól a csontod is ég.
átcsapdos rajtunk az évek hullámverése,
s te állsz, kezekben bögre,
szédelegve is kiegyenesítéd hátadat:
bánat szobra;
mindig a meredély szélére rántlak,
s mégis, még most is
te óvsz meg a letántorodástól.

Galambtemető (4.)

(Részlet Az *élet leszálló íve* című készülő regényből)

Talán éppen ezért bővült el annyira a vadludak és Makkfejű Sztyepán története, Árva Pronya, a Herceg és az aranyos Kopárhegy, a vadvizek és mocsarak világa, s az a gátolhatatlan és gátlástalan népélet, amely ott messze északon hullámzik és tombol, majd máskor melankolikusan szunyókál s szinte elpirul az életörömtől, mint a vetkőző süldőlány, akinek mohó férfiszemek kilesték titkait. Aztán a távlatok...! A végtelen térségek és kilométerek ezrei, a korlátozhatatlan szabadság ígérete, a vadludak költözésének és helykereső röptének roppant térségei! Mindig lelkesedtem a természetért, testem-lelkem vágyódott utána, benne éltem gyerek- és kamaszéveimet, s nem is fegyvertelenül. Jártam a vadak után, néhányat lőttem is, gyerekként alaszakai prémvadász szerettem volna lenni, mégsem érezhettem magam igazán vadásznak! Már akkor is az elvont gondolkodás ösztöne pusztított bennem, rombolt olyan értelemben, hogy egész lényemet akarta! A képzelettel szövetkezve olyan volt, akár valamiféle belső romlás a testben, mint alattomos kór a lélekben. Nem engedte, hogy a természet ösztönös, tettekre kész gyermeke legyek. A háború utáni nyomorult években madárijesztőnek tűnhettem fel, kolduskinézetű csavargónak, apám elnyűtt ruháiban, miközben bévül – s ezt valahogy magam is sejtettem – ösztönösen cseperedő kocafilozófus voltam. Néztem és láttam s elemeztem a dolgokat. A furcsa kettősség titkát azóta sem sikerült megfejtenem. Mert a régi hasadtság mindmáig bennem él. Ma is vonzanak a távoli világok, a beláthatatlan sztyeppek és szavannák, az izgalom, vágy és sóvárgás, melyet keltenek bennem a Sziklás Hegység grizzly járta szurdokai és a dzsungelök fülledt sűrűje, s ami velük jár, az elvágyódás és kötetlenség sóvárgása, az átkozott, képzeletszülte kalandvágy. Vonz és hív a messzeség, incselkedik velem. Ma is fellelkesít Hemingway szafarija, s hogy repülőgéppel lezuhanva, összetörve s élet-halál közt megéli halálos kalandját, hogy megírhatta a Kilimandzsáró havát! Pompás nagyság, hol van ettől az én futásom a téli hómezőn, deportálások idején?! Vagy talán mégsem...? Képzeletem megsejti a nagyságot, érzem merész tettek pátozását és a kaland kockázatát, gyönyörét is átélem vagy a bukás zuhanását – a szabadesést –, de a magam életében nem látok minderre esélyt. Lehetőségeit nem észlelem.

Mindig bennem lehetett a hiba, a gyengeség. Amikor még fegyverrel – német katonai mauserrel – jártam az erdőt s a mezei horhosokat, már akkor kissé szórakozottan lestem a vadjárást, mert közben önmagam léte felett töprengtem. Meddő szerelmek árnyai lengtek körülöttem és ismeretlen szorongások kísértettek, mi-

közben a fák rezdülését és a bokrok remegését vizslattam, a képzeletem máshol járt. Makkfejű Sztyepán és társai erősen, természetesen éltek, az uraság, a Herceg is valós életet élt! A vadludak röpte pedig megállíthatatlannak és időtlennek tűnt fel, és a Madártemető kiléte annyira csábított, hogy majd eszemet veszítettem, bár eljuthatnék oda és megtudnám, mi történik a vadludakkal, amelyek nem térnek vissza onnan! De a kicsinység tényére már akkor rá kellett döbbernem. A Cserestő tisztásán a Dögtéren semmi nagyság nem várt, semmilyen végtelenség nem mutatkozott, csak orbáncban elpusztult dísznótetemek maradványai, melyeket kiástak a vándorcigányok és a rókák kikapartak, meg szerencsétlenségben elpusztult igavonók lócsontjai. Bármerre jártam leszűkülő világomban, nem a szabadság röpte kísért, hanem a zártság csapdájának fojtogató érzete és önmarcangoló képzeletem kísértetei. Mily gyakran érezhettem, hogy kelepcebe kerültem, láthatatlan béklyóba verve élek! Milyen istenverte bágyadság ült akkor a tájon, ahol születtem, melynek tehetetlensége aztán belém költözött?!

S mintha mindmáig kísértene.

Beszűkülő helyzetemet és fogyó lehetőségeimet számba véve, hőseimre gondolva, esendőségükre, ahogy létük ívének aláhullásában mind több bennük a lemondás és egyre inkább szenvednek, s a végzet markában vergődő galambokat szemlélve arra gondolok, hogy a nagy fene életből – amit Heidegger ittlétnek nevezett – milyen visszahangot váltottam ki, hát... nincs okom az elégedettségre. S az önteltségre végképp semmi! Helyzetem kilátástalanságát fokozza, hogy állandó témám a férfi, együtt indult velem az egykori kietlenségéből a városok felé, némileg balekként járva az alulról feltörekvők rögs útját, járatlan ösvényeken tapogatózva, a csapda nála sem könnyűreterebb, sem a béklyók nem könnyebbek. Pedig nem sikertelen, csupán arrafelé, amerre ő járt, s ahol én írok, a csökkentett lehetőségek valóságában és szűkre szabott terében a győzelmek is pirrusziak és a sikerek csökkentek, az értékek leszázalékoltak és a dicsőség szórén-szálán elvész, mint a kutya vacsorája! Pedig az álmok és a vágyak teljes értékűek s éppen olyan hitelesek és tiszteletre méltóak, mint a világ szerencsésebb helyein. Az életben kifejtett erőfeszítés és a ritka boldogságra elpazarolt energia sem kevesebb, mint máshol. De még a kötelességtudó elhivatottság érzése sem nemtelenebb! Csak a határok szűbebbek és a ködök szürkesége tömöttebb, áttörhetlenebb, mint boldogabb tájakon, szabadabb szelek földjén.

Gyakran úgy tűnik, hogy a világítóudvar képe életünk érzékletes metaforája, a lakásban folyó lét sivár, kimerevített mása. Látszatra térség, valójában szűk barlang, napfény sosem éri, nem kimódolt, hanem természetesen kialakult csapda tere. Némileg óvott a szelektől, bár viharok és évszaktváltozások idején védtelen mélyére rossz fuvallatok nyúlnak, felkavarják szunnyadó nyugalmát. S emellett gátlástalanul éri az eső, a záporok sorra verik, szilajon paskolják a vedlett falakat, télen pedig hó telepszik minden kiszögellésre, hámló vakolatszirtre, a legkisebb dudort is megszállja s odafagy. A szűk tér a fagyok szabad prédája, s a vén falak

oly vastagok, hogy bévuőről kifelé nem melegítenek. Ilyenkor egyedül a szellőzőnyílások környékén olvad meg a hó. A remegő fémlemezek között langyos hullámokban törekszik ki a levegő, nyomorúságos galambparadicsommá varázsolvá a szűk lyukakat, kezdődhet a harc. Négy-öt galamb tolong ilyenkor egymás hegyén-hátán az enyhe fuvallatban, a legerősebbek s legkegyetlenebbek, állandóan marják egymást, s mire erejük elfogyott, békésen aláhullnak a mélybe, az újak és dühöttebbek lelökik őket, hogy elfoglalhassák helyüket.

Így volt, mielőtt Salgó felrakatta a rácsot, majd hosszabb szünet következett, áldott galamb nélküli időszak, s most ezt az egyetlent, melynek látványa szőnyegvásárlásra készítette az asszonyt, hogy feledhesse, nemsokára másik követte. Érthetetlen ösztön dolgozhat bennük, kiszámíthatatlan, mint az öngyilkosokban. Rejtély, hogyan jutnak be a rácson. Az ő titkuk, hogy kerülnek a kegyetlen kővarsa gyomrába. Lebírhatatlan s esztelen vágy okozhatja vesztüket, rábírra őket, hogy valami résen, olyan nyíláson, melyen éppen csak beférnek, bebújnak és lejussanak a mélybe, ahonnan nincs menekülés. A később jött még gyanútlan, a másik, mely korábban érkezett, tehát napok óta itt rostokol, már nem mozdul, kókadtan ül egy sarokban, alig adja jelét, hogy él, mozdulatlan, ázott tollcsomó, rakás szerencsétlenség. Lehet, éjszaka eltűnik, hogy néhány nap múlva a másik is kövesse, jönnek-e utánuk mások aztán...?!

Zordul az idő, egyre hidegebb. Éjszakánként száraz fagyok vannak, hó még nem esett, reggel párásak az ablakok. A tél az északi hegyek mögött várakozik, már kiszemelte a várost, alkalomra vár, hogy rátörjön. Az utcák és terek kopognak, a galambok csapatokban ülnek a szélárnyékos háztetőkön, többnyire ugyanazon házakon ülnek kopott szőnyegként, egymást melengelve összebújnak. Ők a szabadok, dacolnak mind nehezebb sorsukkal. A világítóudvar páriái rövid időt élnek meg, egyre hamarabb végez velük a fagy és az éhség. Mégsem fogynak el, rejtélyes törvénynek engedelmességgel állandóan újak jönnek, gyakran öten-hatan is vannak, majd ketten-hárman maradnak, végül csak egy, ám mire ez is elveszne, ismét jön néhány. Az asszony felindultan kérdi: örültek ezek?! Milyen pokoli kényyszer úzi ide a bolondokat?! Rakásra pusztultok, úgy kell nektek, bolondok!

Egész nap rosszkedvű, sokat töpreng, egyre ritkábban nevet, mosolyogni is elfelejt. A világítóudvarban pedig pokoli színjáték folyik! Állandó előadásban, éjjel-nappal tart, nincs szünet! Furcsa színház, abszurd darabbal, akár legyinteni lehetne rá: ugyan, néhány haszontalan galamb! Ki törődik velük? Szerte a világban naponta tízezrek halnak éhen, sok százan háborúban, terrorcselekményekben veszítik életüket, nyolcszázmillióan éheznek, még többen a létminimum alatt élnek, milyen jelentőséggel bírna, hogy oktalan módon és érthetetlen törvény alapján elpusztul néhány galamb? Igen, a józan ész számára jelentéktelen. Mihelyt azonban a spirituális képzelet és az érzékeny beleérzőképesség, az intuíció lép színre, a képbe sejtelmek költöznek. Míg a lélek érzékeny és nem durvult el annyira, hogy minden pusztulás iránt közönyös legyen, a látvány keltette gondolatok sem múlnak el

nyomtalanul. Különösen akkor, ha az ember eleget élt, hogy megsejtse a halál készülődő anyagiasulását, az élet múlásának nyugtalanító pátosát. Ebben az esetben a képzelet s a vele rokon érzékelés roppant fogékonyvá válik minden pusztulás iránt, minden oktalan vég által sebezhetővé! Olyan ez, mint szép őszi reggelen a váratlan dér, a fehér füvek és zúzmarás fák, látványnak szépek, ám lehetük dermesztő.

Ahogy az asszony mondta egyszer: néha úgy érzem, a világítóudvarban a halál, egész közel...! A szomszédban az elmúlás...

A férfi felháborodva, de türtőzteti magát. Higgadtan okos akar lenni, pedig csak tehetetlen. Az új szőnyeg, ahogy hazahozták a Piorból, az előszobában áll a sarokba állítva. Az asszony rá sem néz, s ő nem akar szólni, vár. Várja, hogy mozduljon az idő.

– Ez lehetetlen... ez így nem természetes... – tör ki végül is, inkább kétségbeesetten, mint dühösen, tűzhányó, amely éppen csak morgolóddik, zsörtölődve füstöt pöfékel és néhány nehéz sziklát a levegőbe hajít, de rombolni nem akar –, néhány ostoba galamb tűrhetetlenné teszi az életünket! Képtelenség, hogy állandó fejfájást okozzanak, szép kilátások... Ezek sosem lesznek okosabbak, s így rosszkedvünk tele gyorsan beköszönt...!

Az asszony érzékenyen válaszolt. Érződött rajta, mennyire bonyolult és sokrétű lelkében a hullámverés, mindent elborít.

– Nem is ők okozzák... mintha magától jönne, az idő hozná...

A férfi azonnal megérezte, hogy hibát követett el. Nem tudta, miben tévedett, de megsejtette, jobb lett volna hallgatnia. Tréfálni próbált, hogy jóvátegye baklövését, az ablakra mutatott. Az egyik galambnak, ki tudja, mi okból, a feje búbján bóbítaszzerűen felborzolódott a tolla. Az ablakpárkányon ült és a szobába lesett.

– Nézd a pipiskét – mosolygott –, kíváncsi ránk! Gondolja, kik ezek a behemót szörnyetegek?! Mint a pipiske – s meleg lett a hangja –, gyerekkoromban ős végén megjelentek a háztetőkön, majd az utcán a fagyos hóban a szánok nyomában, a varjakkal a lovak hulladékában kutattak, téli madaraink voltak...

S mintha az asszony megérezte volna, hogy neki is hozzá kell járulnia a feszültség oldódásához.

– Ott meg a Schöne Náci... – sötét tollazatú galambra mutatott, szinte fekete, de a melle és a feje fehér s a feje búbján sötét folt, sötét frakkban fehér plasztron s fején cilinder –, kislánykoromban takarítani járt hozzánk, s amikor készen lett a munkával, megkérte a szüleimet, hogy lezuhanyozhasson, Náci igazi úriember volt...

Sorra vették a galambokat, így lett a tarka Kelemen, egy elegáns szürke hím pedig a Béla. Az ötödiknek kerestek volna nevet, amikor az asszony váratlanul azt mondta: Ó, istenem...

S a konyhába sietett, mintha menekülne. Edényekkel csörömpölt. A férfi döbbenet nézett utána, fájó sejtés fogta el, s hogy megszűnjön a nyomasztó érzés, utánament és kedélyeskedve, maga is érezte, hogy erőltetetten, megkérdezte:

– Ma mi lesz a finom ebéd?

– Zöldségleves tojásos nokedlivel... jó lesz?

– Imádom a tojásos nokedlit... – lelkesedett, s mintha véletlenül jutna eszébe, még megkérdezte –, a szőnyeget mikor tesszük helyére...?!

– Nem tudom... – fáradtnak tűnt az asszony hangja, halk volt és közönyös –, talán holnap... vagy holnapután...

Mintha közben úgy érezné, gondolta a férfi, hogy igen, talán, de magam sem hiszek benne, majd egyszer... valamikor...

9. „MINT A GYERTYÁS TÜNTETÉS EMLÉKMŰVE”

Az asszony a Notre Dame templomába jár a nyolcas misére. Évek óta minden vasárnap elmegy, a mise belső szükségletének tűnik fel. Gyakran beszél róla, milyen okos hasonlatot vagy találó gondolatot mondott a pap az életről, a sorsról, a halálról, vagy akár egy mindennapi jelenségről, kisebb problémáról, ami mégis erősen foglalkoztatja az embereket. Ha reggel nem mehet templomba, a jezsuitákhoz megy a tizenegyes misére vagy este hatkor a magyar misére a ferencesekhez. Régebben nem járt templomba rendszeresen, csak a nagy ünnepeken, s még inkább olyan alkalmakkor, mint karácsony estéjén az éjféli mise, aztán a húsvéti feltámadás. Ezek az alkalmak szüleire és gyerekkorára emlékeztették, régi hangulatokat idéztek fel benne. Ilyenkor úgy érezte, hogy egykori énjével találkozik. Aztán rendszeresen kezdett járni templomba, a férfi néha arra gondolt, hogy talán azóta, amikor a mély lélegzetvételek kezdődtek nála. Mindenesetre megnyugvást talált a templomban, kijöve jobb kedvű volt és nyugodtnak látszott, mintha találkozott volna valamilyen érzéssel, jelenséggel, eszménnyel vagy igaz gondolattal, amely a mindennapi életben rejtőzik előle, nem látható, de ott a templomban, a közös éneklés, majd a pap szavainak emelkedett közegében, a színek, képek, arany ragyogás és nemes illatok spirituális valóságában megéri őt, s talán valamiféle konkrét üzenetet is továbbít számára. Honnan? Kitől? Leginkább alighanem önmagától önmagának! Mert az is lehet, hogy az otthonosság és hit magasztossága az, ami megfogja és eltölti jó érzéssel. Talán azokra a gondokra is magyarázatot ad és megoldást kínál, amelyek állandóan foglalkoztatják, bár alig beszél róluk, meglehet, hogy meg sem tudja fogalmazni őket, csak érzi súlyukat, s ez állandó rettegéssel tölti el. A misék tehát megnyugtatják őt, s amikor kijön, néhány szót vált még ismerőseivel, majd elmondja a férfinak, kiért imádkozott, mindenekelőtt ő érte, aztán másokért, hozzátartozókért, de – megfigyelte – magáért soha, legalábbis nem említette.

Önmagát keresi inkább, gondolja néha a férfi. Lélekben olyan helyzetbe kerülhetett, amikor óhatatlanul számot vetünk önmagunkkal. Arról, hogy milyen helyzet ez, mik az okai és jellemzői, s hogy miért éppen akkor következett be, amikor az asszony kezdett templomba járni, vélhetően az évek hozták s talán az elmúlt idő, tehát a kényszerről és annak lényegéről csak sejtései lehettek, de semmi bizto-

sat nem tudhatott. De nem kérdezte, alighanem az asszony maga sem tudná megmondani! Talán azt mondaná: jó a misén lennem! Olyan szép emlékek jutnak ott eszembe! Még azt is mondhatná, hogy hosszú idő után visszatér a régi szokásaihoz! Ezért a férfi elfogadta, hogy ez most így van, tudomásul vette és alkalmazkodott hozzá.

Egyszer aztán elébe ment az asszonynak. A templomból kilenckor jönnek ki a hívők. Kevesen vannak férfiak és nők, kicsi a templom, látogatói többnyire idősebbek. Ilyenkor mindig komolyak, bár nem elfogódottak, mintha még mindig az áhítat őszinteségének a bűvölete hatna rájuk, halkan beszélgetnek s nem mosolyognak, szinte azonnal szétszéledve hazafelé tartanak. A templom előtti téren is hat még rájuk a mise hangulata, s mintha maga a tény is, hogy a reggeli miséről jönnek, különös jelentőséggel bírna. Mikor az asszony először meglátta őt, felragyogott a szeme és a tekintete ellágyult, jólesett neki, hogy elébe jött, bár nem mosolygott.

– Hát eszedbe jutott – mondta puhán –, pedig nem is vártalak...

Azóta kötelező szokássá vált, hogy megvárja, már-már törvény. A férfi szívesen tette, s az asszony örült neki. Háromnegyed kilenckor a Notre Dame előtt várja őt. Mintha a rokonszenves tér állandó tartozéka lenne vasárnap reggel kilenc előtt! Ha nem várná, az asszony meglepődne, nem szólna semmit, nem kérné számon, de nyugtalan lenne, míg nem tudná, miért nem jött! A szokásaink ikonokká merevülnek. Időtlen képek, az örökkévalóságot idézik, a mítoszok rokonai. A férfi fel-alá jár, szervesnek tűnő része vasárnap délelőttönként a térnek. Nem hiányozhat, ezért elválaszthatatlan tartozéka, akár a gyertyás tüntetés emlékműve, a simára csiszolt és szöveggel ellátott, sziklaszerű terméskő a gyepen. Vagy amilyen a vörösmárvány-piedesztálon álló, diadalmas futása lendületébe merevedett, pompás nőalak a tér közepén, a Felszabadulás emlékműve. Igen, a férfi nyáron ingujjban, ősszel orkáncabátban, télen bundában vagy meleg kabátban, hajadonfővel, kalapban vagy kucsmában látható a gesztenyefa s a többi fák alatt, sétál vagy álldogál, szórakozottan nézelődik, komoly jelenség. Hitelét némileg rontja, ahogy a sarki újságosstand, egyébként zárva, kirakatában érdeklődve nézegeti a színes bulvármagazinok címlapját. Dús keblű hölgyek és gyanús úrgazdagok érzelmi botrányait szemrevételezi, huncut pletykákat böngész és világsztárok válásai iránt érdeklődik, átmenetileg leköti figyelmét a fedetlen női keblek és hosszú combok izgalmas látványa, valamivel ki kell tölteni a várakozás idejét. Így természetes, a pontosság és türelmes várakozás a hűség beszédes bizonyítéka.

Amikor a templom elé érkezik, s az asszony már tudja ezt, óvatosan kinyitja a nehéz barna ajtót, vigyázva, hogy ne csikorogjon, ne zavarja a benn folyó szertartást, benéz a szűk előtérből az üvegajtón át és megkeresi az asszonyt a padsorokban. Hátulról is felismeri leopárdkalapját vagy prémsapkáját, nyáron a fedetlen feje, kontya is azonnal ismerős, s megnyugszik, itt van, nemsokára kijön, rámosolyog és azt mondja: hát megvártál...?

Gyakran megkérdezi, s feleslegesen, hiszen ő ott áll, s a tény nyilvánvaló.

A közhelyes kérdés mégsem felesleges. Régebben, megismerkedésükkor sokat beszélgettek, rengeteg mondanivalójuk volt egymásnak előző életükről, fiatalságukról. A férfi elmesélte gyerekkorából való megfigyelését, a népi közhelyek természetességére és elengedhetetlenségére vonatkozott. Vasárnap délután a házuk előtt, az utcapadon ültek a szüleivel, beszélgettek és nézték a falu életét. Mindig történt valami a kövesúton vagy az ő sorokon. Amikor ismerősök jöttek arra, de az idegen járókelők is, odaköszöntek nekik és megkérdezték: kiültek...?! Mármint a ház elé! Akkor ő csodálkozott, mindenre kíváncsi kamaszfővel nem értette, miért kérdezik meg, amikor látják, hogy kinn ülnek a ház előtt. A mezőn hasonló dolog történt, dolgoztak, kapáltak vagy répát egyeltek, „ritkítottak”, s az arra jövők megkérdezték: kapálnak, kapálnak...?! S ők válaszolták: igen, kapálunk! Ő pedig magában azt gondolta: micsoda badarság, látják, hogy kapálunk! De azóta megtanulta, hogy ilyen szokványkérdések, frázisok és udvariassági sztereotípiák az emberek közötti bizalmas viszonyt, az együttélés bensőségességét erősítik; senki mellett nem mehetünk el anélkül, hogy ne köszöntenénk és ne szólánánk hozzá barátságosan! Bármily furcsa, a közhely gyakran áldásos, mert a jóindulatú közeledés jele lehet, a jóviszony megpecsételése, legegyszerűbb kinyilvánítása az együvé tartozásnak és a közös sorsnak, mintegy baráti jobbot nyújtunk a másiknak, amikor megkérdezzük: élünk, megvagyunk?!

Az asszony akkor mosolygott, egyszerű emberek egyszerű bölcsessége – mondja, majd kissé elgondolkozott felette s akkor már így szól: tudod, hogy ez mély és hasznos dolog? S anélkül, hogy kifejtették volna véleményüket, meg egyeztek, hogy ilyen közhelyek hasznosak és értelmesek, hiszen az amerikaiak első szava is az, amikor találkoznak: hogy vagy? S talán választ sem várnak, tovább rohannak. De nemcsak tetszett az asszonynak a férfi földijeinek egyszerű szokása, hanem alkalmanként maga is utánozta, így kérdezte szinte minden alkalommal a férfit: hát megvártál? De a következő szavak is ebbe a kategóriába tartoztak, amikor a férfi így szól, s várta, hogy az asszony belekaroljon:

– Akkor most sétálunk egyet...!

Mindketten tudják, hogy kisebb körsétára indulnak az Óvárosban. Így van évek óta. Az asszony a férfige karol és átvágnak a Hviezdoslav téren. Közben elmondja, milyen szép és okos gondolatot fejtegetett a pap, hogyan imádkozott a férfiért meg a többiekért. Magadért sosem, gondolja ilyenkor a férfi, de nem mondja hangosan. Vannak kérdések, melyek élnek, de nem mondjuk ki őket! A város kihalt ilyenkor, alig van járókelő. Szokatlan városkép emberek nélkül a mogorva öszvégi délelőttön. Mintha azért lenne kihalt, mert a városnak büntudata van, valamiért vétkesnek érzi magát, visszavonult és bűnbánatot tart. Magába roskadva, szürkén és dísztelenül, kihaltan gyászol, talán önmagát! Eltűnt zajos hetyesége, hervadtan kókadozik. Nincs körülöttük mozgás, mintha egyedül lennének. Legendás romok, halott városok juthatnának eszükbe, de nem gondolnak rá, megszokták. Vasárnap délelőtt a nagyvárosok is kihálnak. A lakásokba szorul az élet, hogy erőt

gyűjtve, nemsokára ismét az utcákra csapjon!

A férfi kivonja karját a belekaroló asszonyéból, megfogja a kezét, ujjait összekulcsolja a magáéval és a felöltője zsebébe teszi. Így sétálnak, amikor nagyon értik egymást. Azért értik, mert érzik egymást, közvetlenül érzik. Volt, amikor nem értették egymást, ilyenkor az asszony belé sem karolt, szótlánul és rossz érzéssel teli mentek egymás mellett, de ez ritkán történt, az utóbbi években alig, szinte soha. Szeretett a férfige karolni, a régi szokáshoz ragaszkodva, a szülei is így jártak egykor, bár ma a város utcáin ritkán látni egymásba karoló párokat.

Az Úri utcában a háztartási vegyesbolt előtt, az asszony állandó megállóinak egyike, a férfi jó érzéssel mosolyog. Bensőséges pillanat.

– Ó... a modern háztartás egyszerű csodái... megannyi pompás szerkenyű, ma mivel lep meg vajon...?!

Az apró üzlet kirakatába a piaccgazdálkodás olyan csodákat hozott, melyek minden igazi háziasszony szívét megdobogtatják. Múlt évtizedek gyakorlatias, ám szűkkeblű választéka után a bőség vására, visszautalva az asszony gyerekkorára, anyja és nagyanyja meleg konyháira, kakaós, kuglófos oszonnákra és nagy ünnepi sütés-főzésekre. Mariska és Ilonka, a szolgálólányok is segítettek, ám a szakács anyuka volt, s ahol az asszony is, tízéves lányka ott sündörgött finom ízek és pompás illatok bűvöletében. A városban minden irányból és sokféle formában néz vissza rá a múlt! Mindenütt belebotlik, számos maradványa emlékeket idéz, elég egy kirakat... Kék hagymamintás étkészlet, leveses-, lapos- és kistányérok, levesestál, mártásra, húsrá és süteményre való darabok, nagyon régen nem látta ezt a mintát! De modern szerkenyűk is, fogasrendszerű dugóhúzó, nyomókás gázgyűjtők, elmés burgonyahámzó kés, sokpengés zsebkés, villamos tésztakeverő gép, univerzális mixer, öntött kristályok, elbűvölő műanyag tálcák. Hasonló kirakat minden valódi háziasszonyt megigéz. S az asszony ilyen, a férfi tudja, a régi polgári világ hagyományain nevelkedett, melyben a háziasszonyi szerep hivatás volt, anyagi és szellemi termelőerő, nevelő kulturális intézmény, egy letűnt életforma eszménye.

Az üres utcán egy autó jön szembe. Széles fekete kocsi, Mercedes vagy BMW. De angolszász csoda is lehet, Ford vagy Buick. Jön velük szembe puhán és lehengetlően, az újjgazdagok magabiztosságával, bekanyarodik az egyik palota kapuján. Alig fér be, a kaput egykor hintóra méretezték, hátrál, majd ismét nekiindul, kerek fejű kopasz fiatal férfi vezet. Újkori kövér vállalkozó, lezserül manőverez a volánnal, ragyogó magabiztossággal vezet s közben mobiltelefonon beszél.

– Kedvemre lenne, ha a bárkája elkapná a kapu ütközőkövét... ez a behemót messze van az egykori úri kocsisoktól... – mondja mélabúsan a férfi, és megvetően nézi a kopasz sikerembert –, az érdes kő végigszánthatná a kocsi alját... nem szeretem az ilyen kopaszokat, mondhatnám, utálok...!

– Ne légy igazságtalan, magadra gondolj...! Emlékszel, amikor hetvenhétben megvettük a Wartburgot...?!

– Hát persze... nem felejttem... olyat nem lehet elfelejteni... hajnalban már

sorban álltunk a Mototechna előtt, alig pirkadt még s már tömeg állt előttünk...! Nem jutott Škoda, hát Wartburgot vettünk... nem lehet azt elfelejteni...!

– Szép volt... – emlékezett puha hangon az asszony –, úgy örültünk neki... Škodát szerettünk volna, de mire sorra kerültünk, minden elfogyott, a Zsigulik meg a Dáciák is, csak a Wartburg maradt. Szép billiárdzöld kocsí, senki nem akarta, merthogy kétütemű! Hát nem volt igazuk. Megjártuk vele a Balatont meg a Fekete-tengerpartot, az Adriát... Piran, Szozopol, ó istenem... – sóhajtott. – Milyen más volt akkor minden...!

De nem történt semmi, a behemótok, a kövér ember és nagy kocsija eltűntek a kapu alatt. Telefonálva is bement a fickó a szűk kapun. Hát... ismét csalódtál, mondta az asszony, nem történt semmi, nehezen viseled? A férfi nem válaszolt, megszorította a kezét. Készülj fel, mondja aztán, a szőrmeüzlet még a helyén van, nem rombolták le a zöldek! Széles kirakatok. Valódi szőrmék, műprémek, női bundák, férfi irhakabátok, bélelt kesztyűk és meleg füles sapkák, divatos fekete bőrlembercsekek. A szép bunda a női vágyak és gáláns férfijajándékok állandó tárgya lehet. Az asszonynak három bundája van, nem akar újat. Mégis mindig megnézi őket, amikor erre járnak, avatottan és gyönyörködbe nézegeti, talán a prémek puhaságát is érzi. Mennyit tud mesélni édesanyja egykori bundáiról, bakfisként felpróbálta őket, talán az ízek, illatok és tapintások, a puhaság, meleg és boldogság röpké pillanatai anyagiasulva, belénk épülve megmaradnak. Valahol énünk mélyén élnek s néha arra készítetnek, hogy újból és újból hatásuk alá kerüljünk! Aztán magától felidéződik bennünk, titokzatos törvényei szerint, mint az asszonyban is, amikor így szól váratlanul:

– Menjünk haza, ma nincs kedvem járni... nagyon jó ebédet főzök. Időben készen kell lennem... Délután kimegyünk a temetőbe, gyertyát gyújtunk anyuka és apuka sírján...!

A sarki boltban bevásároltak, tejet, kenyeret, vaját, néhány pudingport, vaníliásat és kakaósat, mazsolát is, ő tudja, minek, ma nagyon jó ebédet készítek, mondja az asszony...

A konyhában érzi jól magát. Dúdolgat, még füttyörész is.

A férfi az ebédlőben olvas, közben zenét hallgat, halk zongorajátékot Chopin darabjaiból. A világitóudvarban nincs galamb, csak a kilátástalan, vedlett falak. Időnként kósza nap süt ki, ilyenkor felragyognak a szobák. Fény esik a képekre, élni kezdenek. Makkfejű Sztjepánnak gyakran lehetnek ilyen hangulatai. Hallja a nyitott ablakon, vadludak szállnak a Duna felett...

Czapáry Veronika

Kattanás*

Tudtam, hogy rám kattant, még nem láttam soha, de hallottam erotikus hangját a telefonban. Tudtam, a szeretőm lesz, meglát és egészen nyilvánvalóan rám fog kattanni, csak egy kattanás lesz és kész, vége, együtt fogunk repülni a teljes megsemmisülés felé, éreztem a hangján a telefonban.

Nem, nem a szomorúság volt, ami előntött a hangja hallatán, csak az fényes és dermesztő félelem, ami az új emberek előtt rám tör, egy ismeretség előtt, és hogy csak a hangját hallottam a telefonban, de egészen biztos voltam benne, hogy az enyém lesz.

Az enyém lesz. Legalábbis pár nappalra és éjszakára, és ki tudja, mennyi időt szakítok ki az életéből, hangtalanul és biztosan, ki tudja, mennyi idő lesz az enyém az életéből, mennyit fog rám gondolni, velem tölteni, vagy szerelmeskedni, egy ágyon, vagy pamlagon, vagy bárhol, ahol megérint bennünket az áttetsző rózsaszín szálkás félelem.

Furcsa volt erre gondolni, és még mielőtt ismertem, már egészen magam előtt láttam az egész jelenetet. Tudtam, megyek szépen és hangtalan léptekkel a folyosón, aztán fel az emeletre, és végül a kávézóba, ahol megbeszéltük a találkánkat. Meg fog látni, és el fog szédülni, ahogyan általában a férfiak teszik, ahogyan rám néznek.

Próbáltam ellenállni a hangjának a telefonban, de nem tudok majd. Próbáltam ellenállni neki, de nem fogok tudni majd. Egyszerűen eláraszt minket az erotikus légkör és magával ragad egy hosszú végzetten keresztül, és újabb testiségbe fullad a szerelem. Majd beszélgetünk és közben hosszasan bámul rám, pilláimat nézi majd és szemrebbenve felfedezi majd az összeset, az összes lényt bennem, aki vagyok, szemrebbenés nélkül felfedezi majd bennem a ragadozó nőt, aki vagyok, én meg majd mosolygok és mosolygok rá, és ebben a mosolygásban nem lesz majd semmi, ami rá vonatkozik, ez a mosolygás ártatlan lesz és mégis veszedelmes. Ki tudja, mennyi idő fog eltelni utána az ágyig, és a vad szenvedélyig, ami minden szerelem sajátja, a szerelemé, ami hallgatag és lágy, a szerelemé, ami úgy kívánja a testet, az egybeolvadás fájdalom.

Az egybeolvadásé, ami összeköt és szétszakít két testet, az egybeolvadásé, ami minden szerelem sajátja.

Aztán rá gondolt, az előző szerelmére, és arra a kétségbeesésre, ahogyan birtokolta. És arra a vágyára, hogy csak űzze el, űzze el magától a szerelmet. Tudom, hogy nem a ruhán fordul meg, hogy a nők szépek-e vagy sem, nem is jólápoltsá-

gukon, nem is a piperecikkek vagy a cicomák árán, ritkaságán. Tudom, hogy más-hol a rejtély nyitja. Hogy hol, nem tudom. Csak azt, hogy nem ott, ahol a nők gondolják. De én tudom, hogy ez korántsem a szépség dolga, másról van itt szó, egészen másról, például az észről. Előtte volt az egész jelenet. Az egész beszélgetés a kávéházban. A lassú és néma ütemek, amit kivált egy másik nem belőle, az mind benne lesz.

Aztán milyen hosszú lesz az út az ágyig, mennyi és mennyi megtett és meg nem tett lépés, nyílt és elfecsérelt gondolat, és hogy az összetartozás és ragaszkodás érzése mindvégig ott van mindkettőjükben, ezt már nyíltan érezte.

Az egészet már elképzelte a hangja után a telefonban. Egészen mindegy volt, hogy néz ki. Ott volt minden a hangjában a telefonban. Valami átsugárzott, valami ebből a titokzatos tudattalanból, valami világos fehér és kék képeket látott és érezte a testét, hogy milyen lesz megérinteni.

A vágyat senki se tudja magához édesgetni. Vagy megvan a nőben, ami kiváltja, vagy nem. Vagy ott vibrált már az első tekintetben, vagy sohase létezett. Vagy azonnal érezzük a szexuális érdeklődést, vagy nem érzünk semmit. Igen, mert mindig is maga előtt látott minden jelenetet, ami megtörtént, mielőtt még megtörtént volna, előtte voltak a jelenetek néma tükrei. Tudta, hogy ismét úgy fog történni, ahogyan elképzeli, hogy már megint maga előtt látja az egész jelenetet, hallotta a hangját a telefonon, és tudta, hogy már meg fog örülni, hogy megint egy újabb férfi, akibe bele fog örülni és aki ugyancsak őbelé, színeket látott és vékony, kedves testeket, sorvadást és hangot, szerelmet és érintést, beszélgetést, és újra és újra csak színeket, színeket, színeket és azt a jelenetet egy hálószobában, amikor megint haladnak a megsemmisülés felé, csak öleli, öleli, öleli, úgy szerez neki örömet, mintha a saját teste lenne, mintha a két test egy lenne, egy kettévált darab, megint újra beléhatol, megint újra ugyanaz az örült szenvedély, ami nem válogat, ami magával ragad, aminek mindegy, hogy férfi vagy nő, aminek mindegy, hogy kicsoda, csak ez az ősi szenvedély, hogy két test vagy három, bármennyi test egymásé legyen, hogy csak pár percre kiforduljon a magányból, hogy ismét az ősi örök szenvedély rabja legyen, ó, Alexandria, megihletted a *szerelmet*.

Hajlékony és végtelen testek újra és újra egymásnak ugranak, újra és újra elfeledik, hogy ők két test és nem egy, újra és újra erre vágyakoznak, egyé válni, feloldani a határvonalat, ami minden élő között ott feszül, feloldani a határvonalat és magáévá tenni a szerelmet.

Alexandria jutott eszembe, a város a forró nyárban és az a rengeteg nyelv, amit a városban beszélnek.

Sokat beszélt róla és sokat nézte. Mindig minden úgy történt, ahogyan megjelölte. Magához szorította és végigsimította az érzékeny férfi bőrét. Ilyenkor már mindegy. Majd reggel besüt a fény, előtte minden megtörténik, ami megtörténhet.

Hosszasan a szemébe nézett, és tudta, le kell írnia ezt a szerelmet. Talán az utolsó lesz majd, amiről ír, végül is mindegy, hányadik.

Aztán igen, többször találkoztak. És egyre, egyre nyilvánvalóbbá vált a vágy, a végtelen és eszeveszett vágy. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a szerelem egyszer csak átfordul, a szerelem és a testi vágy valaminek a leképezése lesz, valami kék és hangtalan forróságnak, valaminek, ami szavakban nem kifejezhető.

Mindig tudta, hogy ő kell. Mert abban a pillanatban ő kellett. Elkezdte simogatni. Majd belemarkolt a combjába. A férfi felnyögött és ránézett. A szemében elképzeltetlenül ott volt minden, minden, amiről képtelenség volt beszélni, ott volt minden, amit többé nem lehetett már elmondani.

Ott volt a lények átlátszó felülete. A nő mindig fehéret érzett. Csupán ezt a nyálkás áttetsző színt, és azt a végtelen levegőt, ahogyan reggel a fény leragyo rájuk és ők ismét a reggeliző asztalhoz ülnek, a reggeliző asztal, ami kockásan van megterítve, ők leülnek együtt a reggeliző asztalhoz, egymásra néznek, és felkacagnak. Igen, mindennek így kellett történnie, már nagyon régen tudták. Valahogyan egyenes fejleménye az életüknek, hogy találkoztak.

Csupán egy telefon. Csak egyetlen kattanás.

A fehér és átlátszó fényben leülnek és egymásra mosolyognak. Egyre nyilvánvalóbban és egyre közelebb. Egyre közelebb a fehér fényhez, amely majd elviszi őket a teljes megsemmisüléshez, bele a nirvánába.

Már nem hittem, hogy megtaláljak. Nem hittem, hogy létezik egyetlen álomom.

Végül Jézus állt mellettem, nézett rám kedvesen és szomorúan. Nem tudtam, hogy ő is megjelenik, de itt volt, akár a titánföldi kék madarak. Nem volt sok értelme ennek a beszélgetésnek.

Persze reggel felébredt és egyedül találta magát. De a vágy még mélyebb sebeket ejtett a kék hegyeken és közelebb hozta őket.

Mindig, mindig egyre mélyebbre hatolt be. Mindig, mindig egyre jobban és közelebb hozta magát a vágyhoz. Egyre több orgazmusa volt, végül rákapcsolódott a végtelen áramlat, a kifulladásig szeretkezés varázsára, csak ezt, csak ezt a testet akarom, suttogta, bársonyos bőrét, újra és újra a szerelemnek ez a halvány határa jutott eszébe, ez a végtelen határvonal, az angyalokkal való léthez. Igen, az angyalok pár pillanatra egész láthatóak lettek, bizonyára sokan voltak és sokat beszéltek. Ahogyan elképzeltük őket, nyilvánvalóan léteztek a fehér könyvben, különben minek is beszélnék el őket, ha nem léteznének.

Újra és újra magához ölelte a férfit ebben a vágyban. A hatalmas szobában, ami tele volt könyvekkel. Mindig, mindig újabb és újabb könyvek kerültek ki az útvesztőből, egészen frissen és nyilvánvalóan, kék, sárga, zöld és kék színű könyvek, és egészen nyilvánvalóan mindegy, hogy milyen könyvek, de könyvek.

Könyvek, amik titkos gondolatokat tartalmaztak az élethez, könyvek, amik fehérek és átlátszóak voltak, könyvek, amiknek néha megelevenedett a lapja és könyvek, amikbe tükrök voltak ragasztva, amik mutattak múltat, jövőt, bármit, csak annyit, hogy a könyvek könyvekkel szerelmeskedtek, végtelen újabb szöve-

geket és lapokat hozva létre, újra és újra ugyanazok és mégis más könyvek, de be-kötött, jól látható, kézzelfogható tapintható könyvek a látomásos világában, könyvek, intellektuális gondolatok, könyvek és újabb meggarcolt állomások.

Már nem képzeltem, hogy a darabokra tört világban létezik bármi, ami feloldaná a magányomat a fehér fényen kívül, már nem gondoltam, hogy a darabokra szakadt gondolatok közül létezne valami, ami még jobban széttépdésné a világot, már nem gondoltam, hogy Velence vizes lépcsőin kívül érdekelne bármi is. Már nem gondoltam, hogy a szerelmen vagy ezeken a történeteken kívül érdekelne bármi is. Hogy a vörös bársonyos selyem...

Mindig újra és újra a szeméit látta maga előtt, ezeket a valamilyen színű szemeket, változatlanul újra csak őt figyelte, őt dugta meg minden este, újra ugyanazokkal a mindentudó szemekkel, mintha ismerné a nőt, úgy nézte, mintha nem csak párszor látták volna egymást, mintha ismerné minden titkát.

Belenézett a szemébe és többé nem tudott kinézni onnan, rabul ejtették a szemek, rabul ezek a mindentudó játékos valamilyen színű szemek, ahogyan őt nézte, el nem múló félelemmel. Mindig, mindig látta maga előtt, ment az utcán, olvasott valamit, beszélgetett, a szemek elkísérték az úton, és őt nézték, mintha mindent tudnának, mintha ismernék az összes várost, ahol járt, mintha ismernék, tudnák minden titkát.

Úgy nézett rá, mintha a múlt csak egy perc lett volna, és ő végig érezte volna a mindenséget benne, az időt, ami nem létezik, a múlthoz való veszélyes viszonyát. Úgy nézett rá, mintha nem kéne többé semmiről sem beszélniük, mintha ismerné és tudná az összes várost, ahol járt (Alexandriát is), mintha ismerné, tudná minden titkát.

Valójában valahonnét jöttem. És nem tévedtem el minden este. Valójában valahonnét jöttem, és nem tévedtem soha el az éjszakában.

Összeragasztotta valami a két szemet, csak nézték egymást újra és újra.

Már nagyon régen történt mindez. A történetek összeakaszkodtak és egy jól látható lilában folytatódtak, boldogan, határozottan.

* A szövegben idézetek található Marguerite Duras: *Szeretők* című kisregényéből.

Hogya György

Gizi

Olyan kicsinek és szegényesnek tűnt, hogy az emberek hajlamosak voltak őt észre sem venni, mintha Gizi és a hozzá hasonló emberek nem is ennek a világnak a részét képeznék. Mikor először ment be Mihály Fő utcán levő irodájába, a férfi kelleetlenül nézett rá, s csak azért nem dobta ki rögtön, mert a kárpitozott fotelokban vendégek ülték körül a helyiség közepén álló reprezentatív üvegasztalt. Az olyan megfontolt és alapos emberek pedig, mint Mihály, kulturáltan reagálnak a váratlan történésekre, legyenek azok örömteliek vagy kellemetlenek. Gizi toprongyos megjelenésének megítélésére Mihálynak – és a jelenlevőknek – elég volt egyetlen másodperc. A jelenséget – el nem ítéhető módon – határozottan a kellemetlen események közé sorolta.

Az apró, kis asszony bátortalanul állt meg az ajtóban, kortalan, maszatos arcából tágra nyílt kék szemekkel nézett a társaságra. Egybeszabott, két számmal nagyobb, tarka mintás ruhája majdnem a földet seperte és Marikát, Mihály volt kolléganőjét kereste. Mikor közölték vele, hogy Marika pár hónapja nyugdíjba vonult, Mihály természetesnek vette, hogy ezek után a nő elmegy, de nem, Gizi maradt. Kezével a kétes tisztaságú ruháját morzsolgatta, és zavartan topogott, mint akinek még dolga van, talán éppen mondani akar valamit. A férfi erőltetett udvariassággal, ám egyre érezhetőbb nehezteléssel a hangjában kérdezte meg, mire vár még.

– Nem akarják, hogy jósoljak maguknak? – kérdezte végül bátortalanul, azoknak az elesetteknek az utánozhatatlan, hosszú évek alatt beidegződött hangján, amely elesettek elesettségéhez általában fenntartással viszonyul a közvélemény.

– Nem, Gizi, most nem megfelelő az időpont! – felelte ingerülten, és maga sem értette, miért mondta azt, hogy *most*. Ő egyáltalán nem akart jóslatni magának, különösen nem az ilyen útszéli cigányasszonyokkal, s bizony helyesebb lett volna kategorikusan és végérvényesen megmondani neki, hogy soha, semmilyen körülmények között nem lesz alkalmas idő arra, hogy jósoljon neki, sőt legjobban tenné, ha be sem jönne többet ebbe az irodába. Gizi azonban jobb emberismerőnek bizonyult. A vendégek közül – természetesen kétség nem férhet hozzá, hogy nőkről van szó – ketten is szóltak, ugyan árulja el, mi vár rájuk. Na persze, gondolta Mihály kesernyés elismeréssel, melyik nő nem szeretné tudni milyen férje és hány gyereke lesz?

Gizi pedig jóslott. Az egyik hölgynek a tenyeréből, a másiknak meg a körmei alapján, s úgy látszott, mindketten meglegedve hallgatták életük kivonatát értel-

mezését és a rájuk váró nagy boldogság ígérését. Gizi nagylelkűnek bizonyult, munkája végeztével beérte egy kis apróval, és rögtön távozott is. Mihály pedig remélte, hogy soha többet nem találkoznak. Nem értette, honnan és miért van benne előítélet a nővel szemben, de kellemetlennek tűnt még csak rágondolni is, hogy ezzel a nővel mondjuk, kezét kellene fognia.

Gizi valóban eltűnt, de nem sokkal később ugyanolyan váratlanul, mint az első alkalommal, felbukkant, és ezt követően szinte mindig megérezte, hogy Mihálynak mikor van ügyfele vagy vendége. Mert mindig akkor jött. De Mihályt egy idő után ez sem bosszantotta, mert nem neki kellett vele foglalkoznia, ezt a terhet levették a válláról a vendégei. Érdekes módon lassan szinte mindenki jószolgatartó akart Gizivel, különösen mikor elterjedt, hogy az egyik nőnek megjósolta a férje halálát, és szegény férfi egy éven belül valóban meg is halt.

Gizi az emberek számára maga lett a megfoghatatlan és megmagyarázhatatlan titok, aki képes előcsalogatni belőlük a vágyakozást és az állandóan lappangó, kielégületlen kíváncsiságot. Képes volt elbizonytalanítani őket egy másik világ illúziójával. Felidézte és megidézte a sötét éjszakák nyomasztó élményeit, szellemekkel terhes álmait, s úgy kezelte, sőt néha irányította mások érzéseit, mint a cirkuszi idomár a fókáit, amelyek lelkesen tapsolnak, valahányszor csak jelet kaptak.

Olykor-olykor buszjegyet szorongatott a kezében, amire jó emberektől hitelt kapott, és most becsületből meg kell adnia a pénzt, de ha egyszer nincs, akkor nem tehet mást, mint hogy újabb kölcsönt vesz fel, és abból fizeti tovább vándor-kölcsöneit (a jó emberek hangsúlyozása mintegy hitelesítette Gizi kapcsolatrendszerét, jelezve, hogy ő inkább jó emberek körében forog, és ez a megállapítás a jelenlévőkre is vonatkozik). Néha Mihály is megkönyörült rajta, és adott neki egy-egy húszast, de általában nevetve magyarázta, hogy most épp nincs pénze. – Higgye el, Gizi, egy fillérem sincs! – mondta komolyan, és lelke mélyén élvezte a helyzet paradox voltát: a „mindent tudó” jósnő „nem tudja”, van-e pénze vagy sincs, hazudik-e vagy sem. Gizi ilyenkor tágra meredt szemével és valami gyerekes, őszinte csodálkozással tekintett rá. A halványkék szemek közepéből a túhegnyire összeszűkülő pupilláin keresztül leírhatatlan bizalom és egyenesség áradt Mihály felé, ám ő észre sem vette ezt. Neki elég volt, hogy rajtakapta a jósnőt, aki, lám, még azt sem tudja megmondani, van-e nála pénz vagy sincs, hazudik-e vagy sem.

Egy hosszabb kimaradás után – talán két-három hétig színét sem látták – szomorúan jelent meg, és elmondta, hogy a nem messzi nagyvárosban rosszul lett, és bevitték a kórházba. – Még meg is vertek – tette hozzá szomorúan. – Pedig én nem tehetek róla, hogy a sofőr behajtott a gödörbe, és visszajött minden.

– És ezért megverték? – kérdezte kissé aggódva és együttértézőn Mihály, aki lassan megszokta Gizi jelenlétét.

– Meg. A mentős – felelte nemes egyszerűséggel és beletörődéssel Gizi. Már megszokta, hogy jogtalanul bántják, sőt mi több, úgy vélte, az az ő baja, hogy túl sok embernek a gondját veszi magára. Amikor ugyanis jószolt, sohasem felejtette el

megemlíteni, hogy valaki – általában anyós vagy sógornő – rontást hozott az illető fejére, de ő csekély ellenszolgáltatás ellenében leveszi a rontást. Ami persze újabb teherként jelent a számára, de hát neki már csak ez a sorsa, segítenie kell az embereken.

Benn a kórházban már jó dolga volt, mert a kis doktornőnek is olvasott a tenyeréből, és megmondta neki, hogy az fiatalkorában mást szeretett, de a szülei ellenezték a kapcsolatot, így ment ahhoz, akivel most él. De ez egy nagyon rossz ember, rosszul bánik vele, és erre a kis doktornő elsírta magát, és kirohant a rendelőből, de ezek után mindennel ellátta Gizit.

– És ezt maga így megmondta neki? – kérdezte hűledezve Mihály.

– Hát, ha egyszer ez az igazság – felelte értetlenül Gizi. Nem értette, mi nem érthető azon, hogy ő megmondja, amit lát.

Mihály elgondolkozott. Az, hogy egy kisvárosban, ahol sok információhoz lehet jutni, és ezekből mazsolázva Gizi kikerekít egy-egy történetet a klienseinek saját magukról, érthető és követhető volt számára, de vajon honnan szerzett be adatokat egy ismeretlen doktornőről, aki száz kilométerrel odébb lakik? Néma elismeréssel és némi vágyakozással tekintett a törekeny kis asszonyra. – Talán egyszer mégiscsak próbára kellene tennem? – fordult meg a fejében.

Ekkor, mintha olvasna a gondolatai között, Gizi az asztalra helyezte a jóskártyákból álló pakliját, három kisebb kupacot képezett belőlük, majd ellentmondást nem tűrő hangon felszólította Mihályt, határozza meg a sorrendjüket. Melyik az első, melyik a második és melyik a harmadik.

Mihály érezte, hogy most nem egyszerűen arról van szó, hogy Gizi fizettetni akar vele, tehát nem megválni akarja a jóslásért, hanem valami próbatételről, mintha Gizi bizonyítani akarná a rátermettségét. És bár nem hitt a jóslásban, sem a nő tehetségében, egyfajta izgalom lett rajta úrrá. Ugyanakkor meglepve tapasztalta a Gizin végbement változást. Az alacsony, kis nő szinte megnőtt, ahogy kihúzta magát az asztal túloldalán és magabiztosabb is lett. Alaposan megnézte a kártyákat és lassan, elhúzva beszélt, mint a régész, aki a tenyerén vizsgálja a földből kiásott leletet, megpróbálja megállapítani annak korát.

A „jóslástól” azonban Mihály nem lett bizonyosabb. Csupa általánosságot hallott, holmi közelgő anyagi jólétről és szerető hitvesről. Egyszer még el is akadt a hangja, mintha valami kellemetlenséget kellene elhallgatnia.

Mihály is hallgatott egy ideig, majd, mint akinek hirtelen eszébe jutott valami, megszólalt:

– Mondjon öt számot, Gizi! – mondta végül nevetve.

Gizi ekkor ránézett, mélyen a szemébe, és mintha valami gyermeki végtelen rácsodálkozás tükröződött volna benne. A tudós őszinte és megelégedett csodálata volt ez, amellyel hipotézisének a kísérletek végtelen sora utáni igazolódását fogadja.

Egy pillanatig azonban úgy tett, mintha nem értené a kérést.

– Egyszerű számokat, Gizi. Ami eszébe jut – biztatta Mihály.

– Számokat? – kérdezte.

– Igen – mondta Mihály, és majdnem hozzátette: egytől kilencvenig.

Gizi maga elé nézett, majd lassan mondani kezdte: – Hat, hét, kilenc...

– Lehet nagyobbakat is Gizi – mondta kelletlenül sürgetve Mihály, mert pillanatnyi kapzsiságában attól tartott, ezekkel a számokkal nem lehet nyerni. Habár ki tudja? Pontosabban ki tudja, ha nem ő, biztattatta magát gondolatban.

– ...huszonöt, negyvenhét – fejezte be a nő, és tanácstalanul nézett rá, mintha bátorításra várna.

Mihály felírta a számokat egy papírra, és jóleső izgalommal gondolt a hétvégére, amikor majd kiderül, vajon eltalálta-e a számokat a „jósnő”.

Gizi, mintha rossz tréfa áldozata lenne, zavarodottan álldogált egy pillanatra, majd csendesesen kiment. Olyan észrevétlenül, mintha sohasem lett volna a kárpitozott fotelokkal körülvett üvegasztal mellett, amelyhez pedig nemegyszer szeretett volna leülni, pusztán azért, hogy elmondhassa: ült mellette. De hát a világok közötti korlátokat még Gizi sem tudta ledönteni, s Mihály világa éppoly elérhetetlen maradt számára, mint annak az övé.

Mihály nem ütötte meg a főnyereményt. Gizi csak két számot talált el, ami mélységesen felháborította a férfit. – Micsoda szélhámós! – háborgott hol magában, hol félhangosan. – Na, csak jöjjön ide még egyszer! – fenyegetőzött. Személyes ügyként élte meg Gizi „átverését” – hiszen gondolatban már el is osztotta a milliókat, amelyekből pedig Gizinek is hajított volna valamit —, s eltartott egy ideig, míg átment rajta a csalódás okozta düh és szégyenérzet.

Gizi azonban soha többé nem jelentkezett többet nála, és Mihály maga sem értette, miért, de ez még rosszabbnak és megalázóbbnak tűnt, mintha Gizi személyesen vágta volna a képébe, hogy nem is érdemel többet.

Köbölkúti Varga József

Ötven évvel a nyelvújítás előtt...

(Az *Emberi okosság avagy mesterség, mellyel az ember magát és szerencsáját magasra emelheti* című erkölcsi értekezésről)

Ennek az imakönyv formátumú könyvecskének 2003-ig nem ismerem a történetét. Ki tudja, kezdetben melyik almáriumban nyugodott elfeledetten, vagy később melyik padlástérben lapult a rengeteg kacat között, illetve lappangott fölösleges limlomként, míg végre akár a bűvópatak, hirtelen, szinte a semmiből előtűnt, üzenetet közvetítve az évszázadok titokzatos mélységéből. Vajon e kétszáznegyven esztendő alatt kik forgatták, elemezték és okultak belőle, majd félretették, gondolván a következő nemzedékekre is!... Sőt, immár az utolsó ajándékozó neve is beleveszett a régmúlt idő végtelen homályába a rapszodikus történelmi-társadalmi és természeti-éghajlati viszontagságok nyomán. S bár legutolsó gazdájáról semmit sem sikerült kideríteni, mert az első oldal teljesen elrongyolódott, esőmosta papírsugorrá satnyult, annyi azonban mégis elmondható, hogy e *parainézis* (meghatározott személyhez intézett: buzdítás, intelem – szerk.) valószínűleg könyvszerető környezetbe került, és így viszonylag jó állapotban vészelt át a vérzivataros évszázadokat.

Az *Emberi okosság avagy mesterség, mellyel az ember magát és szerencsáját magasra emelheti* című intelmet Imi öcsém találta a köbölkúti Páris-patak menti szeméttelen, ahová mindenkoron szívesen járt guberálni. Bár elsősorban nem öreg kéziratok, könyvek, újságkivágások után kutatott, hanem leginkább valamiféle felhasználható anyagok (traktor- vagy autóalkatrészek, betonoszlopok, boroshordók stb.) után, mégis olykor-olykor jó érzéssel figyelt fel bizonyos ismeretlen irodalomtudományi érdekességekre, a hulladék rejtett „ereklyéire”...

Lehet, hogy öcsém segítségével páratlan kincs birtokába jutottam?...

TÖRTÉNELMI–IRODALMI MAGYARÁZAT

Az *Emberi okosság avagy mesterség, mellyel az ember magát és szerencsáját magasra emelheti* című erkölcsi értekezés a jezsuita rend kiadásában 1764-ben Nagyszombatban jelent meg, s 526 oldalon 32 fejezetből áll. Az eredeti német szöveget Gánótz Antal, érsekújvári protonotárius, a teológia doktora fordította latin nyelvre, amelyet aztán Horvát József, érsekújvári káplán, ültetett magyarra, „a haza népének kedvéért”, magánvéleményével, az ún. „toldalékokkal” megtűzdelve. A para-

inézis mecénása Mária Terézia királynő tanácsosa, Turócszentpéteri és Isztebnéi Dávid Károly volt.

Az értekezés a magyar nyelvállapotot tekintve körülbelül az 1750–1760 körüli állapotokat tükrözi. Egyrészt a Rákóczi-szabadságharc leverését követő harminc-nyolcvan év nyelvi sajátosságainak krónikása, másrészt viszont már-már a felvilágosodást sugallja, s Mária Terézia uralkodásának mintegy a félidejében születik. Anyanyelvünk túl van immár a megizmosodáson, hiszen a latin nyelv fokozatosan kiszorul a közgondolkodásból, de még előtte van a mit sem sejtő retrográd törekvés: II. József germanizációs erőszakossága. A nyelvi-szókincsbeli gyarapodást azonban ez a „társadalomformáló” és embernyomorító doktrinér jozefinista politika sem állíthatja meg, sőt még nagyobb és erőteljesebb hatással van a magyarnyelvűség végleges diadalára, amely majd legmarkánsabban az 1810-es évek ortológus–neológus vitáiban realizálódik.

A Rákóczi-szabadságharc utáni magyar társadalmi mozgalmak az 1764–65-ös országgyűlés időszakában érik el tetőpontjukat, de ebből a politikai-társadalmi mozgolódásból e műben semmit sem észlelünk. Rigorózus regula szerint készült fejezetei, kerek mondatai, valamint gondolatisága inkább a világiasabb életfelfogás, a filozófia határmezsgyéjén ingadozik, de egyáltalán nem vesz tudomást a változásokról, a lehetséges erőcsoportosulásokról.

A PARAINÉZIS ERKÖLCSI ARCULATA

Az Emberi okosság avagy mesterség, mellyel az ember magát és szerencsését magasra emelheti tulajdonképpen közvetlen tanácsadó viselkedésünk, emberi tulajdonságaink, jellembeli hiányosságaink megismerésére, féken tartására és leküzdésére. A parainézis örök okulásul szól valamennyi kortársnak. Hatása azonban jelenünk mindennapjaira is kisugárzik, hiszen állandó érvényű morálfilozófiai témák kereszttüzeiben igyekeznek biztos pontot, rendíthetetlen tényszerűséget találni. A fordító nemegyszer már-már axiomatikus definíciókkal operál, amelyek az évszázadok során valójában mit sem változtak. Íratlan erkölcsi paradigmáink ugyanis csaknem változatlanul hagyományozódnak nemzedékről nemzedékre.

A fordító a könyvet az olvasó nagylelkű pártfogásába ajánlja. Az irigyeknek viszont azt tanácsolja: ne elégedetlenkedjenek, inkább a tanító-oktató munkának „hálaadó szívet mutassanak”. Magánvéleményként megjegyzi, hogy munkáját a gyalázkodók és gáncsoskodók miatt már-már abbahagyni kényszerült...

Nagy igazság rejlik az előljáró beszédben: „A gazdagság jó barátokat szerez: tiszteletet és magas méltóságok sokakat leköteleznek, de a jó erkölcs tartja mind az egész világot.”

Merthogy még jócskán benne vagyunk a feudalizmusban, a parainézis harmadik része a jobbagyok kötelességeivel foglalkozik. Arra buzdítja az alattvalókat, gondolkodás nélkül teljesítsék a fejedelem (király) parancsait, mert az irán-

ta megnyilvánuló tisztelet egyenrangú az Istenhez való ájtatossággal. Óva inti a vakmerőségtől elragadtatott, főleg alacsony sorból származó egyéneket, ne pocskondiázzák feljebbvalójukat, de ugyanúgy mértékletességre figyelmeztet akkor is, ha magasabb társadalmi rétegek felé kapaszkodunk, törekszünk, hiszen ők – természetes hajlamukból eredően – lenéznek az alacsonyabb társadalmi osztályokat, és a „cseresnye ... magvát szemed közé lövöldözik”. A magas körökbe jutás egyenlő a felháborodás és rágalmazás elszenvedésével, hiszen „a méltóságokra vezető környúlmenés (azaz: feljutás) darabos és csúsós”.

A fordító a tanácsokról és tanácsadókról szóló fejezetben imígyen „elmélkedik”: „Aki a fejedelemnek tanácsot ad, úgy szóljon, mintha eszébe juttatná az elfelejtettet, nem pedig mintha tanítani kívánná.” Meglepően – igaz csak marginálisan – említést tesz arról is, hogy a több országot birtokló király valamennyi „nemzet(i)ségeknek” eleget tegyen a tanácsadók kiválasztásánál. Egyike ez a XVIII. század ama halvány utalásainak, amelyek talán az elsők között pendítik meg az idegen, vagyis a más nemzetiségű honfitársak (embertársak) fogalmát, igaz, némiképpen áttételesen.

A király (fejedelem) históriához tartozik a politikus jellemzése is. (Ezt a témakört a 30. fejezet – rész tartalmazza.) Valószínűsíthető, hogy már a német eredeti sem fukarkodott a politikus becsméréssel, lekicsinylő jellemzésével, s felsorakoztatásul több „alternatívát” is felkínál. A politikus „a hitetlenség, tisztelet és a pénz” grádicsain lépdel. Sokat költ és pazarol, bár erről a köznép vajmi keveset tud. Minden állapotból hasznot hajt. Nem fősvény akkor, ha mások bizodalmaiba kíván férközni, bár az őszinteségben és barátságban egyaránt óvatos. Lelkiismeretét tulajdon hasznához igazítja, és senki mellett sem kötelezi le magát, nehogy a másik romlásával ő is elveszítse a bizalmat. A politikus a jó erkölcsből látszatra csak annyit mutat, hogy másoknál becsületesnek mutatkozzék, s hitele megmaradjon. „Az ártatlanság fehér ruhájába öltözik, hogy meghasonlásának feketeségét annál bátorosabban eltitkolja.” Végül kimondja a ledorongoló szentenciát: „Politikusnak fő virtusa az álnok élet.”

A *Toldalékban*, amely a fordító-szerző magánvéleményét tükrözi, az érsekújvári káplán a „políciát” a hamisság, a hízélgés és a képmutatás intézményének nevezi. Lassan már csak azok a jó politikusok, akik az embereknek könnyen kedveznek...

A könyv a politikusok mellett értekezik az előljárókról is, leszögezve, hogy előttük megalázkodni kötelesség: magához hasonló előtt alázatosság, alábbvaló előtt elmésség jele, mindenki előtt pedig a bátorságé. Figyelmeztet arra is, hogy hatáskörünkben viselkedjünk tisztességesen, s ha már a sebet nem gyógyíthatjuk meg, legalább a fájdalmat enyhítsük vagy csökkentjük okossággal.

Az Emberi okosság avagy mesterség, amellyel az ember magát és szerencsését magasra emelheti című értekezés a legnagyobb hangsúlyt az erkölcsi kérdésekre helyezi. A fordítás a jó erkölcsöt a tanulás és tudás kútfőjének tartja. Az

igazság keresése természetesen ösztönöz a nagyságra, de megveti a közép-szert...

A társalkodásról című fejezetben a fordító a kiragadott gondolatok tárházából rengeteg megszívlelendő intelmet intéz kortársaihoz: A rosszat ne hallgasd meg barátodról, és ne szólj ellenségeid ellen! Ne higgy el mindent, amit hallasz, és ne is beszélj el mindent, amit hiszel! Tartsd távol magad a kérdezősködőktől, távozz tőlük, mint semmirekellő emberektől! Ha ezek megismerik az embert, rendkívül veszedelmesek, hiszen kérdéseik alattomosak... A társaságban keveset beszélj, és minél többet hallgass! Az igazi haszon: amik jók a beszédben, magadévá teheted, amik meg rosszak, annál könnyebben vehetjük észre... Az igazságot mindig szembe mondjuk, és ne az illető háta mögött!... (Nemde mindez tökéletesen alkalmazható mindennapjaink íratlan szabályaira?...)

A hallgatás ténye fontos helyet foglal el a parainézisben: „A hallgatás okosságának kulcsa és a bölcsességnek szent helye.” Ezzel kapcsolatban valóban megtörtént esetet dolgoz fel: IX. Károly, Franciaország királya, egyik főemberének véletlenül elárulta szándékát, miszerint Szent Bertalan éjszakáján valamennyi hugenottát megöleti. Amikor a király ugyanazon főemberrel más titkos ügyről tanácskozott, az illető az előbbi titokról is említést tett. A király megrémült, s amikor vádásaton voltak, a főembert ágyúgolyóval agyonlövötte.

A negatív erkölcsi alapelvekhez sorolandó továbbá a hiúság, a kérkedés („Soha ne magasztald, és ne kérkedj tulajdon téteményiddel!... Elégedj meg azzal, hogy te a dolgot jól végezted, és engedj, hogy mások szóljanak afelől!”), valamint a gyalázás és a rágalmazás is. Utóbb aztán a fordító imígyen elmélkedik: „Aki pedig a gyalázatot el akarja távoztatni, egész életében kell neki őrizkednie minden embertelen, és előre meg nem gondolt szótól vagy cselekedettől.” A rágalmazás témakörében is gyakorta jeles görög és római férfiakkal példálózik.

Az indulatok eluralkodása az elragadtatás tárháza, s kivetkeztetheti az egyént emberi-erkölcsi mivoltából, és haragváshoz, sőt bosszúálláshoz vezethet. A bosszúállás elmaradása viszont erős, őszinte jellemre vall, mert a düh és a háborgás – vallja a fordító – alávaló emberek tulajdonsága. A szerző mindazonáltal természetesen a béketűrést hangoztatja. A 12. fejezetben, amelyben a jó erkölcsről értekezik, a következő gondolatmenetre figyelünk fel: „A gonosz ember tulajdon gondolatától is fél; és ha magába tekint, nem talál egyebet, hanem rossz kívánságokat, fösvényiséget és kevélységet.”

A jó barát és barátság fejezetben ugyancsak megszívlelendő tanácsokat kapunk: „Tégy jót barátodnak, hogy annál inkább barátod légyen, és ellenségednek, hogy barátoddá légyen!” „Ha jó barátod vagy, soha ne kívánj neki gazdagságot vagy méltóságokat, mert ha ezeket megnyerte, vagy abbahagyja barátságodat, vagy ellenségeddé leszen. Ha valami nagy embert barátoddá nem tehetsz, elég, ha tartóztatod, hogy ellenséged ne légyen.” Ugyanakkor hangoztatja, hogy az érdekből szőtt barátság nem lehet tartós, ugyanúgy, miként az ajándékkal szerzett ba-

rátság sem... Nagyon meg kell választani az igaz barátot, nehogy az összezőrdülés után megszűnjenek a titkok is... Cicero szerint ugyanis nem az a barátság, midőn az egyik nem akarja hallani az igazat, a másik pedig hazugságra kész...

A parainézis ugyancsak bírálja a kevélységet is, amelyet a gonoszság kezdetének titulál; értekezik továbbá a mértékletességről és a józanságról, és nem kis szigorúsággal boncolgatja a házasságot is... Idézzünk néhány gondolatot ez utóbbi tárgykörből: „Nem akarom azt javasolni, hogy az asszonyt szépségéért jegyezd el magadnak, mert a szépség hasonló a nyári gyümölcshez, mely könnyen rothad, és sokáig nem tart.” A házasságnak, természetesen, az egyenlőség elvén kellene alapulnia. Ha a férfi ugyanis gazdagabb nőt vesz el, mint saját maga, inkább rabja, semmint férje feleségének, hiszen „a bizonytalan szeretetnek nincsen vége”. „Boldog akarsz lenni? Soha egy feleségnél többet ágyadba ne végy: egy jó barát kebledben, egy hit légyen szívedben!”

Az Emberi okosság... a régi és az új történelemformáló események ütközéspontjának határmezsgyéjén egyensúlyoz. Tudvalevően lassanként visszaszorult a klérus hatalma, szabadelvű gondolatok kapnak lábra, eszmei és ízlésirányok csapnak össze: s mindez a törekvés már a XVIII. század közepétől kezdődően folyamatosan érezteti hatását. Nem múlik el tehát ez a többszólamúság ebben a kimondottan erkölcsi tulajdonságokat magyarázó, elemző és példákkal, példabeszédekkel, történelmi-filozófiai ismeretekkel teletűzdelt traktátumban sem, mintha legalábbis a barokk kor egyház- és vallásközpontú magatartása fokozatosan felhígulna vagy némiképp visszavonulna... Bár a parainézis a második fejezetben ugyan az isteni tiszteletről beszél, de mégsem az elviség szigorú talaján, hanem úgy, mintha Istenről beszélve akárha mindennapi protagonistával, emberalakkal azonosulnánk. Többek között hirdeti azt is, hogy nem kell senkit nagyra becsülni (menyire igaz ez korunkban a személyi kultusz bárminemű válfajára is vonatkoztatva), csak ha jósága Istentől való, vagyis: pozitív emberi tulajdonságokkal felruházott.

Két tételben azonban ennek a résznek bibliai keretei nyilvánvalóak: „Úgy élj tehát az emberekkel, hogy az Isten mindeneket lát! És úgy szólj az Istennel, mintha az emberek hallanák!” A másik tétel pedig a következő: „Fontold meg az életnek rövidegét, az ítéletnek bizonyos voltát, a jóknak nagy jutalmát és a gonoszságnak kemény büntetését, és erre nézve mindennap estvélykor békélj meg az Istennel penitencia által! És így halálod előtt csak egy napra leszen szükséged, hogy megtérj!”

HANGTANI, SZÓTANI ÉS MONDATTANI ELTÉRÉSEK

A szövegtani vizsgálatok azt mutatják, hogy a XVIII. század közepére kialakult nyelvváltozat lényegében kész hangtani, szótani (szókészlet) és mondattani alakulatokat jelez. Csaknem azonosan a mintegy ötven évvel későbbi

nyelvújítási állapotokkal. Nyelvünk tehát már teljesen alkalmazkodott a történelmi – politikai – társadalmi viszonyokhoz, szókincsében gyarapodott, s képes volt bonyolult lélektani és szellemi, az anyagi világtól különálló, úgymond transzcendentális megnyilvánulások kifejezésére. Szinte nincs olyan értelmi-érzelmi jelenség, amelyet árnyalataiban többféle módon, szókincsbeli modulációiban tömörebben és szabatosabban ki ne fejezhetne.

Igaz, némely mássalhangzó és magánhangzó még csupán a változás, az egységesülés stádiumában leledzik.

A mássalhangzók esetében a *zs* hangkapcsolat csupán *z* formában fordul elő: vizsgálom, muzikát, úzolás, morzsolódik, strázát állván, Erzébet királyné stb.

A *c* és *cs* affrikáta következetesen *ts* formáját adja: *tz*imbalom, pokrótz, *tzi*-pellő, harmintz; *botsát*, *ts*úszó-mászó, szerentse, *tse*lekedni, *bets*ülöm, *bölt*sek (azaz: bölcsek), *dits*őség, *ts*ászár, erkölts, *otsmán*yság, *ts*atorna, *tse*lekszi stb.

Annál színesebb egyveleget mutat az *s*, valamint az *sz* réshangok használata.

A szimpla *s* használata váltakozó akár egy-egy kifejezésen belül is: kevefen, *fokas*ítyák, emberséges, *feg*íteni, viaskodom, barátság, *java*folta, *feg*éthet (azaz: segíthet), örömeft, nagy *fokas*ágú (nép)...

A geminált *s* többnyire a *ff* formát mutatja: *tsende*ffen, *juff*omat, *kiff*ebbíteni, legörvendete*ff*ebbeket, leghaszn*off*abbakat, keserve*ff*en, de: takaréko*ff*ság, ke*re*fs, oko*ff*ság, béke*ff*ségem, tökélette*ff*ségnek, kegyelme*ff*ség, alkalmato*ff*ság, hatalma*ff*ság stb.

A szimpla *sz* a köznevekben rendszeresen *fz*: emberi termé*ff*zet, tí*ff*ztelek, *fz*élvé*ff*z, *fz*űkölködik, víga*ff*ztalás, nyug*ff*zom, anny*ff*zor, *fz*abadabban élt véle... A tulajdonnevek írásakor azonban már megjelenik a mai formátumú *sz*: Szeneka, Szokrates, Szitzilia (azaz: Szicília), Szekundus (ókori görög bölc) stb.

A geminált *ssz* viszont a teljes szövegben következetesen *fzfz*: haragra ger*je*zfzen, bo*ff*zfzonkdván (azaz: bosszankodván), *afzfz*ony, *rofzfz*ak, hajhá*ff*zfzák, hal*afzfz*am...

A magánhangzók közül mindössze az *ő* és az *ű* tűnt ki kiegyensúlyozatlanságával, s elsősorban összetett grafémájukkal hívták magukra az olvasó figyelmét *ő* és *ű* formájában. Pl.: „Az nagy elmének legnagyobb jelensége, semmi történetben sem hajolni az haragra: az felhök és fergetegek alól láttatnak, fellyül pedig tiszta az ég” (A természetbeli indulatokról szóló X. részből).

Szükségszerű megjegyezni azt is, hogy gyakorta használt szavaink esetében magánhangzóink zártabbá, illetve nyíltabbá válási folyamata még nem, vagy csak alig kezdődött meg. A változások hosszadalmasságára jellemző, hogy némelyik szavunk végső formáját csupán a XX. század elején, esetleg első felében nyerte el. Illusztrációképpen példáinkat is ebből a témakörből vettük:

Ajakkerekítéses nyíltabbá, illetve zártabbá válás: el*bu*rít (de: háborít), meghó*lt*, szabadobban, tsudálatos, koptsolás (kapcsolás), pazorlod, társolkodnak,

szűnyeg, tü*ro*delmesen; gyanóság, lovan jární (a lova analógiájára a lovon jární nyelvi egység), ragyagó (ragyogó), gondalatlanság (azaz: meggondolatlanság), fondáltatik (azaz: kitervel), szó*ko*lködik, gyalóltatott (fa-kép), fundamentom, várasok, betó*kk*el (valának írva) stb.

Ajakkerekítéses nyíltabbá válás: segítség, kévány (azaz: kívánj), segítik, kémélet (kímélet), teként, segít (használatos már a segít is), késér, kévált (kivált)...

Ajakkerekítéses és ajakkerekítéses változatok: hütves (hitves), mivel (művel), sohol (sehol), tü*ro*delmesen (töredelmesen) stb.

A nyelvújítás előtti állapotokat tükrözi a hasonulás módja is, hiszen akkori írásmódunk inkább a kiejtés szerinti alakzatokat jelzi, bár nemegyszer kidomborodik a szótő fontossága is, amelyhez a megfelelő toldalék járul. Tehát a fejlődés – a fonetikus írásmódról való áttérés az etimologikus írásmódra – szemmel látható: bizonyíttya, próbá*ll*ya, tulajdonítha*ff*yuk, talállyon, háboríttya, indulattyyát, mutogattyyák, mongya, nyitogattyyák, állapottyya, baráttyya, táplá*ll*yad, igasság, taníttya, de: öregbít*sd*, gyúlasz*sd*, adgya, fedgye, készség, gondolkodgy, kezdgyen, költségeket, terjesz*sd* (felettébb)...

A szavak elválasztása lényegében már a nyelvallapot mai helyzetét tükrözi.

A két magánhangzó közti mássalhangzó csaknem minden esetben a második szótagba kerül: termé-szetet, kormá-nyozhassanak, filo-szofia (de használatos a filozófia kifejezés is), barátko-zás, társa-ságba, társalko-dás, ki-jelenteni, bizodalmatlanságodat (bizalmatlanságodat), bá-torságot, nyú-godgy, ha-nem, de: aty-ánkfiai, az-ért...

A két magánhangzó közti két mássalhangzót többnyire immáron nyelvünk mai állapotának megfelelően választjuk el: az egyik mássalhangzó az első szótag, a másik pedig a második szótag tagja lesz, bár találkozunk eltérő esetekkel is, vagyis a két mássalhangzó csupán a második szótagot gazdagítja: ember-nek, szorgalmatoskod-gyon, en-gedi, el-méjében, szeren-tsének, foly-tatásában, rendel-ték, gróf-nak, kevély-kedni, fér-fiúnak, de: Szent Ci-priánus, apo-stoli, I-stennek, elve-sztés, me-steré, (becsületes) há-tra térés (azaz: visszatérés, visszakozás).

A geminált *lly*, *nny*, *ggy*, *tty*, *ccs* elválasztása inkább a vizualitás alapján történik, semmint bárminemű törvényszerűség szerint: val-lyon (vajon), ol-lyan, akarat-tya, tudhat-tyátok, bizon-nyára, fárat-ság (a kiejtésben: fáraccság), mel-lyben, kéván-nyuk, tud-gya (a kiejtésben: tuggya), gondolkod-gyunk (a kiejtésben: gondolkoggyunk), mondhat-tya stb.

Más esetekben viszont az ikerített mássalhangzók szabályos módon az első és a második szótagba kerülnek: szív-vel, tsudálatos-san, böltés-séggel, ros-szúl, Uli-sz-szes (Ulisszesz, azaz Odüsszeusz), gyaláz-za, visz-szatér, bosz-szú, asz-szony, de: rosz-szra.

A mássalhangzó-torlódáskor a szót vagy a toldalék határán választják el (pl. tiszt-ségi), vagy az akkori egyéni elképzelés alapján (pl. lajs-trom).

Ha az *Emberi okosság...* című parainézis szókészletteni felépítését és el-

rendeződését boncolgatjuk, azonnal szemünkbe tűnik, hogy az összetett szavakká válás hosszadalmas folyamata (első nyelvemlékeinktől kezdődően) még mindig nem fejeződött be... Így tehát még a XVIII. század közepe táján is a gyakorta egymás szomszédságában előforduló kifejezések részint önállósult formában fordulnak elő, részint laza kapcsolatként rögzülnek egymáshoz: gaz ember, hajós mester, jó tétemény, menedék hely; kétség-kívül, fene-vad, tudni-illik, egyetlen-egy, vas-matska, akasztó-fa, szó-fogadatlan, alá-való ember, tanú-bizonyosság, köz-mondás, kints-tartó, isteni gond-viselés, tiszt-viselő, tsipke-bokor, test-véreim, márvány-kő.

Ugyancsak nem önállósult még az igekötő, valamint a névutó sem, ugyan is mindkét szófajt a szerző a főnévhez, névmáshoz vagy igéhez kötőjellel kapcsolja: meg-tartya; az ész szolgálattya-alá veti; más-félék; önnön-magukat; háborítanak-fel; meg-ejtenek; indulatok-közt; bűnös-helyett; ki-mondott szó; szemei-közzé; vissza-fújhattya; valaki-ellen; el-iszonyodol; meg-nyugosztallya; meg-sértett haragost; ki-nyilatkozattya; fel-ékesítve; párt-ütések-nélkül; „természet-béli indulati-szerűen el-járni” (XXX. rész. A politikusról) stb.

A gondolatmenet finomításának, a szemléltetés természetességének, nem egyszer a hangulatváltozásnak, sőt a frappáns kifejezésmódnak csaknem axiomatikus megnyilvánulása a frazeológiai egységek gyakran túlbujánzó használata is.

Ebben az értekezésben két szólásmondást érdemes némiképp nyelvtörténeti szempontból elemezni...

Vizsgáljuk meg például a „Nyugtával dicsérd a napot!” állandó szókapcsolatot, amely mai jelentése: Addig ne örülj az eredménynek, amíg a munkát be nem fejezted! E frazeológiai egység azonban eredetileg az *Il di loda la fera* olasz szólás tükörfordítása: „Az este dicséri a napot”, amely viszont tartalmi szempontból nem azonosítható mai jelentésével. Megvilágításához azonban szükséges egy hosszabb idézet a parainézisből: „Az ember élő fa, melynek gyümölcsei előbb meg nem érnek, hanem az esztendőnek későbbi részén; az ő természetének indulatit meg nem lehet ismerni, míg zöldellik; termését és virágját szükség megvizsgálni. Il di loda la fera, úgymond az olasz; az estve dicséri a napot: így az ember élete is végéről ítélendő.” (IX. rész. A gyalázásról és rágalmaszról).

Magyarázatként tehát leszögezhetjük, hogy az intellektus eme tükörfordítása, amely nemcsak formai átalakuláson, hanem egyúttal jelentésváltozáson is átment, eredetileg és kizárólag azt jelentette, hogy az embert csak öregségében („élete végéről ítélendő”) szabad értékelni.

Mind a fordításban, mind a Toldalékban, mint leginkább szubjektív véleménynyilvánításban, a fordító-szerző sajátosan kifejező, ún. beszélő fogalmakat alkot, amelyek a nyelvfejlődés során később majd teljesen átalakulnak vagy esetleg egyetlen szóalakká rövidülnek, illetve akár közmondássá is szélesülhetnek. Példaként idézzünk egy rövid részletet A bosszúságokról és bosszúállásról (XI. rész) című fejezetből: „Ha ki nékem rövidséget (azaz: rossz, kellemetlenség) tesz, soha azért nem nyughatatlankodom, mert ellenkezöm (azaz: magánvélemény) azt vagy

múltságnak kedvéért, vagy maga hasznáért cselekszi: és miért volna *fogam íze ellen*, hogy önnön-magát jobban szereti, mint engem?” A tárgyalandó szólásmondás a *fogam íze ellen* az idők során *ellenem* szóalakká módosult-rövidült, de ugyanakkor megtalálható benne a *nincs ínyemre* formátumú nyelvi alakulat is.

És végül idézzünk még egy szólásmondást: „... mert igen késő, ha akkor kívánjuk a mértékletességet megtartani, midőn immár utólsókra és *fazékokra* jutottunk” (XIV. rész: A takarékoságról és költségekről). A *fazékok* jelentése tehát: *koldusbotra* vagy *ebek harmincadjára jut*.

A XVIII. századi, immár csaknem tökéletesnek mondható magyar nyelvi-szókincsbeli állapot természetesen elősegítette, meggyorsította némely tudományág szakszókincsének kialakulását is.¹ Persze akadt több olyan gyakrabban használt szóalak is, amely még nem találta meg végső formáját. A fordító-szerző helyettük általában más-más szóalakat használt vagy körülírással segített a minél pontosabb megjelölés érdekében: *vers-szerző* (költő), *koporsói kő* (temetői fejfa), *békességes tőrés* (béketűrés), *tövises disznó* (sündisznó), *podagra* (lábköszvény), *égetett bor* (pálinka), *holt test metelő* (kórboncnok), *politzia* (rendőrség, csendőrség), *kötemény* (kötszer), *retteletlen* (rendületlen, rettenthetetlen), *híreltetés* (híresztelés), *összesűröltetés* (összesűrítés), *fogantó* (fogat/jal/ valaminek), *hanem* (a *csak* és *csupán* szóalakov helyett), *rész szerént* (részint) stb.

Nyelvünk akkori állapota szerint még nem érvényesült az egyszerejtés, a hapológia folyamata; a főnevek, melléknevek, illetve melléknévi igenevek hangalakjai általában hosszadalmasak, nehézkesek voltak: bizodalmatlanság (bizalmatlanság), következő, gyakorolandó, győzelem, nyugodalom (a köszönésben a mai napig megmaradt: Nyugodalmas jó éjszakát!), dögleletes (állapot).

Az igék eltérő szófajtani viselkedése leginkább a felszólító módú alanyi és tárgyias igeragozáskor, mindenekelőtt a kiejtés szerinti írásmódban mutatkozik meg. A felszólító módú igealakok azonban nemegyszer az etimologikus írásmódhoz is alkalmazkodnak, igazodnak. Ez az ambivalencia természetesen speciális helyzetet teremt nemcsak a gyakorta használt igék hierarchiájában, hanem akár egy-egy igén belül is.

A fordító-szerző az igeragozást egyéni megfontolások alapján ítéli meg, azaz elsősorban szubjektív nyelvérzékére támaszkodik. Mivelhogy az *Emberi okosság*... mindenekelőtt intelmeket, figyelmeztetéseket, felhívásokat, illetve magyarázatokat tartalmaz, ennél fogva szükségszerűen felszólító módú igealakok sorakoznak egymás mellé. A fordító (a Toldalékban pedig a szerző) ugyanis óvja, jó tanáccsal látja el olvasóját. S mindezt a nyomtatékosítás kedvéért nem kijelentő módban eszközli, hanem közvetlen, direkt módon, kérés-felhívás formájában hozza olvasója tudomására.

Fontos tehát, hogy az igeragozás esetében e köztes nyelvi állapotot gazda-

gon alátámasztott idézetekkel bizonyítsuk! Nyelvünk fejlődésének eme szakaszában izgalmas kettősség részesei vagyunk. Először az etimologikus írásmódra szolgáltatunk példákat (ezek vannak túlsúlyban), majd pedig a hagyományos, kiejtés szerinti írásmódot kívánjuk illusztrálni, sőt egyes mondatokon belül megrajzolható a nyilvánvalóvá váló ambivalencia is: „Valamint, mikor a tréfák, mint valami hegyes kasza, csípnek és vágnak; az éles elméjű nevet, amelyet keresel, el nem nyered; az hallgatókban pedig félelmet indítasz és azért magadnak is vagyon mitől félned, hogy azoknak emlékezete idő jártával ne *ártson*.” (A társalkodásról); „... a jó erkölcsökben foglalatoskodókhoz és jelesekhez *ragaszkodgy*...” (A társalkodásról); „Soha senkinek ki ne *jelentsd* azt, amit alattomban cselekszel” (A csendességről és veszteg-hallgatásról); „Soha ne magasztald, és ne *kérkedgy* tulajdon teteményiddel” (Az hívságos dicsőöségről és kérdésről); „A kisebbítőnek (azaz: gúnyolódó, gyalázkodó) haragjától ne *félj*, hanem *őrizkedgy*, hogy a hallgató és alattomban való ellenségedet fel ne *gerjeszd*” (A gyalázásról és rágalalmazásról); „Boldog akarsz lenni? *Jobbítsd meg* ész által tulajdon képzésidet” (Miképpen kell a boldog szerencsére jutni); „Ha a felvállalt dolognak végére nem jársz, kaput *nyit-sz*, hogy megvettessél” (A munkálkodásról és foglalatosságokról)...

De: „Aki az éles elmének becsületét megnyerni *kévánnya*, az okos nevet elveszti” (A társalkodásról); „A tekenősbéka ha valami mérgeket nyelt, fekete gypárt keres, és maga magát *orvosollya*, sárkány köménnyel *tisztíttya* szeméit...” (A hívságos dicsőöségről és kérdésről); „... nem azért kell valamit tenni, mert a törvény *parancsollya* vagy *tiltya*, hanem az ész *javasollya* emezt becsületesnek lenni, amazt illetlennek” (A jó erkölcsről); „... és *rendellyenek* néki isteni tiszteleteket” (A kevély kívánságról és méltóságokról); „A bor jeles ital, ... a szívet *vidámíttya* és az éltető lelkeket csudaképpen *újíttya*” (Az egészség gondviseléséről, mértékletességről és józanságról); „Soha ne *szenved* (vagyis: szenvedd), hogy valami akadályod légyen az úton...” (A serény és szorgalmatos férfiúról); „... ne *enged* (azaz: ne engedd), hogy mások gúnyoló mondási...” (Ua.)

Végül szolgáljunk példával a kettősséggel kapcsolatban is egy-egy mondaton belül: „Úgy *élj* tehát az emberekkel, hogy az Isten mindeneket lát; és úgy *szólj* az Istennel, mintha az emberek hallanák” (Az isteni tiszteletről); „Soha gondolatodat különben ki ne *nyilatkoztasd*, hanem fél világossággal és *tellyes* haszonnal. Soha barátodnak ki ne *jelentsd* azt, ami őtet oly hatalmassá tenné, hogy ellenségeddé lehessen” (A csendességről és veszteg-hallgatásról); „Soha szádban ne *viselj* kardot, mellyel másnak jó nevét *szabdallyad*” (A gyalázásról és rágalalmazásról).

Ugyancsak érdekes képet mutat a tárgyias igeragozás feltételes módú múlt idejű alakja. A *volt* és *vala* segédigék akár ugyanazon mondaton belül is szimbiózisban élhetnek egymással.

Leszögezhetjük: a XVIII. század közepe táján még nem teljesen dőlt el az igealakok párharca. A fordító-szerző mintegy felerészben használja a *vala* segédigét, bár a jövő útja mindinkább a fejlettebb és dinamikusabb *vólt*, *vólna*, *vóltak* stb.

változatok felé mutat az archaikusabb *vala*, *valának* ellenében.

Az *Emberi okosságok*... 32 fejezetéből taláalomra kiválasztottunk 7 részt, a kötet mintegy egyötödét, hogy összehasonlítsuk a *vala* és a *volt* arányát.

Fejezet	Oldal	Előfordulás		Százalék	
		vala	volt	vala	volt
IV. rész	18	6	5	54,54	45,45
VII. rész	10	7	2	77,77	22,22
XII. rész	18	7	5	58,33	41,66
XVI. rész	22	4	16	20,00	80,00
XXI. rész	15	7	5	58,33	41,66
XXV. rész	9	9	1	90,00	10,00
XXX. rész	12	1	4	20,00	80,00
Összesen					
7 rész	104	41	38	54,13	45,85

Megállapíthatjuk, hogy a konkrétabb vonatkozásokat tartalmazó fejezetek (pl. a házasságról, a politikusról, a társalkodásról vagy a jó erkölcsről) inkább a „modernebb” segédigei változatot preferálják, míg az elvontabb témaköröket fessegető kérdések (pl. a hírről, az okosságról veszedelem idején, a beszédéről) nagyobb részt az archaikusabb múlt idő felé hajlanak. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni a fordító-szerző személyét, pillanatnyi diszpozícióit, sőt azt a nyelvi közeget sem, amelyben hivatása szerint mozgott.

Értekezésünk persze mindezen túl kiterjedhetne a *mondotta*, *mondá*, *mondván*, *lészen* stb. igealakokra is, de ezt a témakört most mellőznénk.

A következő alaktani jellegzetesség a számnevekkel kapcsolatos. A határozatlan számnevek mellett a jelzett szó többes számban áll: sok gazdagságokat; sok ellenségi (ellenségei); sok hasznokat; minden dolgaikban (dolgokban), „sok napokat kíván”; sokkal több gyönyörűségek; több emberek, kevés mesterségek stb. (Megjegyzendő, hogy a határozatlan számnévhez tartozó többes számú főnév – vagyis a jelzett szó – csaknem a XX. század közepéig megmaradt. Ezt a törekvést még a Nyugat nemzedék jeles prózaegyéniségei is nagyban táplálták. Idézzünk legalább egyetlen példát a megszámlálhatatlanból: „Ekkor tünedeztek föl a homályból a *többi rokonok* is, akik közelebb lakván, gyalogszerrel tették meg az utat” – Kosztolányi Dezső: Szív).

Az értekezés szövegében viszonylag gyakran fordul elő a határozó igenév is. Gyakoriságát főképpen az a körülmény határozza meg, hogy mintegy átmeneti szófajként igei jellegéből adódóan cselekvéstartalmat fejez ki, határozószókkal való rokonsága révén pedig határozói jelentését bizonyítja. Ilyenformán a mondatban

többféle funkciót is betölthet: lerövidíthet például gondolatsorokat, és így megke-
rülheti a körülírást, de gyakran akár okhatározói viszonyt is kifejezhet. Ritkábban
viszont – s ez az intelmekben is megmutatkozik – bonyolultabbá teheti a mondat-
szerkezetet, hiszen mintegy külön mellékmondatként tüntetheti fel a gondolat-
sort... Említsünk meg hát néhány esetet! „Ismertem mézsárost, ki sok gazdagságo-
kat *öszvegyűjtven*, nemességet szerzett” (A hívságos dicsőségről és kérkedésről);
„Afrika-beli Scipió, ha mikor az hadi dolgoktól üres *lévén*, az írásokat forgatta...”
(A pusztáról és magános életről); „Hunniades János (azaz: Hunyadi) midőn
Ulrikusnak Tzilie fejedelmének üzente volna, hogy a táborba hozzá jönne; azt cse-
lekedni semmiképp nem akarta, hanem a követeknek azt felelte: Én gróf és feje-
delem és oly nemes ágyból születtem, tehozzád, új emberhez és a mi időnkben
megnemesítettetthez menjek? melyet midőn hallá János, felele: nem eleidhez, ha-
nem tehozzád hasonlítom magamat, ki vitézségemért *megnemesítettven*, sokkal na-
gyobb nevet szerzettem maradékimnak...” (A hívságos dicsőségről és kérkedésről
– Toldalék); „Mindeneknél *kedvessé* tedd magadat; mert senki nem annyira elve-
tett, a kín ne álljon, hogy a te legjobb barátod legrosszabb *ellenségeddé* ne légyen”
(A gyalázásról és rágalmozásról); „Annia barátitól *ösztönöztetven*, hogy férjének
halála után máshoz menne, mivel még ép, és legjobb idejében volna; semmiképpen
sem cselekszem ezt...” (A házasságról – Toldalék).

Az igekötőnek, mint az igével, igenévvvel vagy az igéből képzett más név-
szóval szoros egységben használt, ezek jelentését módosító szófajnak használata és
írásmódja, még mindig az önállóság és egyesülési lehetőség határmezsgyéjén inga-
dozik. Az igekötők szófajukhoz kötőjellel, ritkábban bárminemű jel nélkül, szaba-
don kapcsolódnak. Ugyanílyen „szabályszerűséggel” viszonyulnak a névszók ra-
gos vagy ragtalan formáit hangsúlytalanul követő, s jelentésüket bizonyos határo-
zói viszonyjelentés-mozzanatokkal megtoldó viszonyzókhöz, a névutókhöz is.
Példák az igekötők igazodási törekvéseire: fel-fúalkodás (felfuvalkodás); le-nyo-
mottakat (elnyomottakat); elő-menni a tudományban (haladni, előrehaladni); bé-
bocsáttatunk; környül-menés (azaz: bejutás); „... minden jutalmat fellyül-haladtak
(vagyis: meghaladtak)”; terjeszd-ki; meg-félemlik (megijed); jutalmazza-meg; sze-
dett egybe (szedett össze); vissza-vonyások; elő-számlálta-vóna; meg-győzette-
tven; „számkivetésben hal-meg” stb.

Álljon itt néhány példa a névutókra is: félelem-nélkül, találánya-által,
veszedelmek-között, istentelenség-miatt, vezérlése-által, háborodás-nélkül-való,
szünet-nélkül, örökségek-közt, mindenestől-fogva, azon szín-alatt (azért), példája-
szerént, említettek-közzül, tekintete-előtt...

Nyelvünk fejlődésében a mai állapothoz képest a fokozás, mint alakvál-
toztatás, amely a szó jelentését a tulajdonságfogalom (ritkábban mennyiség-, hely-,
időfogalom) mértéke szerint módosítja, bizonyos fokú eltérést mutat. A középfok
meg a felsőfok *-bb* jelének használatakor a fordító-szerző a köznyelv szabályainak
hiánya miatt saját, egyéni nyelvérzékére hagyatkozik. Ha ugyanis a geminált fok-

jel után magánhangzó következik, akkor a hosszúság többnyire megmarad, míg a
fokjelet követő mássalhangzó a fokjel rövidülését vonja magával. A
szöveg(ek)ben azonban a szimpla *-b* fokjel sokkal gyakoribb, mint napjainkban,
s szabályszerűnek látszik mássalhangzó után is. Pl. a szerző idézi Julius Caesar fő
reguláját, miszerint őt ne a tudósok dicsőítsék, hanem „a kisebbek között légyen
legnemesb”; „... nem éri hamaráb’, mint másnak vétke által...”; „... mindennapi
cselekedetéről és jelesb történetekről...”; „... semmi nem lehet gyönyörűsegeb’,
mint ha a bölcsességnek csendes ülő székéből nézzük a bolondok tusakodását...”;
„... a fontos állapotoknak semmi nem ártalmasb’, mint a hirtelen... tanácsok...”; „...
a Tanácsban nagyob’ hitele vagyon...” stb.

A felsőfok előtoldaléka, a *leg* szócska még az önállósulás és egységesülés
közt ingadozik: „leg-örvendetesebbeket szól”; „leg-hasznosabbakat cselekszik”;
leg-először; leg-fővebbik (azaz: legfőbb); „leg-jelesb’ igyekezetek”; „... mi hasz-
nálna leg-inkább a szemnek...”; „... a bölcsességnek leg-job’ tüköre...”; „leg-na-
gyob’ tiszteleteket” stb.

A központozási jelek elég egyhangúságot, sztereotípiát mutatnak, hiszen
mindössze négy jelre korlátozódik a mondat szerkesztés: a pontra, pontosvesszőre,
kettőspontra és vesszőre, ritkábban zárójelre. A könyv vége felé viszont megnő a
kérdőjel fontossága: élénkíteni a felvetett „aktuális példabeszédet”, igyekezni
meggyőzni az olvasót, illetve állásfoglalásra kényszeríteni. Mivel a párbeszéd
forma jegyei ekkorra még nem alakultak ki, a mai olvasó számára a szövegtestbe
iktatott kérdőjel „kellő indokoltság nélkül” idegen elemként hat, bár a textus szem-
pontjából mégiscsak megalapozottnak tűnik.

Néha-néha esetlegesen felbukkan a felkiáltójel is, ám a szerző gyakran nem
tud vele mit kezdeni. Tudvalevő, hogy még a XVIII. században is a felszólító-fel-
kiáltó mondatok után (ugyanis a szerző minden esetben figyelmeztet, óv, megfonto-
lásra szólít fel) minduntalan pontot tettek. A felkiáltójel használata tehát csupán a ké-
sőbbi korban (a nyelvújítás időszakában és utána) alakulhat ki, valószínűleg nyel-
vünk belső fejlődése alapján, ugyanis az európai nyelvek többségében mind a mai
napig az ilyen típusú mondatokban szabályszerűen a pontot használják.

Kijelenthetjük, hogy a pontosvessző a szövegösszefüggés tekintetében már
elnyerte mai szabványosított változatát, vagyis helyettesítheti a pontot, hiszen az így
összekapcsolt mondatok természetesen egymással laza szimbiózisban élhetnek.
Érdekes azonban, hogy a kettőspont nemegyszer átveszi a pontosvessző szerepét.

Az itt elmondottak illusztrálására sorakoztassunk fel néhány példát! Pl.:
„Engedd, hogy aki magát megcsúfoltatottnak gondolja, ekképpen okoskodjék ma-
gában: vagy megérdemlettem azon csúfolást, vagy nem: ha úgy? büntetés: ha nem?
rövidségem (azaz: az átlagosnál, vártnál kisebb tartalmú cselekvés) vagyon. Ha
másokban fogyatkozásokat tapasztalsz, fordítsd azokat hasznodra; azaz hasonló fo-
gyatkozásodat hozd helyre és jobbítsd meg; annak okáért hibát látván felebarátod-

ban, gondold: vajon nincsen-é bennem is olyan hiba?” (A gyalázásról és rágalma-zásról). „Zénó kérdeztetvén, mit cselekszik, midőn hallja, hogy gyaláztatik, és a rossz szemére hányattatik? felele: amit a felelet nélkül elbocsátott követ” (Uo.). „Miért a tatárok oly kegyetlen erkölcsűek? Hanem hogy lóhúst esznek és vért isznak” (Az egészség gondviseléséről, mértékletességről és józanságról). „Szíriai Eufrátész feleségének halála után mondja vala: ó, Filozófia! kegyetlen a te törvényed: a szeretetet parancsolod; és ha ki megfosztatik attól, amit szeret vala, a fájdalmat tiltod” (Az okosságról veszedelem idején). „Vakmerőség kívánni az ökörszem madárnak szárnyaival elérni a sas repülését: lássad, mit bírhatnak és viselhetnek vállaidd, mit nem?” (A munkálkodásról és foglalatosságokról).

A fordító némelyik fejezetben mesteri módon „magyarítja” a latin szöveget; figyelme tudniillik a tolmácsolandó anyag jelentéstartalmára összpontosul. A Toldalék viszont, amely valamennyi fejezethez kapcsolódó szubjektív meglátások, benyomások tárháza, tulajdonképpen a szerző véleményét közvetíti, hiszen nincs idegen nyelvű előzménye... Ezért is jellemzi ezt a „betoldást” a szerző ama fordítói szigorának feloldódása, amely némiképp közvetlenséggé szelődül, sőt imitt-amott tarkabarka tartalmi-formai repertoárban nyilvánul meg. Megjegyzendő, hogy itt az író központosási felszabadultsága is immár szabadon, mintegy elemi erővel tör felszínre.

Valamennyi 32 fejezet utószava-toldaléka ókori bölcselők, uralkodók, tudósok cselekedeteit, aforizmáit, filozofikus elmélkedéseit, körmönfont okoskodásait tartalmazza. Legtöbbször a laikusok által is ismert nevekkel találkozunk, akik többé-kevésbé valamiképpen befolyásolták az ókori görög-római társadalmi-politikai művészeti-kulturális viszonyok alakulását.

Említsünk meg hát néhány jelentős egyéniséget, akik mindegyre felbukkannak a könyv hasábjain! Julius Caesar, Veszpasziánusz, Macedóniai Fülöp, Macedóniai Nagy Sándor, Szókratész, Platón, Demokritosz, Arisztotelész, Plutarkhosz, Pitagorasz, Szolón, Homérosz, Pliniusz, Szcipió, Anaxagorasz, Szofoklész, Euripidész... Ugyanakkor azonban már megjelennek életfilozófiáikkal a középkor vallásbölcselői is: Szent Ágoston, Szent Cipriánusz... Valamennyi Toldalék azonban egyúttal arról is tudósít, mennyire járatos a szerző az ókori-középkori történelemben, politikában, művészetben és természettudományokban.

BEFEJEZÉSÜL

Az Emberi okosság avagy mesterség, mellyel az ember magát és szerencsáját magasra emelheti című in-telem koncepciója ókori görög-római mesterek keze nyomát viseli magán. Leginkább három ókori bölcselő műfajilag sokrétű, tematikailag széles körű, formailag pedig többszólamú életműve lehet az eredeti német anyag előzménye, hiszen mélyebb szövegközpontú vizsgálat nyomán megállapít-

ható valamennyi témakör levélformába szorítása (pl. A hív jobbágyok kötelességéről; A jó barátokról és barátságáról; A házasságról; Miképpen kell a boldog szerencsére jutni; A politikusról stb.). A szerző, Horvát József Toldalék-beli kiegészítő véleménynyilvánításait (nevezhetjük akár tudós leveleknek is) a lefordított rész posztszkriptumaiként is felfoghatjuk.

Valószínűleg már a humanizmus időszakától kezdve folyamatosan beleivódnak az egyházi körök és a műveltebb társadalmi rétegek közhangulatába Plutarkhosz erkölcsfilozófiai és vallásbölcseleti kérdései, Pliniusnak, a korabeli Róma közéletének aktuális eseményeiről, valamint irodalmi világáról tudósító fiktív levelei, illetve Seneca levélgyűjteménye... Számukra semmiképpen nem idegen nyelvezeténél fogva sem e művek, töredékek megismerése, amelyeket természetesen eredetiben is olvashattak...

Véleményünk szerint az *Emberi okosság...* leginkább talán Seneca *Erkölcsei levelek* című levélgyűjteményének tartalmára, gondolatmenetére és képzettársításaira emlékezteti az olvasót, hiszen a fordító-szerző itt is szigorúan tartotta magát az általános filozófiai tézisekhez, és mindenképpen a sztoicizmus platformján áll. Az *Emberi okosság...* Seneca művéhez hasonlóan valós életmegnyilvánulásokból indul ki, vagyis a tapasztalás szükségszerűségét hirdeti. Mennyire gondolatébresztő, elgondolkodtató és megszívlelendő még így majdnem kétezer év távlatából is például Seneca 47. levelének egyik máig érvényes intelme: „Úgy viselkedj az alárendelttel, ahogyan szeretnéd, hogy följebbvalód viselkedjék veled.”

Nos, hasonló megfontolások alapján építette fel mondandóját az ismeretlen német szerző is, hiszen mindössze a formai indokoltságot mellőzve ugyancsak a levélszerűség koncepciójára épít. Bár intelmeinek nincs valódi címzettje, miként Lucilius Seneca esetében, ámde azért a címzés mégiscsak meghaladja a szubjektivitás szintjét: a mindenkori olvasónak ajánlotta tanácsként vagy okulásul. A témakörök szempontjából az eredeti szerző (a német vagy akár latin fordítója) felöleli az élet lényeges gyakorlati és szellemi kategóriáit: tanítva figyelmeztet, óv, tanácsot ad... Ugyanilyen eredeti szépségükben ragyognak fel a todalékok alkotójának, Horvát Józsefnek magánjellegű meghatározásai is...

Hogy a fordító-szerző mennyire behatóan ismerte az ókori filozófiát és művészetet, arról tanúskodik az a tény is, hogy valamennyi Toldalékban (amik egyébként a levelekhez laza szállal kapcsolódó utóiratoknak is felfoghatók) kisebb-nagyobb mértékben szerepelnek híres bölcselők, uralkodók stb. önálló véleményükkel, valamint „szerzői-horvái” indoklással. Idézzünk hát néhány gondolatot e repertoárból! Szókratész szerint „aminémű az ember, olyan a beszédje is; a beszédhez pedig hasonlók cselekedeti, cselekedetihez az élet”. Vagy: „Platón kérdeztetvén, mi által ismeredik meg a bölcs? felele: a bölcs, midőn gyaláztatik, nem haragszik, midőn dicsértetik, fel nem fuvalkodik.” S végül: „A boldog állapotot teljesen leírja Seneca: az él boldogságban, úgymond, akinek minden jó vagy szívében, bátor elméjű, felséges és a csodálatosakat megtapodó (vagyis: megtapasztaló):

ki senkit nem talál, akivel meg akarna cserélni: aki az embert csak azon részben ítéli embernek, amelyben ember: akinek természet a mestere, annak törvényéhez szabja magát, s úgy él, amint parancsola: kinek javait semmi erő el nem veszi: ki a rosszat jóra fordítja, bizonyos ítéletű, háborítatlan, rettenetlen; akit valamely erőszak megindít, semmiféle meg nem háborít: kit a szerencse minek utána az ő nyílát, mely legmérgesebb volt, ellene kilövi, csak megcsíp és nem sebesít; és ezt is ritkán.”

Az *Emberi okosság avagy mesterség, mellyel az ember magát és szerencsáját magasra emelheti* immár kétszázötven év távlatából is valamiféle bűverőt sugároz magából. Különösen az ókor „témaköréből” táplálkozó példabeszédeivel, erkölcsi kérdésekkel foglalkozó bölcselkedéseivel, egyszóval átfogó ismeretanyagával igazán érdekfeszítő olvasmány. Gondolatmenete egyenes vonalú, ábrázolásmódja tárgyilagos, kifejezőkézsége közvetlen, stílusa szabatos, világos és magyaros; némi bizonytalanság csupán a nyelvhasználat egyenetlenségeiből, valamint a helyesírási szabályzat hiányából fakad.

Elmondhatjuk: még így évszázadok múltán is ez az intellemteljes olvasmány, nem erőszakolt, kifejtve magyarázó erkölcsi célzatú figyelmeztetésnek hat. Ugyanakkor egyúttal teljes pompájában is felragyogtatja nyelvünket. Bizton állíthatjuk: a magyar nyelv ekkorra már a közép-európai nemzetek nagy családjában az egyik legkiforrottabb, legjelentősebb nyelvvé, a Kárpát-medencei népek és népcsoportok összekötőjévé vált.

¹ Ezen a téren úttörő munkát végzett Apáczai Csere János, a magyar puritanizmus kiválósága, Magyar Enciklopédiájával, amelyben filozófiával, természettudományokkal, történelmi és társadalomtudományokkal, valamint teológiával foglalkozott. A további évtizedek során pedig Bél Mátyás, Cvittinger Dávid, Rotarides Mihály meg Bod Péter alkotott maradandót a magyar szellemi élet, nyelvtörténet, teológia és oktatásügy területén.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A mai magyar nyelv rendszere – Leíró nyelvtan I.–II. kötet (1961, 1962)
 Bárczi Géza: Fonetika, 1951
 Jakab István–Kazimírné pesthy Mária–Zeman László: A magyar nyelv leíró nyelvtana.
 Bratislava, SPN, 1964
 Fónagy Iván: A költői nyelv hangtanából. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959
 Fábrián Pál–Szathmári István–Terestyéni Ferenc: A magyar stilisztika vázlat, 1958
 Jakab István: Az igeikötő szófajtanai vonatkozásai a legrégebb magyar nyelvtanokban. Philologica.
 Universitas Comeniana. SPN, 1981, 111–123. o
 J. Soltész Katalin: Az ősi magyar idekötők. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959
 Magyar–szlovák frazeológiai szótár. SPN, 1980
 Szlovák–magyar frazeológiai szótár. SPN, 1981
 A magyar irodalom története 1849-ig. Budapest, Gondolat, 1964
 A magyar irodalom története 1772-ig. Bratislava, SPN, 1968

Zsigrai Andrea

Dédike

Dédike, dédimama,
 merre jársz most?
 Sütsz-e az angyaloknak
 rétest, lángost?
 Kötsz-e a Jézuskának
 téli sálat,
 melyben
 Karácsony este, ha jön,
 meg nem fázhat?
 Dédike, hogyha itt lenn
 zengnek dalok,
 Ugye, te valahol ott
 fenn ezt hallod?
 S templomi mise közben
 – ugye, igaz? –,
 mikor
 Szól az a szépen zengő
 hang, te vagy az?
 Dédike, közeleg a
 szent karácsony,
 Szívem előre remeg,
 mert úgy várom:
 Jézuska üzenetet
 hoz majd tőled,
 Biztosan boldog angyal
 lett belőled.

Varázspálca

Hogyha nékem varázspálcám lenne,
 minden, minden olyan könnyen menne!
 Nem lenne már, ki utamban állna,
 kívánságom mind valóra válna.

Varázspálcám hogyha lenne nékem,
 nem tartanám zárva a szekrényben,
 dolgozhatna, míg csak ki nem fárad,
 minden percben kívánnék én százat.

Csiribí, hipp! Csiribá, hopp! Így legyen:
 Nekem senki semmi rosszat ne tegyen!
 Szűnjön minden sírás, minden félelem,
 a szerencse legyen mindig énelem!

Csiribí, hipp! Csiribá, hopp! Így legyen:
 Kik fontosak, maradjanak itt nekem!
 Ne legyen több bú, fájdalom, rettenet,
 szeretetben éljenek az emberek!

Bujdosó holt

Futok Tőled, dúlt magamtól,
Féltve őrzött, zord magányból.
Titkon védett halott ébred,
Újra ébreszt bút, emléket.

Illanó múlt fel-fellángol,
Kihuny tűnő csodás álom.
Kín, gyötrellem – igaz se volt,
Vágy, szerelem – bujdosó holt.

Évek lépnek, botorkálnak,
Vége szépnek, ködcsodáknak.
Gyilkos halál, nálam bujkál.

Éltem halvány, tört alkonyán,
Átoktól vert nyásznyoszolyán,
Álmom szövöm... szakad fonál.

JAKAB ISTVÁN

„Eretnek” gondolatok a megújított
Magyar értelmező kéziszótár lapozgatása közben

Akik igyekeznek tudatosan használni anyanyelvüket – kerülni szeretnék a félreértést s az ezt okozó szöveztáptási hibákat –, tudják, milyen pótolhatatlan eszköz az értelmező szótár. Ennek – legalább kéziszótári változatában – minden tollforgató (író, költő, újságíró, kiadói vagy lapszerkesztő stb.), pedagógus, sőt igényes nyelvhasználatra törekvő személy könyvespolcán ott kellene lennie. Persze nem csupán díszként, hanem használat végett. Természetesen a használatának az elsajátítása nem megy máról holnapra. Itt nem a szótár mechanikus használatára gondolok – az elsajátítható a szótárhasználati tájékoztató áttanulmányozásával –, hanem annak a készségnek a kialakulására, illetve kialakítására, amelynek birtokában a szótár tulajdonosa képessé válik arra, hogy eldöntse, mikor kell fellapoznia a szótárt. S az is természetes, hogy ennek a készségnek a kialakítását mindenekelőtt a nyelvhasználat és a nyelv iránti érdeklődés segíti elő. Ez az érdeklődés lehet velünk született tulajdonság is, de kifejlődhet az emberben a szükség hatására is.

Mi, magyarok nemigen panaszkodhatunk, hogy értelmező szótárak tekintetében hiányt szenvednénk: a budapesti Akadémiai Kiadó igyekszik az igényeket a lehetőség szerint kielégíteni, s az érdeklődőket ilyen szerepű szótárakkal ellátni. Az 1959–62 között *A magyar nyelv értelmező szótára* címmel megjelent hétköte-tes nagyobb mű után 1972-ben adta ki a *Magyar értelmező kéziszótárt*, amelyben az összegyűjtött szóanyagnak a fontosabb része kapott helyet Országgh László szerkesztésében. Ez a változat – a benne szereplő anyag és a praktikus szerkesztés miatt (rövid szócikkek, gyakorlati célokra való alkalmazhatóság) csakhamar népszerű lett, s előbb egy-, majd kétkötetes formában sok érdeklődőhöz eljutott. Harminc év alatt kilencszer jelent meg Változatlan tartalommal. A nyelvészek is szívesen nyúltak fel érte a polcra, ha a „nagy értelmező szótár” részletesebb szóértelmezései helyett praktikusabb értelmezésre volt szükségük. De – mint tudjuk – a nyelv és ezen belül a szókészlet szüntelenül változik, s a rendszerváltozások meg csak felgyorsítják ezeket a változásokat. Nagyon sok új szó került nyelvünkbe az 1989-es változás után, és sok régebbi, főképpen a letűnt rendszerre jellemző elem szorult ki a használatból, illetve számos ilyen szónak, kifejezésnek a használata vált ritkábbá, mert már úgyszólván csak a múlttal foglalkozó témákhoz van rájuk szükség. (Gondoljunk csak az egykori közigazgatás vagy a szocialista tervgazdálkodás és más területek jellegzetes szavaira!) S az új politikai és gazdasági rendszer kialakul-

lása és napjaink rohamos műszaki fejlődése következtében rengeteg új szó terjedt el (az idősebb nemzedék tagjai sokat nem is értenek közülük). Az akciófilm, állampárt, fekvőrendőr, internet, mobiltelefon, pártállam, villámposta már az ismertebbek közé tartozik (a kevésbé ismertek említésétől most eltekintünk, mert nem az a célunk, hogy ezekkel megismertessük az olvasót). Néhány régen használatos szónak új jelentése alakult ki; ilyen az átkos ('a pártállam rendszere, korszaka'), átvág ('rászed', 'becsap'), átvilágítás ('politikai feddhetetlenségi vizsgálat') stb. Ezek az elemek nem maradhattak ki az új kiadásból. Persze a régi, de az eddigi kiadásokban nem közölt szavak közül is több bekerült, nyilván azért, mert napjainkban gyakoribbá vált a használatuk. (Főként vulgáris és trágár szavakról van itt szó, de olyan rövidítésekről is, amelyek elsősorban a fiatalok nyelvhasználatára jellemzőek: jogsi 'jogosítvány', bizi 'bizonyítvány' stb.) A társadalmi változások nyomán kialakult nyelvi változások tehát szükségessé tették az értelmező kéziszótár anyagának felülvizsgálatát, illetve megújítását, sőt bővítését is. A fentebb ismertetett változtatási okokon kívül azt a körülményt sem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy a régebbi kiadásokban egyik-másik politikai fogalom nevének értelmezésében a régi rendszer felfogásának megfelelő szempontok érvényesültek.

A felsorolt szokványos okokon kívül ebben az esetben még egy szokatlan is akadt: az 1994-es egri nyelvészkongresszuson felvetődött, hogy a magyar nyelv szótárai nem is említik azokat a változásokat, amelyek a határon túli magyar kisebbségek által használt nyelvváltozatokban bekövetkeztek, s célként fogalmazódott meg az az igény, hogy ezeknek a változatoknak a jellegzetességei is kerüljenek be a magyar nyelv szótáraiba. A Magyar értelmező kéziszótár munkaközössége tervbe vette ennek megvalósítását: a Magyarországon használatos szóanyag megválogatása mellett a határon túli kisebbségi magyarok nyelvváltozataiból is közölnek szavakat, szójelentéseket, szókapcsolatokat. De mint ez gyakran megtörténik, a kezdeti felbuzdulás idővel és a feladatok terhével alábbhagyott, s a végeredmény elmaradt a várttól. A *Lanstyák István* vezetésével összegyűjtött és közölt szlovákiai magyar anyag sokszorosa az erdélyinek és a kárpátaljaiaknak, feldolgozásuk és beépítésük sem összehangoltan történt; a Vajdaságból meg nem is került specifikus nyelvi anyag a szótárba. Így tehát Rajkinnal szólva: „Valami van, de nem az igazi!”

Maga az ötlet, illetve a terv eleve szokatlan volt, hiszen a magyar nyelv szótárainak szerkesztői eddig a határon túli magyar kisebbségeknek a többségi nyelv hatása következtében kialakult nyelvváltozatát nem vették figyelembe; annak jellegzetességeit idegen, eleve helytelen, a magyar nyelv szempontjából nemkívánatos sajátosságoknak tartották. Természetesen a szótárhasználók körében sem mindenki fogadta lelkesedéssel az új koncepciót. Még a nyelvészeknek mint szakembereknek egy része sem. A nyelvvelőők közül meg egyik-másik „csatát veszítettnek” érzi magát, s ammiatt aggódik, hogy a nyelvhasználók jelentős része a szó vagy szójelentés standardbeli használatának jogosultságát látja majd abban a tényben,

hogy az belekerült a szótárba. Úgy gondolják, ha a szó használatában bizonytalanok személy nem találja benne a szótárban a kérdéses szót, azt egyértelmű eltanácsolásnak tekinti a használat tekintetében, de ha benne van, akkor indokoltnak véli a használatát. Talán hangsúlyozni is felesleges, hogy ez a felfogás – noha van alapja – helytelen, s nem egyeztethető össze a szótár funkciójával. Minden tanult, a nyelvészethez valamit is értő embernek ugyanis tudnia illik, hogy az értelmező szótárakba nem aszerint válogatják össze a szavakat, jelentéseket, szókapcsolatokat, hogy azok egyáltalán előfordulhatnak-e a nyelvben, vagy nem. Ezek a szótárak terjedelmüknek megfelelően bővebben vagy szűkebben a nyelv fontosabb szó- vagy jelentésállományát, szókapcsolatait közlik. Természetesen a fontossági szempont alapján kimaradó szavak használatát sem tiltja senki. Ami pedig az utódállamokban élő magyar kisebbségek sajátos elemeit (szavait, jelentéseit, szókapcsolatait) illeti, azokról mi, nyelvészek és nyelvvelőők is sokáig azt szerettük volna hinni, hogy csak helytelen és ideiglenes nyelvhasználati jelenségek. Nem akartuk ezeket a nyelvi elemek közé sorolni, hiszen a mi magyar nyelvünkől idegenek voltak, s ma is azok. De előbb-utóbb rá kellett döbbernünk: ezeket nem tudjuk teljesen kiszorítani a használatból. Bár az anyaország és a kisebbségek gyakoribb érintkezésének, valamint a magyarországi hírközlő eszközöknek – no meg talán a hazai nyelvvelésnek is – a hatására javulás tapasztalható ebben a tekintetben, az ún. kontaktusjelenségekkel ma is számolnunk kell. Magunkat csapnánk be, ha ennek az ellenkezőjét állítanánk. S mivel a nyelvnek több változata van, s ahogy a standard mellett vannak nyelvjárásiak is, és a szókészletre szűkítve le a kérdést: ahogy a standard szavak mellett vannak tájszavak, szakmai szavak és zsargonszók is – ezek pedig már nyelvi, nem pedig csupán nyelvhasználati jelenségek –, ugyanígy a kezdetben hibázott nyelvhasználati jelenségek is nyelviékké válhatnak idővel, sőt a standardtól eltérő nyelvi elemek használatával a standardtól szintén különböző nyelvváltozat jöhet létre. Ez – Benkő Loránd elmélete szerint – lehet belső nyelvtípus értékű, ha mind a szókészlet, mind a nyelvtani jellegzetességek tekintetében eltér a standardtól (mint pl. a nyelvjárás), de ha csak szókészlet tekintetében különbözik attól, akkor nem tekinthető belső nyelvtípusnak, csak egyszerű nyelvváltozatnak. S ha az értelmező szótárakba felveszik a standard szavakon kívül a fontosabb nyelvjárásiakat, szakmaiakat, sőt a standardban nemkívánatos szalonyelvi megargószavakat is, vajon helyes volna-e elzárkózni azoknak a szavaknak, jelentéseknek, szókapcsolatoknak a befogadásától, amelyek évtizedek alatt bizonyos határon túli magyar nyelvváltozatoknak már az elemeivé váltak? A magyar nyelvhez pedig – tetszik vagy nem tetszik nekünk – hozzátartoznak azok az idegen hatásra keletkezett, de formailag többnyire magyar (vagy majdnem magyar) elemek is, amelyek idegen hatásra jöttek létre a határon túliak nyelvváltozatában, és szövegükben kifogástalan magyar szavakat helyettesítenek, még inkább azok az idegen (esetünkben szlovákból kölcsönzött) jelenségek, amelyek eredeti magyar szavakhoz kapcsolódnak. Persze ezt a nyelvváltozatot nem tekinthetjük társadalmi

szempontból követendőnek, de sok-sok magyar embernek – a körülmények kényszerítő hatása miatt – az anyanyelve lett. Ezek az emberek is talán joggal hiszik azt, hogy amikor ezt a nyelvváltozatot használják: magyarul beszélnek. Ha nyelvi változatukat kitagadnánk a magyar nyelvi változatok közül, őket is kitagadnánk – igazságtalanul – a magyarok közül. Tudomásul kell vennünk, hogy Trianon következményei nyelvi tekintetben is sokkal súlyosabbak, mintsem hogy azt néhány lelkes nyelvművelő fel tudná számolni.

Az ellen tehát, hogy ezek az elemek belekerülnek a magyar nyelv értelmező szótárába, nem emelhetünk kifogást. Egy ilyen szótár még a sokszor emlegetett „helyes–helytelen használat” kérdésében sem adhat kizárólagos tanácsot. Nem véletlen, hogy bizonyos szavak, illetve jelentések megcsillagozásától is eltekintettek az új szótár szerkesztői. Ezek a csillagok a régebbi kiadásokban a használat kerülésére figyelmeztették az érdeklődőket. (Tiltásról nem volt szó azelőtt sem.) Egyébként a szavak, jelentések helyes vagy helytelen voltáról, használatáról beszélni is tájékozatlanság ma már: minden nyelvi elem helyes lehet a maga helyén, a saját szerepében, környezetében. Gondoljunk csak arra, hogy még a helytelenül szerkesztett vagy a csak alakilag magyar, de idegen jelentést hordozó szavaknak is megvan a maguk stilisztikai értéke, környezetfestő szerepe pl. irodalmi művekben! Nem kell hát bosszankodnunk amiatt, hogy ezek a nyelvi elemek egy szubstandard magyar nyelvváltozatba sorolhatóságuk miatt belekerültek az értelmező szótárba. Elszomorító dolog talán, hogy a magyar nyelv fejlődésében ilyen szempontokkal is számolnunk kell, de erről nem mi tehetünk. S ha már ezen nem változtathatunk, akkor még hasznunkra is lehet ez a szótár. Hogy miért? Ezzel a szótárral ugyanis létrejött egy olyan forrásmunka, amelyben – noha nem teljes számban – megtalálhatók ezek az elemek. Az én egykori nyelvművelő munkáim számos ilyen esettel szolgálták az olvasóknak, de kis példányszámuk miatt kevés emberhez jutottak el, s ma már nem kaphatók. Ez a szótár viszont remélhetőleg sok személy polcára oda kerül, s bizonyára további kiadások is követik majd. Eddig – sajnos – sok felvidéki magyar alig szerzett tudomást ezeknek az úgynevezett kontaktusjelenségeknek a létezéséről, különösen a fiatalok közül, hiszen már a lapokból is kiszorultak azok a nyelvművelő cikkek, amelyekből tájékozódhattak volna a mibenlétükről. A legtöbbjükéről – különösen azokról a formailag magyar emelekről, amelyekhez ma is sokan kapcsolnak tájékozatlanságból szlovák jelentést – nem is gondolják, hogy ezek közé tartoznak; hibátlan magyar elemeknek gondolják őket. Ha most esetleg kétségük támad valamelyikkel kapcsolatban, s fellapozzák a szótárt, legalább a jelzés rádöbbeníti őket, milyen elemről van szó. S ha akarják, elkerülik, ha nem, akkor felhasználják.

Persze ez a kérdés is eléggé vitatható, sőt vitatott is. A szótár szerkesztői ugyanis nem ajánlják ugyan pl. a szlovákban használatos és a szlovákiai magyarban is előforduló bordeľ szónak (jelentése: rendetlenség, felfordulás, kupi) a kerülését, de az szl. m-ban (szlovákiai magyarban) jelzésen kívül megtalálható mellet-

te a biz (bizalmas) stílusérték-jelölés is. Ez a tősgyökeres magyar elemeknél is azt jelenti: használata bizalmas környezetben, fesztelen társalgási körben ajánlott, választékosabb vagy hivatalos nyelvhasználatban nem. (Ennek ellenére cikk címében fordult elő a közelmúltban napilapunkban, nyilván nem tartották szükségesnek a szerkesztők, hogy belepillantsanak a szótárba.) A magyar átmegy ige 4. jelentése mellett (’elmúlik’, ’megszűnik’) szintén ez a jelzés és stílusérték-jelölés található, vagyis ennek az igének a 4. jelentésben való használatát is a nyelv használójára bízják, figyelmeztetve, hogy nem a standardba való a szó ebben a jelentésében. Ha azonban valaki baráti körben használja ilyen értelemben, nem emelhetünk ellene kifogást. Sajnos, sok ember tájékozatlanságból használja így standard szinten is. De a standard nyelvváltozatot kívánó nyelvi környezetben (pl. szónoki beszédben, komoly témájú előadásokban és írásművekben stb.) igenis helytelenítjük. Ideje már kijelenteni, hogy akinek ilyen szinten kell megnyilatkoznia, az tanulja meg a standard változatot! Magam is többször figyelmeztettem már lelkészeket, akik a tempolmi szószekről „brigádra” szólították fel a híveiket, hogy a közösségi munka, az önkéntes segítség vagy a társadalmi munka kifejezést ugyanúgy megértik a mi magyarjaink is, mint a használatból lassan már kiszoruló brigád szót ebben a szlovákból kölcsönzött jelentésben. (A magyar standardban ugyanis a brigád-nak nincs társadalmi munka jelentése.) Az elmúlik, megszűnik magyar szavak meg minden magyar számára érthetőbben fejezik ki azt, amit az átmegy az „Átment rajtam az idegesség” mondatban jelöl. (Elmúlik vagy megszűnik az idegességem). Ez az átmegy egyébként nálunk a prejsť szlovák ige tükörfordítása, ennek ugyanis a 22 jelentése közül egyik ez: elmúlik, megszűnik (Prejde mi – prejde ma – nervozita). A szlovák szóhasználat hatására kerül hát az átmegy az elmúlik helyére. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy több nyelvben fordul elő az át- igeikötőnek megfelelő prepozícióból és a megy-nek megfelelő igéből alakult összetétel ’elmúlik’, ’megszűnik’ jelentésű igeiként. Ilyen pl. a latin transire, amelyet a Sic transit glória mundi gyakran idézett mondatból sokan ismernek, de még egyetlen magyartól sem hallottam, hogy így fordította volna: Így megy át a világ dicsősége. Helyes fordítása ennek is: Így múlik el a világ dicsősége.)

Néhány sorral feljebb azt írtam: még hasznunkra is lehet ezeknek az elemeknek a szótárokozása, mert a szótárból tudomást szerezhet a felvidéki ember ezeknek a mibenlétéről, használati értékéről. Ha ugyanis nem ismeri őket, honnan tudhatná, hogy ezek a standardba nem illő elemek? Őszintén szólva még ez a szótár sem jelentős segítség ahhoz, hogy a szlovákiai magyarok alaposabban megismerkedjenek a kontaktusjelenségekkel, bár több a semminél. Talán megoldhatatlannak látszik, vagy némelyek helyteleníteni fogják az ötletet, de valóban szükséges felvetni azt a kérdést, hogy a magyar tannyelvű iskolákban – párhuzamosan a nyelvi-nyelvtani tananyaggal – ismertessük meg a kontaktusjelenségeket is a tanulókkal. Mások is felvetették már ezt a javaslatot, de talán a hevenyészett megfogalmazás miatt ebből azt a következtetést lehetett levonni: tanítsák ezeket a jelenségeket, hogy hasz-

nálhassák őket a tanulók. Persze a használatukat senki sem tiltja, hiszen a standardot nem uraló személyek nálunk általában a kontaktusjelenségekkel „megtűzdelte” nyelvjárási nyelvváltozatot használnak. Ha ugyanis arra gondolunk, a nyelvjárási elemek használata tekintetében sem azt tartjuk ideálisnak, hogy „leszoktassuk” az embereket (tanulókat) a nyelvjárási elemek használatáról a standard változat tanításakor, hanem inkább annak a képességnek a kialakítását, hogy könnyedén át tudjanak váltani egyik változatról a másikra, akkor ez elfogadható a kontaktusjelenségekre vonatkozólag is. Csakhogy az ilyen képesség kialakításához már nagyfokú nyelvismeretre és gyakorlatra van szükség. Ismerve iskoláink helyzetét (tantervi problémáit) és pedagógusaink (nem csak magyar szakosokról van szó) nyelvi műveltségét, én nem vagyok ennyire maximalista. Nagyon megelégednék azzal is, ha a tanulók legalább annyira megismerkednének a kontaktusjelenségekkel, hogy a standardban elkerülhessék őket (vagy közülük a legkirívóbbakat). Jelenleg – sajnos – még ott tartunk, hogy csak a nyelvművelés hadakozik – az is egyre gyengébben és a mind kevesebb közlési lehetőség miatt egyre ritkábban – a standard fejlesztéséért és tisztaságáért, de még írónk, újságíróink, politikai szónokaink, sőt tudósaink beszélt és írott szövegeiben is megtalálhatók bizonyos kontaktusjelenségek. Mert ezek között nemcsak olyan, ma már kirívóak vannak, mint pl. a záujmóv krúžok vélt megfelelőjeként a múltban még a kétnyelvű iskolai bizonyítványokon is előforduló érdekkör a szakkör helyett (néhány héttel ezelőtt még pedagógiai kutatóintézeti dolgozó cikkében is találkoztam vele napilapunkban), hanem olyan „finomak” is, mint pl. a szirup ilyen összetett szóban: málnaszirup (málnaszörp értelemben).

A hiánypótló szükséges elemeket, mint pl. a szakosító iskola, vagy a ránk erőltetett, de már stabilizálódott intézményneveket (alapiskola), illetve a hivataloknak, minisztériumoknak Magyarországon is, itt is változó és egymástól fogalmilag is különböző nevét (már csak a biztos magyar minta hiánya miatt is) továbbra is elfogadhatónak tarthatjuk saját szóalkotásban, illetve tükröfordításban.

A szótárban 104 önálló szlovákiai magyar szócikk és 125 magyar címszó melletti kölcsönjelentés kapott helyet Lanstyák István közreműködésével, de összesen 249 szlovákiai lexéma (szó és állandósult szókapcsolat) szerepel benne valamilyen formában. (Mint említettük, jóval kevesebb került bele az erdélyi és a kárpátaljai anyagból.) A szavak, jelentések stílusértékének jelölésére a biz (bizalmas) minősítéssel kívül a pongy. haszn. (pongyola használatú) tájékoztató jelentést is alkalmazták (pl. a bufet, csinzsák stb. kölcsönzők mellett). Nem kaptak stílusminősítést csak szlovákiai magyar eredetükre való utalást azok a szavak, amelyeket a hivatalos szlovák intézménynevek megfelelőiként használunk. Ilyen pl. az alapiskola, amelynek megfelelője az általános iskola ugyan, de a csehszlovákiai hatóságok ragaszkodtak a základná škola kifejezés tükröfordításához; a földműves-szövetkezet, amely ’a mezőgazdasági termelőszövetkezet’ jelentésű roľnícke družstvo kifejezés tükröszava (Magyarországon boltfajtát jelölt); a szakosító iskola – ilyen intéz-

mény/név/ nincs Magyarországon; nálunk a gimnáziumot végzettek részére középfokú szakképzettséget adó nadstavbová škola nevű intézmény általunk megalkotott magyar neve a tükröfordítással létrejött felépitményi iskola helyett. Újításnak számít, hogy a címszók mellett körben elhelyezett kategóriajelző számjegyek (piktogramok) utalnak a szavak gyakoriságára.

A szótár 2., átdolgozott kiadásának főszerkesztője *Pusztai Ferenc*. A mű 2003-ban jelent meg. A gyakorlat (használat) során állapíthatjuk meg igazán, milyen segédeszközül fog szolgálni anyanyelvünk használatában.

Szándékosan írásom végére hagytam, amit a szerzők általában cikkük elején szoktak megtenni: a cím megmagyarázását, főképpen ami benne az „eretnek” gondolatok kifejezést illeti. Az eretnek szót azért tettem idézőjelbe, mert azt hiszem, azok között, akik valamennyire is ismerik nyelvművelő elveimet és munkáimat, lesznek olyanok, akik a cikk olvasása során arra fognak gyanakodni, feladtam vagy megváltoztattam eddig következetesen követett elveimet, céljaimat. Remélem azonban, az írás végére érve meggyőződtek arról: nem adtam fel. Az itt kifejtett gondolatok eretnoksége csak látszólagos. Nem az én elveim változtak meg, hanem a társadalmi valóság bizonyul keményebbnek és ellenállóbbnak a feltételezettnél, s munkamódszerünknek bizonyos fokú változtatására kényszerít bennünket. Nem elég csak egyre gyéribben megjelenő cikkekkel, esetleg előadásokkal küzdeni anyanyelvünkért, a gondolatnak és kifejezőeszközének tisztaságáért – bár ezeket a munkaformákat sem kívánjuk feladni –, hanem más módszerek igénybevételének is szükségét látom. S tekintettel a cikkben ismertetett nyelvi anyagnak (a kontaktusjelenségeknek) mikrotársadalmunkban való meggyökerezésére – a többségi nyelv nem szűnő hatása következtében nyelvi jelenséggé válására – fel kell használnunk más, talán hatékonyabb lehetőségeket is – mint pl. a szótározás és az oktatás –, hogy legalább standard nyelvváltozatunkat megóvjuk ezektől az elemektől. (*Magyar értelmező kéziszótár*, Akadémia Kiadó Bp., 2003)

CSEH GIZELLA

Adalékok a magyar népszínmű XIX. századi művelődéstörténetéhez

„Valótilan műfaj, és szépségei jórészt valótlanságából fakadnak.”
(Hevesi Sándor)¹

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Ha a XXI. század elején egy kortársunk előtt kiejtenénk ezt a szót: népszínmű, valószínűleg zavarba jönne, sőt: tanácstalan lenne. Hősünk lelki szemei előtt – a legjobb esetben – felsejlene egy színpad, egy csinos menyecske (talán éppen *Blaha Lujza*), esetleg egy duhaj legény ábrázata (lehet, hogy már hallott *Tamássy Józsefről*), vagy egy örökké víg, csak daloló-táncoló, pántlikás faluközösség ködbe vesző képe. Hősünknek talán rémlene egy hajdani népszínmű-előadás megsárgult fotográfiája a dédnagyanya albumában, *A falu rossza* vagy *A sárga csikó* címe, esetleg a *Nyisd ki, babám, az ajtót* vagy a *Zöldre van a rácsos kapu festve* egy-egy foszlánya.

A XXI. század valóságára népszínműveink ismerete azonban már nem jellemző. A mai közvélemény keveset tud arról a műfajról, amelyik a múlt század végén még hatalmas sikereket aratott, amelyet a magyar közművelődés történetében egyszerre minősítettek „áldottnak és átkozottnak”, és amelyről száz-tíz-százhusz esztendővel ezelőtt még csak nem is feltételezték, hogy valaha is kihal.

Írásom létrejöttét is mindenekelőtt a negatív megítélés és a hatalmas méretű információhiány kiküszöbölése motiválta. Szemeim előtt egy cél lebegett: ennek a mai közvéleménytől távol eső fogalomnak, majd nyomában magának a műfajnak újbóli köztudatba juttatása és előítéletek nélküli megvilágítása. Mindezt azon cél érdekében tettem, hogy az eddigi eleve pejoratív megítélés hamarosan felcserélődhessék egy elfogulatlan szemléletmóddal és értékeléssel, hogy a népszínmű megkaphassa az őt megillető valódi helyet a művelődéstörténetben.

Ugyanakkor – mint látni fogjuk –, egy olyan műfajról van szó, amely a zene-táncos népszórakoztatás egyik változata. Eredete szerint a bécsi színpadokról származott át hozzánk, majd kiegészülve a romantika vonásaival, valamint a helyi hagyományokkal, adottságokkal, szereplőkkel, fokozatosan új formát öltött, és bekerült a XIX. századi közéletbe. Itt pedig gyorsan teret hódított: előbb aktuális, majd népszerű műfajjá lett, ezt követően pedig a társadalmi légkör változásának megfelelően rugalmas módon alakult át.

A népszínmű elsősorban tehát *társadalomtörténeti jelenség*. Mindemellét

megemlítendő, hogy *a műfaj művelődéstörténeti hatása*, valamint hagyománya is hatalmas: a közép-európai térség lakosságának értékrendszerét, identitástudatát, egy teljes korszak ízlését, hangulatát, sőt életérzését nagyban befolyásolta. Állításumat kitűnően szemlélteti a következő gondolat: „*A magamagát könnyen kellett népszínművön (...) keresztül tanult meg magyarul Pest és Buda lakossága.*”²

E bevezető során ne feledkezzünk meg a műfajt gyakorló alkotókról sem, hiszen az ő érdemük, hogy a mai magyar közművelődés a maga emlékei közé sorolhatja például *A falu rosszát*, a *Szökött katonát*, vagy a *Blaha Lujza–Tamássy József* felejthetetlen emlékéü színészpárost.

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – a vizsgálódásra választott műfaj, a népszínmű élete, előzményei, pályája változásai, alkotói, valamint a művekből feltáruló világ felfedezését kísérlem meg.

2. „EGY VALÓTLAN MŰFAJ”

Ismerkedjünk meg magával a műfajjal, amelyet művelődéstörténeink ezerszer égbe emelt és ugyanannyiszor kitagadott jelenségként tartanak nyilván. Kutatók sokasága vitatkozott önálló műfaji voltán, jellemzőinek, sajátosságainak eredetén, belső felépítésén, irodalomtörténeti értékén, stilizáltságán, műnépiességén, ennek ellenére a műfaj mivoltáról máig nem született egységes műfaji meghatározás.

Kézenfekvő kiindulási pontként idézzük néhány lexikon véleményét; miként értékelik, mit is értenek a nevezett műfaj fogalmán ma, a XXI. század elején? *A Magyar irodalmi lexikon* a következőképpen fogalmaz: „*A népszínmű egy 19. századi, igénytelenebb drámai műfaj.*”³ *A Világirodalmi lexikon* IX. kötetének meghatározása az alábbi módon hangzik: „*A népszínmű a népeletet bemutató közép-fajú dráma, amelyet rendszerint éneketétek tarkítanak.*”⁴ Legkorszerűbben a legújabb színházművészeti kézikönyv fogalmaz: „*Tágabb értelemben a legtöbb nemzeti irodalomban megtalálható, a koronként változó népfogalom alapján a népről v. népnek szóló színpadi művek összefoglaló műfajneve.*”⁵

Az alapvető, máig szinte egyetlen pontos műfaji meghatározás papírra vetésére először az 1860-as években került sor – *Gyulai Pál* tollából. E meghatározás veretessége és precizitása az eltelt évtizedek alatt mit sem veszített aktualitásából és jelentőségéből. A műfaj leírása a következőképpen szól: „*A népszínmű se vígjáték, se dráma, se tragédia, mindebből valami; vegyes nem, mely sok mindent magába olvaszthat, sőt a zenét és éneket is segédül veheti. Egy neme a melodrámának, vagyis modern melodráma tragikomikai alapon. A magyar népszínmű fő vonásai: formában határozatlan drámai stíl, szellemben demokráciai irány, tartalomban magyar élet genre-képi vonásokban, tragikomikai oldalról, népzene és népdal kíséretében.*”⁶ Hogyan folytatódhatott volna a műfaj további fejlődése? *Gyulai Pál* erről is határozott elképzelésekkel rendelkezett: „*Az énekrészek nagyobb kiterjedése majd*

kifejleszti a nagyoperettet, a komikai részek túlsúlya a magyar bohózatot, s a komoly rész polgári népdramává emelkedik, és eldobja a népdalt, vagy ha megtartja is, mérsékli, és egészen céljához alkalmazza, mint a francia vaudeville.”⁷

Elkezdődött egy fejlődési folyamat, amely részben követte ugyan Gyulai Pál útmutatását, némely helyen azonban irányt tévesztett; hiszen például a népdrama felé való irányultságot a magyar közvélemény nem támogatta. Műfajunk esetében lezajlott tehát egy nagy intenzitású, értékvesztő folyamat, amely az idők során egyre torzult és addig hatolt, hogy a XXI. század elején e műfaj szinte ekvivalens a pejoratív világlátással és értelmezéssel. Ma pedig a műfaj fogalmán értik mindazt a silányságot, mesterséges világábrázolást, amely fogalmak e követésre kiválasztott műfaj hanyatlásával kerültek be a társadalmi köztudatba, majd később váltak magával a műfajjal azonossá. A gondolatmenet ívének e pontján helyezkedik el és tapintható ki legérzékenyebben az a kérdés, mely válaszadásra vár; ugyanakkor a megoldás kulcsát is jelenti: vajon hogyan, milyen módon, mely társadalmi körülmények közepette, miféle metamorfózisok során, és főképp miért jutott el a népszínmű e negatív értékszemléletig?

3. A NÉPSZÍNMŰ ELŐZMÉNYEI ÉS SZÜLETÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

A népszínmű előzményeit több irányból eredeztetjük.⁸ A népies elemeket tartalmazó drámai alkotások, azaz *népies színművek* alkotják a népszínmű gyökereinek, előzményeinek hazai forrásból eredeztetett csoportját. Ezek a színművek voltak azok, amelyek a régmúlt századok során népies szereplőkkel, népdalaikkal, népszokásaikkal, a népi kultúra különböző formái jellegzetességeinek alkalmazásával elvezettek a magyar népszínmű megszületéséhez.

A gyökerek másik típusát az osztrák–német Volksstückök és Zauberpossék jelentik, amelyek a korabeli magyar művelődési viszonyokra nagymértékben hatottak. Lényegében *tiündéries bohózatokról* van szó, amelyek a bécsi színpadokról „át-átruccantak” a magyar nyelvi közegbe, és ott meghonosodtak. A magyar közeg az osztrák változat jellemzőinek átdolgozásával jutott el az első magyar népszínműig, *Szigligeti Szökött katonájáig*.

A gyökerek utolsó típusa a *romantikából* ered, amely a polgárosodás úttörőjeként előtérbe helyezte a nemzeti jelleg erős hangsúlyozását és a társadalmi ellentétek ábrázolását. Műfajunk ugyancsak alkalmazta a romantikus drámák formai eszköztárát: az ellentétet, a titokzatosságot, a félreértést, a meglepő fordulatokat, a „véletlen” megoldó szerepét. A romantika, ily módon maga a népszínmű is kedvelte a felismerés, az üldözött ártatlanság, a homályos származás, a megtalált gyermek, a nagylelkűség motívumát.

A népszínmű létrejötte kapcsán meg kell ismerkednünk egy társadalomtörténeti jelenséggel is, amelynek műfajunk létrejöttében kimondhatatlanul nagy sze-

repe volt. Ez pedig nem volt más, mint a korabeli *Pest-Buda magyar nyelvű színházi helyzete*.

Az 1840-es években az 1837-től játszó *Nemzeti Színház* (akkor még *Pesti Magyar Színház*) pusztán létét is veszély fenyegette. Az említett körülmények következtében a színház anyagi gondjai 1842-re olyan méreteket értek el, hogy az irányítására kinevezett országos választmányi igazgatóság tehetetlennek és alkalmatlannak bizonyult a színház működtetésére. A veszélyt az egyik lap így jellemezte: „*a Nemzeti Színházat be kell csukni, mert közönsége nincs*”.⁹ Ekkor került a színház élére, 1842. december 18-i kinevezéssel *Bartay Endre*, aki vezetési stílusával felvirágoztatta az intézményt.

„*Midőn Bartay a színházat kibérelte – emlékezik vissza Szigligeti évtizedekkel később – összehívta a Nemzeti Színház főbb tagjait, és felkérte, hogy számítsák ki, mennyi biztos jövedelemre lehet számolnia. Az eredmény az volt, hogy hétköznap egyre-másra negyven, vasárnap pedig nyolcvan forint volt a jövedelem. (...) Így álltak a dolgok 1842-ben. (...) S íme alig vette át az igazgatóságot egy életre való ember, néhány hónap múlva már többnyire tele volt a színház s bérlője két év alatt 28000 frt-ot nyert a színházon, éppen annyit, amennyit az országos főigazgatóság vesztett; 1845-ben pedig (...) ezt írják a lapok: a Nemzeti Színházat tágítani kellene, mert a közönség nem fér bele.*”¹⁰ Az említett három év alatt nagymérvű változás zajlott le a Nemzeti Színház berkeiben. Mi is történt? Elsődleges szempontként szerepelt, hogy a színházba közönség kell. *Bartay* az Athenaeum körének, *Bajzának* és *Vörösmartynak* a színházpolitikai elveit követte: „*Eredeti drámairodalmat kell támogatni, mert a közönséghez csak ennek lehet mondanivalója, nem a németeknél is megkapható vásári cikkeknek.*”¹¹ Ez az új igazgató pályázatok segítségével akarta az írókat drámaírásra ösztönözni, ezáltal a színházat a tehetetlenség fogságából kiszabadítani. 1843 elején konkurzust írt ki „*...egy népéletből merített, minden aljasságtól ment, jó irányú, látványos színműre, mely által a köznép is színházba édesgetvén, izlése nemesbítették, melyre a szerzőnek egyszersmind szabad mezőny engedtetik díszítmények, ruházatok s minden egyéb költségek kiállításával, de természetesen csak arányos belső tartalmasság mellett, színműve hatását emelni.*”¹²

Bartay számítása bevált: a meghatározott műfaji kritériumok szem előtt tartásával *Szigligeti Ede* tollából megszületett a *Szökött katona*, amely bár a korabeli pályázaton az első helyet nyert *Ney Ferenc Kalandor* című színműve mögött a második helyre szorult, az 1843. november 25-i bemutatót követően nagy feltűnést keltett, sőt sikert aratott. Ily módon és körülmények közepette született meg a népszínmű, a későbbi fél évszázad reprezentatív színjátéktípusa.

4. A NÉPSZÍNMŰ VÁLTOZÁSAI

Az 1840-es években a népszínmű a pozitív népábrázolás irodalmi kifejezése volt, és éppen ezért nagyon korán feltöltődött egyfajta társadalomkritikus hangvétellel. A darabok közvetlen módon reagáltak a napi politikai eseményekre. Eze-

ket a gondolatokat támasztják alá *Szigligeti* sorai is: „*A népszínművek némileg iránydarabok voltak, mert egy-egy társadalmi fájó sebet is érintenek: a katonáskodást, a börtönrendet, az ősiséget, az emancipációt.*”¹³

Az elhangzottakat alátámasztandó, ismerkedjünk meg a műfaj alapítója, a kiváló színházi szakember, *Szigligeti Ede* ide vonatkozó alkotásaival. Már említettük volt, hogy 1843-ban született meg a *Szökött katona*, amely a katonafogdosás ellen emelte fel a hangját. A reformkori gondolkodás szemszögéből nézve érthető meg a darab zajos és tartós sikere, hiszen olyan eszmét érintett és képviselt, amely addig egyáltalán nem volt jelen az akkori magyar közéletben. A következő darabok 1844-ben születtek: a *Két pisztoly* a börtönrendszerről, a bíróságok igazságtalanságairól, a *Zsidó* a zsidóság korabeli helyzetéről beszélt. 1847-ben keletkezett a *Csikós* című nagy sikerű népszínmű, amely a földesúr és a jobbágyok közötti ellentétet élezte ki, és a népszínmű irányzatos korszakának csúcsát jelentette. Az 1863-as év komoly eredménye a *Lelenc* című népdramakísérlés volt, amely már nélkülözötte a dalokat és a táncot. *Szigligeti* utolsó népszínműveiben is aktuális kérdéseket feszegetett. A *strike*-ben (1871) a gyári munkások helyzetével, *Az amerikaiiban* (1872) pedig a kivándorlással foglalkozott.

Ekkor már kristályosodtak a műfaj követelményei, amely *Szigligeti* visszaemlékezései szerint a „*bonyolódott, a helyzetek és jellemek által erősen kifejtett cselekvény, a korszerű tárgy, a vonzó magyar élet festése, valamint a népdal megszólaltatása*”¹⁴ voltak. Maga a romantikus mese volt a „bonyolódott cselekvény”, amelynek mellőzése a tündérbohózatokon nevelődött közönség számára még elképzelhetetlen volt. A „korszerű tárgy” alatt az aktuális társadalmi probléma volt értendő. A romantikus történet és a hangsúlyozni kívánt társadalmi mondanivaló pedig – például a *Szökött katona* esetében – fergeteges sikert aratott. Az említettek egészítette ki „a magyar élet festése és a népdal”.

Az abszolutizmus korában a valóság elhárítása jellemezte a magyar társadalmat. Ennek a magatartásnak megfelelően adta fel korábbi tartalmi jellemzőit a népszínmű is. A művekben így módon egy stilizált paraszti világ alakult ki, fokozatosan elevenedett meg, majd hódított teret. A korszak hangulatát festőien szemlélte *Vajda Viktor* sorai (1870): „*A népszínmű elnyomattatásunk, szomorú politikai helyzetünk lenyomata, sebzett és bűtelt kedélyünk tükre, hosszú melankólia, melynek hatása alatt legfájdalmasabb húrjaink is megrezdülnek (...) Hiszen mintegy megnyugvásunkra szolgált, legalább itt, a színen meggyőződhetni magyarságunk, valamint általában létünk felől, s e megnyugvásunkban némi örömet is találtunk, szemlélhetni az eredeti és romlatlan magyar népeletet, mely ekkor egyedül volt ment az idegen elemtől.*”¹⁵

A megváltozott történelmi körülményekhez alkalmazkodott tehát a népszínmű is. Fennmaradása érdekében a műfaj egyre újabb és újabb elemekkel bővült; illetve a már meglévő tartalmi és formai elemek felhasználási és értelmezési módja, jellege módosult. A társadalmi változásokat nyomon követő érzékenység és

a plasztikus formai képlékenység a műfaj későbbi történetének is állandó jellemzőjévé vált. Az 1860-as évektől pedig már fokozatosan olyan jellegű darabok láttak napvilágot, amelyek az egyre kispolgáribbá váló, és ezáltal megváltozott ízlésű közönség igényeit egyre kevésbé elégítették ki. A népszínművek skálája ismét csak szélesedett. Ezekben az évtizedekben láttak napvilágot az első *városi, fővárosi* és *etnográfiai népszínművek* is. Ugyanakkor két változat jelentette a műfaj csúcsát: az egyik volt a *népdrama*, a másik pedig az *idill*. A két legerősebb belső variáns harca, és ezáltal a műfaji fejlődés iránya a Nemzeti Színház 1874-es népszínműpályázatán dőlt végképp el.

Az 1867-es kiegyezést követően a népszínmű jellege ismét módosult: a hazafias töltet véglegesen semlegesítődött, a korábban jellemző tematikai gazdagság eltűnt. Eredeti küldetését elfeledve már csak tisztán szórakoztató műfajként szolgált, ugyanakkor nem tudott megszabadulni a vitathatatlan népszerűségét elősegítő tartalmi és formai elemektől sem.

Ugyanakkor érdekes *fogalmi kettősség* jellemzi a műfaj 1870-től datálódó történetét. Ekkor kezdődött el a műfaj második virágkora; ugyanakkor ez az évtized jelentette műfaji megmerevedésének, és ezáltal későbbi hanyatlásának kezdetét is.

A második aranykor létrejöttében és az idillikus variáns győzelemre juttatásában nagy szerepet játszott néhány tényező. Egész pontosan három: egy színház, egy népszínműpályázat és egy színészpáros. *Rákosi Jenő* tevékenysége nyomán a műfaj 1875-ben egy önálló otthont, saját színházat kapott. Ez lett a *Pesti Népszínház*, amely az 1908. évi végső bezáratásáig volt tanúja a műfaj dicsőségének és halálának. Második tényezőként említhetjük meg a Nemzeti Színház által 1874-ben kiírt népszínműpályázatot. Ez a konkurzus minden bizonnyal a népszínmű műfaji elmozdulását szorgalmazta. A felhívás szövege a következőképpen szólt: „*Aránylagos becs mellett az oly pályaműnek előny adatik, melyben a népies elem túlsúlyban van.*”¹⁶ Az itt kijelölt irány diadalra juttatója *A falu rossza* lett, mely a népdrama és a népszínmű, mint a jövődjé járható útja között fennálló dilemmát az utóbbi javára döntötte el. Így módon jött létre a stilizált népszínmű, a „*vasárnapi változat*”, amely ekkortól szinte ellenfél nélkül aratta nagyobb-nál nagyobb sikereit, és halhatatlanságra ítéltetett.

Milyen is volt a stilizált népszínmű? Egy végtelenül egyszerűsített szüzsével bíró melodrámaival állunk szemben. Maga a cselekmény a szerelmi történetet állította középpontba. A darabokban esetenként megjelentek a hétköznapi élet valószínű szereplői, komédiáztak, intrikákat szőttek, de minden tényező a szerelmi történet boldog beteljesüléséhez statisztált. A befejezés pedig kötelezően a happy end volt. Az ily mértékű stilizálás a műfaj halálát ígérte.

A népszínmű merevvé válásának dominanciája nagyrészt azonban a korszak két szuggesztív személyiségéhez, a *Blaha Lujza–Tamássy József* kettőshöz kötődött. Kettejük nélkül a népszínmű nem lett volna halhatatlanná, ugyanakkor azon-

ban fejlődési lehetőségének kérdése sem záródott volna le a két színész egyéniségének szubjektív függvényeként; hisz az eleve a népszínmű reprezentálására predestinálódott. Ez volt a haladást, ugyanakkor a megmerevedést is biztosító legmarkánsabb tényező.

Tamássy József volt az ideális „falu rossza”, ő lett az „igazi magyar férfi” megtestesítője. Még nagyobb vonzerővel és jelentőséggel bírt „a nemzet csalóganynának”, Blaha Lujzának a személyisége. Ez a meghatározás pontosan tükrözi Blaháné megítélését: a magyarság színpadi jelképévé vált. „*Ahányszor még a magyar asszony típusát keresem: mindig Blaháné jutott eszembe*” – írta róla Bársony István.¹⁷ Blaha Lujzát mindenekelőtt tehát énekesnőként tartjuk számon, színésznőként kevésbé volt jelentős. Minden szerepében önmagát nyújtotta: „*Játszi érzelmessége visszariad a merészebb drámaiságtól, sötétebb színektől, a valóság 'pusztanyers' ábrázolásától*”.¹⁸ Ugyanakkor Blaháné volt a főváros magyarosodásának egyik sikeres előmozdítója, hiszen az idegen „*Blaha Lujza személyében ismerte meg a magyart, és buzdult föl, hogy ő is magyar lehessen. Budapestnek ő volt a magyar nevelője...*”¹⁹

A színésznő személye a műfaj mércéjévé, ugyanakkor a műfaj halhatatlanságát biztosító, de egyben a fejlődést, valamint a további átalakulást gátló tényezőjévé is vált. Kitűnően érzékelteti ezt egy-egy szatirikus megjegyzés. Idézzük Mikszáth Kálmán Blaháné a népszínművekben c. karcolatát: „*Legelőször is, vegyük Blahánét, öntsük körül valami mesével, szőjünk a szerepébe sok nótát, s öltöztessük a darabban minél többször...*”²⁰ A két művész személyének kulcsszerepe volt a népszínmű merev idillé válásában, hiszen „*az 1870-es évek derekától az ő egyéniségükre szabták az írók darabjaikat.*”²¹

Ez a műfaji determinálódás volt főként az oka annak, hogy a népszínműírók alkotásainak nagy része nem mutatott nagy műfaji kilengéseket, eltéréseket. Az évtizedek előrehaladtával a népszínművek feldolgozására való témáinak köre fokozatosan szűkült, a feldolgozás módja pedig csaknem kizárólagosan a hagyományos idillikus stílusú variánst helyezte előtérbe.

Az idézett 1874-es fordulat nyomán a műfaj a népiből teljesen népiessé, azaz a parasztság valódi problémáit ábrázolni szándékozó műfajból a kispolgárság faluképét, falu iránti nosztalgiját megjelenítő színjátéktípussá vált. Ezzel együtt kezdődött meg a műfaj teljes agóniája, és háttérbe szorulása az operett mögött.

5. A MŰFAJ NEVES ALKOTÓI, NÉPSZÍNMŰVEI ÉS MŰFAJI VARIÁNSAI

A következőkben az 1850 utáni korszak népszínműirodalmának kiemelkedő alkotóit és jelentősebb műveit idézzük fel. A kor legmarkánsabb egyénisége továbbra is Szigligeti Ede, aki a *Cigány* című népszínművével kijelölt egy új haladási irányt: a nemzetiségek életének ábrázolását. Követőinek száma szépen gyarapo-

dott, és ily módon a nemzetiségi népszínművek száma is nőtt. Ide sorolható *Kómvés Imre A zsidó honvéd* című darabja (1868), *Horváth Miklós* műve, az *Anica, a szép oláh lány* (1873), *Berczik Árpád A székelyföldönje* (1874), *Margitay Dezső* alkotása, *A zsidó kortes* (1874), *Mátray Béla Koncsag Lajkója*, avagy *Moldován Gergely* 1879-ben született *Szép Iliánája*.

A korszak másik meghatározó alakja *Szigeti József*. Érdekes és sokrétű személyiség volt. Színész, kora legismertebb komikusa, emellett a Kisfaludy Társaság és a Tudományos Akadémia tagja, kiemelkedő dramaturg és drámaíró. Szigligeti nyomdokain haladva indult el az alkotói pályán. Amíg Szigligeti a komolyabb társadalmi mondanivaló tetületéről is merített, addig Szigeti a népszínművek komikus oldalát teljesítette ki: továbbfejlesztette a műfaj bohózos és vígjátéki elemeit. Nevét halhatatlanná *A vén bakancsos és fia, a huszár* (1855) és *A csizmadia mint kísértet* (1856) című színművei, a *bohózos műfaji variáns* klasszikusai tették. E két alkotás nyomán a fejlődési irány kétfelé szakadt: a szerzők elkezdtek alkalmazni a vígjátéki és bohózos elemek sorát, valamint a népi babonákat és a hiedelmeket. Mindkét irány iskolapéldája azonban továbbra is az említett két darab maradt.

Vígjátéki és bohózos elemek sorát tartalmazza *Tóth Kálmán Dobó Katica* és az *Ördög párnája* című darabja (1861, 1875), *Almási Balogh Tihamér A Borzáné Marcsája* (1880), *Gabányi Árpád Sehonnaija* (1881), avagy *Csepreghy Ferenc Piros bugyelláris* és *Szép asszony kocsisa* című alkotása. Népi babonákkal és hiedelmekkel tarkított *Kazár Emil Kincskeresőkje* (1874).

Újra csak visszatérünk *Szigligeti Edéhez*, hisz a következő jelentős „műfaji elágazás” megálmodója és kidolgozója ismét csak színházi szakemberünk. Ez a darab volt a *Lelenc* (1863), amely a már ismert műfaj újabb metamorfózisaként látott napvilágot: *a népdarab és a társadalmi dráma közötti határt feszegette*. Már maga a társadalmi háttér és probléma felvetése újdonságjelleggel bírt. Nem utolsósorban azért jelentős ez az alkotás, mert Szigligeti egy olyan kísérletet valósított meg, amellyel szerette volna megállítani a népszínmű rossz irányba, a maximális stíliáztság felé való elhajlását.

A műnek akadt folytatása. Még hozzá a népszínműtörténet leghírhedtebb darabja, *Abonyi Lajos* alkotása, *A betyár kendője* (1871), amely új szint vitt a műfaj világába. *Abonyi* azok közé az írók közé tartozott, akik a saját egyéni ízlésük és világuk szerinti műveket alkottak. Individuális utat járt be, és a későbbiekben legnagyobb sikert alkotott műve pedig a korabeli idők heves ellenállásába ütközött.²²

A betyár kendője a magyar népszínművek drámaibb, naturalistább lehetőségét ragadta meg. Előzményei voltak, de folytatása nem akadt. Miről is van szó? Bandi, a számadó gulyás, szenvedélye a csaplárolány, Buzi Zsófi iránt egyre hatalmasabb. Egészen addig fajul, hogy – nős ember lévén – a lány kedvéért hajlandó volna akár nejét is megölni. Ezt meg is valósítja: egy téli napon az erdőn élete párját egy – a Zsófitól kapott – selyemkendővel felakasztja. A kendő leszakad, az ájult fiatalasszony a hideg havon magához tér, majd elmenekül. Egy vidéki város-

ban szolgálóként kezd új életet. Asszonya megszereti, leányává akarja fogadni. A ház fiatalura is beleszeret. Bandi eközben betyárrá züllik. Egy alkalommal, amikor Örzszi az Andrással való házasság elől akar menekülni, Zsófi és társai ebbe a házba törnek be. Bandi döbbsen ismeri fel holtnak hitt feleségét. Zsófi le akarja szűrni Örzsit, de ezt most már Bandi akadályozza meg. Közben a háziak észreveszik a rablókat, akik elmenekülnek. Bandit elfogják; Örzsinek megesik a szíve rajta, és elengedi. Ezzel magára vonja a vádat, hogy a betyárok cinkosa. Bíróság elé kerül, de nem vall be semmit. Ekkor váratlanul megjelenik a férj, vallomást tesz, majd föbe lövi magát. A végére Abonyi odaillesztette a kötelezően idillikus befejezést: Örzszi és Nemes Kulcsár András egymáséi lesznek. A darab nehezen találta meg az utat a nyilvánossághoz, de a mai napig nem felejtették el.

A műfaji változatok felidézése során megérkeztünk az 1874-es évhez, és vele a fordulópontot jelentő népszínműpályázathoz, amelynek során egyértelművé vált az idillikus változat végleges győzelme. A következőkben pedig az említett konkurzus nyomán ismertté vált *vasárnapi variáns* kiemelkedő alkotóival, *Tóth Edével* és *Csepreghy Ferencsel* foglalkozunk.

Mindig is érdekes helyzetben volt a művelődéstörténeti értékelés *Tóth Ede* személyének megítélése kapcsán. Ő az a szereplő, akit egyszerre tartanak a népszínműtörténet kulcsfigurájának, a műfaj kiteljesítőjének²³, a követendő példának, ugyanakkor a műfaj félresiklását, útvesztését, sőt hanyatlását is konstituáló tényezőjének²⁴.

Az 1860–1870-es években a népszínmű már nem őriz semmit a korábbi demokratikus hagyományokból; az abszolutizmus korának vasárnapi és bűnügyi történetektől hemzsegő világában a műfaj eredetileg jellemző társadalombírálat tradíciója már nincs sehol. Ami volt: tánc, ének, „szívbjak”, öröm, vigadás. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy ennek az idillé varázsolt népszínműnek már semmi köze nem volt a realitáshoz. Megérkeztünk az egyik értékelési szempont alapfoglatához. Mert hiszen 1873-ban bemutatták ugyan *A betyár kendőjét*, de folytatása nem akadt. Aztán jött az 1874-es pályázat, és vele *A falu rossza*. Egy csapásra minden megváltozott: megszületett egy sikerdarab, amely nyomában újra divat lett népszínműveket írni.

Népszínműveket írni, na de hogyan? Ott a követendő minta! Kell hozzá egy „falurossza” legény (lehetőleg *Tamássy* alakjára szabva), egy csinos menyecske (*Blaháné* részére), szerelmi viszontagságok, sok életrevaló, a komikumtól, avagy az intrikától túlcsonduló mellékszereplő, egy vidéki falu (a későbbiekben már: város), gyönyörű jelmezek, cigányzene és nóták. Ezt a receptet ilyen formában a *Tóth Ede-darab* határozta meg. Mivel követendő példává lett, megszabta a fejlődés útját. Ezáltal minimalizálta a komolyabb lélegzetvételű munkák, esetleg a népdramák születésének lehetőségét, avagy a már világra jött alkotások elől zárta el a nyilvánosság útját.

Összegezzünk: ő volt a műfaj kiteljesítője – hisz személye által lett általános érvényűvé (például az *Abonyi* képviselte népdrama rovására) az idill; ő volt a kö-

vetendő példa – említett darabja határozta meg a népszínművek szerkezeti, hangulati jellegét, felépítését, kidolgozását évtizedekre terjedően; ugyanakkor ő volt a félresiklás, az útvesztést, a hanyatlást meghatározó tényező is. *Tóth Ede* által a népszínmű belső világa átcsúszott egy transzcendens valóságba, ahová a realitás már nem tudott beférkőzni. Egy idő után fejlődési lehetőségei beszűkültek (az etnográfiai, történeti elemek nem jelentettek mindebből kiutat), ez pedig elvezetett a kihaláshoz. Lehetséges egy ilyesféle megközelítése is *Tóth Ede* személyiségének, munkásságának, jelentőségének és hatásának.

Darabjai közül az első az utánozhatatlan *A falu rossza* (1875). Göndör Sándor (minden duhaj legény őse) szerelme Bárti Tercsi, Feledi Gáspár bíró fogadott lánya. Tercsi azonban kézfogóra készül – Lajossal, Feledi fiával. Sándor bánatában elkeseredett, kocsmázó „falurosszává” lesz. Az eljegyzés estéjén rálő Tercsire, utána önmaga felé fordítja a fegyvert, de lefogják. Egy esztendő telik el. Tercsi azóta már Lajos felesége. Sándor most szabadult a börtönből, és a kocsmában mulat a cigányokkal. Éjszaka van, két óra tájban. A kocsmában ablaka alatt női árnyak jelennek meg. Először Boriska, a bíró lánya, aki már régóta szerelmes Sándorba, majd Tercsi, aki férjét keresi a kocsmában. Gonosz Pista bakter (a darab főkomikusa) mindkettőt lefűleli. Végül megjelenik Finum Rózsi, a darab szépasszonya is, aki ugyancsak nótázva akarja kicsalni Sándort az utcára – és ebből megint csak botrány lesz. A hangoskodásra előbukkan Feledi bíró, gazembernek nevezi Sándort, végül a csendbiztossal elviteti. Közben Gonosz Pista tolvajlás gyanújába keveredik; hogy mentse, ami menthető, beárulja Boriskát az apjának, Tercsit meg a férjének: éjjel két órakor látta a két fiatal nőt az utcán. Kitör a botrány. Feledi kiátkozza lányát, Lajos szörnyülködik. Boriska elbujdosik, apja hiába keresteti. Sándor elhatározza, hogy elhagyja szülőhelyét. Találkozik Boriskával, és a lány szentimentális vallomásban tudatja vele szerelmét. A legény visszautasítja, majd hazaküldi. Erre a lány a folyóba ugrik, Sándor meg utána. Odahaza ezalatt Tercsi és Lajos már kibékölttek. Gonosz bakter a folyóparton rálelt Boris kendőjére: a faluban rémüldöznek, hogy a leány talán már nem él. A bíró már a temetésen elmélkedik, amikor megjelenik Göndör Sándor és a megmentett leány. A bíró először pénzzel akarja jutalmazni lány megmentését, majd (miközben kiderül, hogy a leányzó szerelmes a legénybe, az meg hirtelen viszontszereti) áldását adja a fiatal párra.

A drámatörténet alaposan elemezte már a darab szerkezeti és lélektani hiányosságait: az első felvonás az igazi dráma²⁵, a másodikban már egy teljesen új cselekmény kezdődik, a megoldás erőszakolt²⁶, a darab igazi problémája az osztálykérdés hiánya²⁷, szerkezete illogikus²⁸, a stilizáltság szerzőnk általi használata tudatos²⁹. A cselekmény érezhetően megtörik: Göndör Sándor Boriska iránt feltámadó új szerelme egyenesen nevetségessé teszi az előző felvonások történéseit, ugyanakkor már nagyon messze vagyunk az iránydráma-típusú daraboktól. Maradt a közönség igényeire apelláló idill. Ehhez statisztált *Tóth Ede* és kora. A szerző valószínűleg nem is gondolkodott azon, hogy amit tesz, az stilizálás. Egyszerűen ez

volt a kor parancsa, és ő engedelmeskedett. Avagy ha tudta, sem volt más választása; hiszen ha népdramát ír, eleve a fióknak szánja, és nem bemutatásra. A sikernek pedig sok összetevője volt: a nyelvezet, a főalakok, Göndör és Finum Rózszi, a dalok, a komikus epizód szereplők³⁰. A darab népszerűségének titka inkább az összhatásban keresendő; kellett hozzá a nyilvánosságra jutás megfelelő pillanata, a közvélemény igénye, a kor adott probléma iránti érzékenysége és fogékonysága. Majd természetesen szükség volt egy mindezt összefogó „centrumra”, a drámaíróra, aki a kellő pillanatban ott volt, ahol lennie kellett, majd megfogalmazta a kor szellemiségét és igényeit tükröző gondolatokat. Mint például az idézett *A falu rossza*.

Vagy *A kintornás család* (1876), amely ugyancsak a komolyabb hangvétel esélyét hordozta magában, csak a történet már nem a parasztok körében, hanem iparosközegben játszódott. Attól azonban a sablon még ugyanaz maradt: mellékszereplők képviselte humor, bukott nő, törvénytelen gyermek, szerelmi viszontagságok, vándorló kintornás család. Ennek tagjai megérkeznek a csábító falujába, és nyomban kiderül, hogy a férfi nősül, ráadásul a találkozás napján...! Esküvő, mesterséges bonyodalmak, majd megoldást egy új szerelem kínál: a csábító testvére megkéri a törvénytelen gyermek „leányasszony” mamáját. Aligha hihető. Mégis siker volt, hisz: illúzió. Erről is szóltak a népszínművek.

Vagy másról: a *Tolonc* (1876) – a drámai klisék és sablonok alkalmazása mellett – a kiszolgáltatottságról. Angyal Liszkánál passzívabb alakot nehezen lehet elképzelni: illetéktelenek irányítják sorsának minden lépését. A leányzó pedig hagyja mások akaratának érvényre juttatását életével és személyével kapcsolatban. Ennek a kiszolgáltatottságnak aztán valahol tetőződnie kell. Ebben az esetben Cseresznyésen, Liszka szülőfalujában, ugyanakkor toloncoltatásának színhelyén. Ez meg is történik. A lány a kiszolgáltatottság okozta bonyodalmak következtében öngyilkosságot akar követni, ám – természetesen – megmenekül. Halála nem következett be, hisz akkor már nem népszínműről beszélünk.

Tóth Ede volt tehát a legvitatottabb egyéniség, a legkevésbé egyértelmű időszakban, a legtöbbet játszott művekkel. Azért értékeli őt a drámatörténet, mert egy átmeneti kor átmeneti műfaja javarészt az ő neve által jutott el nemcsak a stilizáltság, hanem a halhatatlanság világába is.

Csepreghy Ferenc. Annak ellenére, hogy ő volt a stilizált műfaj második legismertebb alkotója, személye körül már nem folytak olyan mértékű viták, mint az előző szerző esetében. Alakja elviekben már nem is képezhetne diskurzus tárgyát, hiszen *Tóth Ede* fellépésével minden eldőlt: az idill győzött, a komorabb lehetőség hamvaiba hullt. Őt már az „igazi” népszínműtípus, a stilizált variáns kiemelkedő művelőjeként tartjuk számon. Hogy mindez így igaz, bizonyítja két, a műfaj továbbélését biztosító-szolgáló műve, *A sárga csikó* és *A piros bugyelláris*.

Négy népszínművét tartja nyilván az irodalomtörténet, amelyek közül a két

nevesebbel foglalkozunk. Ezek közül az első a *Sárga csikó* (1877). Egy fiatal párról van benne szó meg a váci fegyházban tizenöt éve raboskodó apáról, aki éppen fia lakodalmának napján érkezik meg falujába. Ráadásul a sárréti uraság sárga csikáján. Csorba Márton kimentti ugyan fia menyasszonyát a folyóból, de őt magát annak idején nem tudták felmenteni a koholt vádak alól: a sárréti uraság halála az ő lelkén szárad. Fia dühösen és kétségektől gyötörtén reagál a hazatérés hírére, majd fokozatosan megbocsát. Itt újból közbelép a mesterséges bonyolítás módszere: most kéne az apának beszélnie az eltulajdonított híres jószágáról. Ekkor azonban már megérkeznek a pandúrok, és keresik a csikót. Laci apja helyett magára vállalja a lopást, majd elinal: betyárnak áll. Márton fia keresésére indul, menyasszonya is ugyanezt teszi. Megérkeznek a magyar népszínművek egyik kulcshelyszínére, a csárdába. Itt a csárdás az, aki tudja, hogy az uraság végzetes pusztulása Pityke Bandi, és nem Csorba Márton lelkén szárad. Mindezt onnan, hogy ismer két koldust, akik hallgatásukért a volt betyártól évek óta pénzt kapnak. Megérkeznek a csárdába a betyárok is, jól kimulatják magukat. Közben az apa kérleli fiát, hogy ne maradjon velük, de Laci már közéjük tartozik. Az idősebb Csorba cselekedik, keresi elveszett becsületét. Az egyik koldussal, a vak Bagóval elvezeteti magát a gyilkos Pityke Bandi házához. Pityke pedig nem más, mint Laci menyasszonyjelöltjének, Erzsikének az édesapja, Bakaj András. Micsoda valószínűtlenség jön ezután, logikailag hihető okfejtéssel! Márton, hogy gyermekeik boldogsága felhőtlen maradjon, fátylat borít a múltra: békejobbot nyújt annak az embernek, akinek a tizenöt évi fegyházat köszönhetné. Így végződik a népszínmű történetének egyik legvalószínűtlenebb alkotása, ugyanakkor egyik legnagyobb sikere. Ékes példa: a siker kiszámíthatatlan – és néha paradox.

Másik darabja, *A piros bugyelláris* (1878) története is egy szép, modern „mese”. Török Mihály uram arra az időre, amíg „nevelt lányát” (törvénytelen gyermekét) készül meglátogatni, felesége őrzését a volt kedvesre, Csillag Pál őrmesterre bízta. Szívügyek dolgában a dolgok tovább bonyolódnak; már ötszáz forintról is szó van, a legénység zsoldjáról meg a bonyodalmakat okozó piros bugyellárisról, aztán meg Mencikéről (a bíró lányáról), a volt érzelmekről. Csillag Pál hirtelen támadt új szerelméről, Zsófi asszony talpraesettségéről, Csillag számonkérő megnyilvánulásairól, bíró uram szavahihetőségéről, és végül, de nem utolsósorban Zsófi asszony hűségéről és férje iránti szeretetéről. A történet bohózatos jelenetei során fokozatosan kristályozódnak ki a történet egyes elemei, majd minden szépen, elégedetten és boldogan – véget ér.

A stilizáltság csúcspontja körül járunk. Kivándorlás, éhség, nyomor?! A válasz: A falu rossza, a nóta, a szerelem, a csárda és Blaha Lujza. A valóság észlelése nem tartozott a népszínművek „fegyverei” közé. Az utolsó negyedszázad során jellemző volt egy-egy elmozdulás az etnográfiai, a nemzetiségi, esetleg a történeti népszínművek irányába, máskor meg különböző témakörök felújítása, illetve vegyítése. Az említett folyamatot azonban már nem *Csepreghy Ferenc* hajtotta vég-

re. Az ő munkássága ott ért véget, ahol a magyar népszínműtörténet már végképp átcsúszott azon a mezsgyén, ahonnan már eleve nincs visszaút, pontosabban visszafordulási lehetőség a népdrama irányába. Ezzel pedig megpecsételődött az idillé lett népszínmű sorsa. 1908-ig a műfaj a Népszínház-Vígoperában még élt, de pályája érzékelhetően végérvényesen lezárult.

Az áhított hiteles népábrázolás megvalósulásához be kellett érnie és meg kellett jelennie egy új felfogásnak, az e felfogást kifejtő új generációnak, amelynek kiteljesedése azonban csak a XX. század folyamán vált véglegessé. Az említett igény kapcsán írta Ady Endre a következőket: „*A népszínmű abban az alakjában, melyben azt a nagy népszínműírók tették kedveltté, napjainkban már élvezhetetlen. (...) Ne legyen a népszínműíró kiváltságos poéta, s ne legyen a színpadra vitt paraszt egy daloló mesealak, akkor nem lesz okunk panaszkodni a közönség megváltozott ízléséről. Igazságot, életet a népszínműbe, mert a színpad nem cirkuszpord, s a századvég embere nem kardnyelésen ámuló atyafi.*”³¹ Ady véleményét szem előtt tartva megállapítható: ez már egy teljesen új szemléletmód és problémakör, ezáltal egy önálló tanulmány anyaga.

JEGYZETEK

1. Hevesi Sándor: A régi népszínmű és a magyar nóta. Idézi: Csillag Ilona. In Blaha Lujza naplója. Közreadta Csillag Ilona. Budapest, 1987. 13.
2. Csillag. 1987. 19–20.
3. Magyar irodalmi lexikon. II. Budapest, 1965. 367.
4. Benedek A.: Népszínmű. In: Világirodalmi lexikon. IX. Budapest, 1984. 242–243.
5. Magyar színházművészeti lexikon. Főszerk. Székely György. Budapest, 1994. 558.
6. Vö. Gyulai Pál Szigligeti A lelenc című népszínművéről szóló bírálata. (1863). In Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. I. Budapest, 1908. 569–576.
7. Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. I. Budapest, 1908. 569–576.; Galamb Sándor: A magyar dráma története 1867-től 1896-ig. I. Budapest, 1937. 241.; Gyulai Pál, 1908. II. 437–442.
8. Vö. Bayer József: A magyar drámairodalom története. A legrégebb nyomokon 1867-ig, II. Budapest, 1897. 56–100.; Gombos Andor: A magyar népszínmű története. Budapest, 1884.; Pór Anna: Balog István és a XIX. század elejének népies színjátéka. Budapest, 1974; Pukánszky Kádár Jolán: A magyar népszínmű bécsi gyökerei. Budapest, 1930.; Sziklay János: A magyar népszínmű története. A legrégebb időktől Szigligetiig. Budapest, 1884; Tóth Lajos: A magyar népszínmű története. Budapest, 1932.
9. Szigligeti Ede: A dráma és válfajai. Budapest, 1874. 514.
10. Szigligeti Ede: A dráma és válfajai. Budapest, 1874. 514–516.
11. Osváth Béla: Szigligeti. Budapest, 1955.; Vö. Bajza József: Szózat a pesti Magyar Színház ügyében. Budapest, 1986. 70–71.
12. Idézik: Osváth, 1955. 51–52.; Pukánszky Kádár Jolán. Budapest, 1930. 14.
13. Benedek A.: Népszínmű. In: Világirodalmi lexikon. IX. Budapest, 1984. 242–243.
14. Szigligeti, 1874. 518–519.
15. Vajda Viktor: Művészet és politika. Képek a magyar társadalomból. Pest, 1870. 185–186.
16. A Hon. 1873. január 7. In Galamb, 1937. 252.
17. Blaha Lujza aranykönyve. Emlékkönyv a Polgár előfizetői részére. Budapest, 1911. 93.
18. Vö. Galamb, 1937. I. 270.

19. Kóbor Tamás: Blaha Lujza, 1850–1926. In Blaha Lujza emlékalbum. Szerkesztette Porzsolt Kálmán. Budapest, (1926). 72.
20. Idézi: Csillag, 1984. 14.
21. Vö. Ember Ernő: A magyar népszínmű története Tóth Ede fellépésétől a XIX. század végéig. Debrecen, 1934. 47.: „A népszínmű azért nem fejlődött, azért hanyatlott le, mert az írók nem jó darabot, hanem csak Blahánénak való jó szerepet akartak írni.”
22. Kerényi Ferenc: Egy népszínmű tanulságaiból. In: Irodalomtörténeti tanulmányok. Szerk. Farkas Péter és Novák László. Szentendre, 1989. 383–400.
23. Vö. Demény Mária: Az újabb magyar népszínmű története. Budapest, 1929. 8.: „...nálunk Szigligeti a népszínmű teremtője, újjáteremtője pedig Tóth Ede.”
24. Szabó Ede: Népszínműirodalmunk néhány kérdése. In Irodalomtörténet. 1954. 2. 198.: „Tóth Ede a műfaj félresiklásának, útvesztésének beteljesítője.”
25. Vö. Galamb, 1937. I. 273.: „A falu rosszában ugyanazon szereplőkkel voltaképpen két dráma játszódik le. Az egyik dráma szinte be van már fejezve az első felvonásban, s a második felvonással lényegében egy új dráma kezdődik.”
26. Vö. Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. A népszínmű és Tóth Ede. Budapest, 1929. 33.: „A falurossza mintegy kivonatban egyesíti egész népszínműköltészetünk jellemző vonásait: szerkezete gyöngye, megoldása erőszakolt, s híjával van a lélektani valószínűségnek.”
27. Szabó, 1954. 199–200.: „Nem az a fontos, hogy Feledit, a gazdag parasztot jóindulatúnak, szinte Sándor atyai barátjának ábrázolja Tóth Ede, hanem az, hogy Göndör egyéni sérelemből, Felediékkel való szembenállásból nem bontja ki a falu osztályharcának igazi képét.”
28. Várkonyi, 1929. 34.: „Amilyen erőteljesen és természetesen tudta fölépíteni drámai helyzetét, oly bizonytalanul tudott csak kibonyolódni belőlük. A falurossza megoldása teljességgel fölvetett és erőszakolt. A kintornás családban a bakter bátya jóvátévő és tanulságos közbelépése kissé romantikus ízt kever a megoldásba, sőt a Tolonc megnyugtató kifejelete is bizonyos engedménynek látszik, nem természetes következménynek a tragikus előzmények után.”
29. Galamb, 1937. 269–270.: „Tóth Ede a népszínmű hangját és levegőjét tudatosan tette stilizálttá. (...) Feledi Boriska alakjának meg nem értően kárhóztatott szentimentalizmusa csak logikus következménye ennek a végeredményben münépiességnek. Ez a szó nem gáncsoló értelemben került ide, csak arra akar rámutatni, hogy a realiztikus apróságok és a népi környezetnek sok tarka külső valószínűsége valahogy el ne hitessék, hogy realista népábrázolással van dolgunk. Stilizált játék ez, stilizált népélet...”
30. Az elemzők többsége a mellékszereplőket tartja a siker igazi okának. Várkonyi Nándor például így írt: „A pompás részletrajz, eleven mellékalakok s a friss, népies-költői nyelv magasan föléje emelik az átlagnak, s megmagyarázzák még ma is eleven hatóerejét.” (1929, 33.) Tóth Lajos véleménye szerint „A kítűnő népies jelenetek, s a sikerültebbnél sikerültebb népies genre alakok adják meg az egész darabnak azt a sajátos varázserőt, amely mindig nagy sikert biztosított neki.” (1932, 51.)
31. Ady Endre: A piros bugyelláris. (Debreceni Hírlap, 1899.) In Ady Endre: Színház. Válogatás, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Varga József. Budapest, 1980. 19.

Istenítélet a karcsai határban

A csallóközi tizenkét Karcsa nevű település múltjának, Árpád-kori írásbeli emlékeinek tanulmányozása során számos, a helytörténeti szempontokon túlmutató eseményt megörökítő utalásra bukkanhat a kutató. Nemcsak azt nyugtázhatja örömmel, hogy az évszázados okiratok a Karcsa nevű falvak határának több, a helyiek emlékezetében mindmáig élő dűlőnevet őriztek meg, de például a 13. század karcsai nemzedékei életének nem egy eseménye emlékét örökítették meg az utókornak. Ide sorolható az Ethuruh nemzetséghez tartozó várjobbágyok és a korabeli népe-, illetve igrickarcsai várnépek közt egy ekényi szántóföld, ill. a hozzátartozó rétek és kaszálók tulajdonlásának ügyében 1253-ban kirobbant vita. Az esetről Bartal Aurel, a csallóközi Karcsa nevű települések múltjának fáradhatatlan kutatója az 1941-ben megjelent *A csallóközi Karcsák és a karcsaiak a középkorban* c. könyvében is említést tesz, s még Bartal előtt, a 19. század közepén Pesthy Frigyes történész *Perdöntő párbajvívások története* című értekezésében e tulajdonjogi perpatvarnak bajvívással történt rendezését a középkorban alkalmazott istenítélet példaként említi.

A karcsai határ egy részének birtokolásáért lefolytatott perdöntő bajvívást megörökítő régi okmányok azon kívül, hogy tele vannak drámai elemekkel, számot adnak arról is, hogy abban a korban a hatalom milyen eszközökkel érvényesítette a törvényt. S ami talán mai szempontból is elgondolkodtató, a bajvívás kimenetelének következményét, azaz a szemben álló felek egyikének igazát az érintettek elismerték és tiszteletben tartották...

Dicső emlékezetű IV. Béla királyunk uralkodásának idején, a rettenetes pusztítást és mérhetetlen emberáldozatot követelő tatárjárás utáni években az ország újjáépítésére összpontosult királyi hatalmi szervezet figyelme. Újra kellett szervezni a hadsereget, a közigazgatást, a jogrendet és a közbiztonságot. A szinte emberföldtől feladattal IV. Béla sikeresen megbirkózott, s az utókor ezért joggal illette az országépítő jelzővel.

Az igazságszolgáltatás szigora, a törvényesség érvényesítésének igénye, de a mai ember szemében irgalmatlannak tűnő törvénykezési szokások is jellemzték ezt a kort. Gyakoriak voltak az önkényes földfoglalások, hatalmaskodások, mások régi jogainak semmibevétele miatti pereskedések, amelyek során az érintettek a királytól, az uralkodót képviselő nádortól vagy a várispántól és az egyházi vezetőkől várták a végszót.

Nem tartozott a ritka esetek közé, amikor a bírák a pereskedő felek által felvonultatott tanúk meghallgatása után sem voltak képesek kideríteni az igazságot. Ilyen esetekben alkalmazták az *istenítéletet*. Az Árpádok korában az istenítélet módjaként gyakorta alkalmazták a *tűzpróbát*. Ez abból állt, hogy a szerencsétlen vádlottnak tüzes vasat kellett a kezébe fognia. Ha a vas megégette, bűnös volt, ha nem, akkor felmentették. Valamivel irgalmasabb volt a *vízpróba*. A gyanúsítottnak meztelen kézzel kellett kivenni a forró vízbe dobott pénzt vagy gyűrűt. Ha sikerült kivennie, felmentették, ha nem, elítélték. E kegyetlen törvénykezés más formája volt a *keresztpróba*. A vádlottakat kereszt elé állították, s megparancsolták nekik, tartsák kinyújtva karjukat. Az volt a bűnös, akinek a karja a leghamarabb lehanyatlott. A *tetemrehívást* rejtélyes gyilkosságok esetében alkalmazták. A gyanúsítottaknak a meggyilkolt ember fejére kellett tenni kezüket, s megesküdni, hogy nem ők a tettesek. Aki az esküt vonakodott letenni, illetve akinek esküje alatt vérezni kezdett a tetem, azt gyilkosnak nyilvánította a bíróság.

Elterjedt formája volt az istenítéletnek akkoriban a *bajvívás*. A peres feleknek, vagy az általuk állított bajvívóknak fegyverrel – általában karddal, buzogánnyal, rövid nyelű csákánnyal – a bíró jelenlétében kellett egymással megküzdeniük. A bajvívás alapja az a hit volt, hogy a viaskodásban végül is Isten dönti el kinek az oldalán van az igazság.

Ilyen viszonyok közepette az Úr 1253. esztendejében a pozsonyi várjobbágyok közé tartozó s a Karcsa nevű számos szálláshely egyikén lakó Ethuruh és fiai és szélesebb rokonsága Roland nádornál, a pozsonyi várispánnál beperelik a szomszédos Karcsákon lakó várnépeket, hogy azok „az ő örökös jogon bírt és régi határjelekkel is körülhatárolt egyekényi szántóföldjüket a hozzá tartozó réttel és kaszálóval elfoglalva tartják.” Ethuruh fiai és atyafisága még azt is elpanaszolták, hogy más helyen, a várnépekkel közös rétek és vizek egyharmad része örökös jogon illeti meg őket, ám ezeket sem használhatják, mert a várnépek nem engedik.

Ezzel szemben az akkori Népekarcsán, illetve Igrickarcsán (a mai Amadé- illetve Síposkarcsa helyén vagy határában fekvő egykori települések) lakó várnépek azzal érveltek, hogy a szóban forgó területek mindig az övéik voltak, azokat régóta békésen és senki mással sem osztozva birtokolják.

Itt jegyezzük meg, hogy a vita tárgyát képező egyekényi szántóföld, mai területmértékben kifejezve 65,7 hektárnak felel meg. S mivel a vizekkel, laposokkal, tavakkal behálózott karcsai határban a művelésre alkalmas szántóföld már akkor is – mondhatnánk: akárcsak napjainkban! – nagy értéknek számított, érthető, hogy birtoklása iránt nagy volt az érdeklődés.

Egyszóval, a várjobbágy Ethuruh nemzetség és a valamivel alacsonyabb társadalmi rétegbe tartozó várnépek közt a hasznot, s a mindennapi kenyeret biztosító föld tulajdona vagy jogtalan használata miatt kibékíthetetlen ellentét lett úrrá. Annyira, hogy még a bizonytalan kimenetelű istenítéletet is vállalták.

Roland nádor, miután meghallgatta a felek panaszát, felszólította őket, tanúkkal igazolják állításaikat. Ami meg is történt. De a perben semleges, azaz egyik fél oldalán sem álló hivatalos emberek az ügy mielőbbi lezárása céljából az istenítélet alkalmazása mellett döntöttek. Ezért a nádor elrendelte: Mindkét fél ki nem próbált viadorokat állít, akik a kijelölt napon az ő jelenlétében küzdenek meg egymással. A kialakult szokásoknak megfelelően azonban a bajvívást megelőzően a békéltetők még egy utolsó kísérletet tettek a béke helyreállítására, ám igyekezetük nem járt sikerrel.

Az Ethuruh híveit képviselő bajvívó és a várnépek viadora ezután a küzdőtérré lépett, s mindketten Isten oltalmába ajánlották életüket, majd kardjukat magasba emelve egymás ellen rontottak. A véres küzdelmet bizonyára visszafojtott lélegzettel figyelő Ethuruh-pártiaknak és a várnépek bajvívóját buzdítóknak nem kellett sokáig várni az összecsapás kimenetelére. Amint a korabeli okmány megörökítette, „Ethuruh és várjobbágy-atyafiainak viadora bizonyult erősebbnek: a várnépek bajnoka tökéletesen leveretett és összerogyott.” Arról, hogy a népekarcsaiak nevében küzdő bajvívó életben maradt-e, vagy netán már a küzdőtéren kilehelte lelkét, a párbaj leírását tartalmazó okirat nem tesz említést.

A bajvívás megfellebbezhetetlen istenítéletként elfogadott kimenetele alapján Roland nádor a népe- és igrickarcsai alperesek, illetve a felperes Ethuruh nemzetiség közti vitatott szántóföld, illetve rétek és vizek tulajdonjogának a helyszínen való megerősítése céljából kiküldte *pristaldusát* (hivatalos személy, akinek tanúvallomását a hatóságok hitelesnek fogadták el) és a hiteles hely szerepét betöltő káptalan emberét két jobbággal, hogy Ethuruht és társait a szóban forgó földrészbe, valamint a rétek és vizek egyharmada részének jogába beiktassa. Amint elvégezték feladatukat, írásban jelentették: „... Az összes várnépek és mások jelenlétében a réteket és vizeket kötéllel kimérve három részre osztottuk, melyek közül kettő a várnépeknek, az ő szabad és tetszés szerinti választásuk szerint visszahagyatott, a harmadik rész, egyekényi szántófölddel együtt Ethuruhnak és rokonainak jutott és elhatároltatott.”

A tulajdont hivatalosan meghatározó határjáró bizottság jelentése részletesen leírja az Ethuruh atyafiság egyekényi szántóföldjének határait. Ez az okirat számos akkori karcsai személy nevét, a vita tárgyát képező határrészre vonatkozó földrajzi nevet – pl. tavak és vizek elnevezését – örökíti meg. A bajvívással visszahagyott szántóföld Bartal Aurél szerint az egész Karcsaszél határának keleti részén – a Rókalik nevű dűlő, Ollétejed, illetve Dunaszerdahely határának szomszédságában –, a várnépek földje és Karcsai Bott birtoka közt, s még a 20. században is *Mesterföldjének* nevezett határrészben volt. Az Ethuruh családnak odaítélt rétek és halászóvizek a mai Mórocz-, illetve Göncölkarcsa határához tartozó, s a korabeli okiratban említett Gércs-mocsár és Barcs-tó közti határrészben terültek el.

Itt említeném meg, hogy 2005-ben lesz 790 éve annak, hogy az 1205–1235 között uralkodó II. Endre királyunk korában, egy 1215-ben kibocsátott oklevélben,

először fordul elő a csallóközi Karcsákra vonatkozó helynév. A mindössze tizenhárom sornyi, pergamenre írt latin nyelvű okiratban a király, János esztergomi érsek kérelmére, a pozsonyi várnépek közül több személyt felment a várszolgálat alól és C o r c h a (azaz Karcsa) nevű falujukkal együtt az érseki jobbágyok sorába helyezi őket.

Ez az okirat azért is fontos a karcsaiak számára, mert tanúsítja: 215 évvel a magyar államalapítás után a pozsonyi várbirtok területén volt már Karcsa nevű település – illetve több ilyen nevű szálláshely –, ami akkor már közismert volt, hiszen az okirat a települést létező valóságként említi. A mintegy száz csallóközi ősi magyar település sorában – az első írásos említés időpontját tekintve – az igen előkelő 8. helyen szerepel a Karcsa helynév. A karcsaiak számára becses történelmi dokumentum eredetijét az Esztergomi Prímási Levéltárban őrzik. Az okirat másolatát a 2000-ben tartott millenniumi megemlékezések idején *Mahulányi József* plébános elhelyezte az egyházkarcsai templomban.

Somogyi Mátyás

ALEXA KÁROLY

Mit ér a Nobel-díj – ha osztrák

Másfélszáz évvel ezelőtt akkor élő legnagyobb költőnk „találkozik” kora világgölköltészetének leghíresebb alkotójával, s így ír róla: *Baudelaire Károly* „egyik legérdemesb tüneménye egy bomladozó irodalomnak, s megdöbbentő példa arra, mily túlságba eshetik az egyéni érzelmek, ha nem lévén már se kapocs, se fék, se szabály, nevezetes művészi tehetséggel egy tébolyodott ábrándozása egyesül valakiben. Semmi sem volna könnyebb, sarcasmusokkal, vagy erényes bosszankodás formuláival támadni meg a *Fleurs de Mal* szerzőjét. Szerintünk Baudelaire nem ily bánást érdemel: talán pszichológiai vagy fiziológiai tanulmánynak kellene alávetni, ami nem lenne haszontalan összes irodalomtörténetünkre nézve sem...” Arany János, hiszen ő írta ezeket a sorokat, ki más, engesztelhetetlenül, de megértően fogalmaz, mert ami számára irodalmilag elfogadhatatlan, ott, akkor és annál nem tehet engedményeket, ám azt is tudja, hogy gyakran inkább a kor kényszerei rongálják az ízlést és függesztik fel az etikát, mintsem a személyiség, az alkat és a psziché bomlottsága. „Neki a külső, a látható világot, mint természetes lakója, szüntelen kísérti a gonosz, szörnyű látomások (vísio), óriási rútságok, iszonyú romlottság, hallatlan elvetemülés, s a szenvedések, a bűn, az istentelenség ezerféle változatai zaklatják; mérgesek ottan a virágok s döglötes illatot lehelnek; a források ott meg vannak mérgezve s nem hajolhat az ember üde tükrök felé, hogy benne egy kísértet vagy halálraítélt alakját ne lássa. Neki a természet nem – mint Leconte de Lisle-nek – csupán egy pompás, de érzéketlen mostoha; neki az a pokol látható képe, vérengző sötét gúny szövedéke, az emberiség arcára dobva. A szerelem őnála még gonoszabb, mint ama pokolbeli csapás, melynek áldozatait Leconte de Lisle ellépteti szemünk előtt. Nála az valami meg nem nevezhető dolog, mely vérben és rondaságban duszkal...” És így tovább, és így tovább.

Mitől sem fél jobban „korunk embere”, korunknak az az embere, aki azt hiszi, hogy a „korszellemnek” megfelelően szervezi, szereti látni és még jobban: látatni életét, mint attól, hogy konzervatívnak bélyegezzék. Mert ez a jelző a közbeszédben, a médiavilág, a világméretű manipuláció hatására nem azt minősíti, aki kiáll az értékek mellett, nem arra vonatkozik, aki őrizője kíván lenni a létezés szépségeinek, derűjének, a reménynek, hanem azt, aki avított, idejétmúlt, aki valamiféle Don Quijote (ha ugyan még olvassák Cervantes könyvét), aki tehát nem illik az új

idők „liberális”, „demokrata”, „önmegvalósító” videoklipés villogásába. Mégis: aligha volna helyénvaló gúnyolódni a Buda halála írójának konzervativizmusán, kismemzeti „morális csököttségén”, de nem volna méltányos a nagy francia szimbolista művészi világképét egy Elfriede Jelinek névvel fölcímkezett – valahol az irodalom alatti mélységekben tenyésző és burjánzó – körjelenséghez viszonyítani. Amelyet most a legrangosabbnak tartott nemzetközi irodalmi díj kísérel meg legitimálni, vélhetőleg és sajnos, nem egészen sikertelenül.

Baudelaire világképe (meg oly sokaké a művészet múltjából) megszenvedett világkép, betegsége-betegessége az egészség hiánya, rémálmai azoknak az államoknak, azoknak az eszményeknek a helyébe nyomulnak, amelyeket a romantika rajzolt a létezés teljességéért rajongók szeme elé, immoralitása, sátánossága nem önmagáért való: az értékek elvesztéséről vall közvetett módon, de kétségbeesett szenvedéllyel. Baudelaire magával a művészi teremtéssel, sőt a forma klasszicitásával próbál valamiféle „ellensúlyt képezni” korának reménytelenségével és a személyiség veszélyeztetettségének érzetével szemben – hát a most oly méltatlanul mellé került ausztriai (mitől osztrák, vajon?) szerző?

Baudelaire nevét Arany húzta ide, ebbe a beszámolóba, az az Arany János, a mi „Tóránk” szerzője (ahogy az emigráns Cs. Szabó László nevezi), aki a legelsőként szembesült a XIX. század közepének egyetemes európai-humánus válságával, s amely felismerés és érzület oly megrázóan és megragadóan árnyalja-sötétíti patrióta komorságát az 1850-es évektől. Azt a nemzeti és morális elkötelezettséget, amely nem engedi, hogy teljesen átadja magát a „létbe vetettség” korszallatának, de amelynek felmutatását mégis alkalmilag költői kötelességének tartja. Arany jelzői, minősítései, riadalmának és undorának grammatikája az, ami át-szól másfél évszázadon. Ez a száznegyven-valahány év az, ami összeköt és véglegesen elválaszt.

Tehát: „se kapocs, se fék, se szabály”... Miféle műdarab is a megnevezett szerző, a friss Nobel-díjas legjelentősebb műve, A zongoratanárnő című szöveg, amely másfél évtizedig senyedett az ismeretlenségben (1985-ben jelent meg), amíg ezelőtt három évvel filmmé nem írták át, hogy az idén egy hajdani természettudós örökségének kamataiból valamiféle jelentős summával értékeljék? A – hogy korunknak egy másik tetszetős hazugságára hivatkozzunk – „mindenről mindent tudó” internet a szerzőről olyanokat ír, hogy „igazi moralista”, hogy „szinte mindent tud az érzelmekről”, olyan tényeken örvendezik, hogy ő a harmadik Nobel-díjas, aki nő is, meg zsidó is, hogy munkái „különleges nyelvi erővel leplezik a társadalmi sablonok abszurditását és ezek elnyomó erejét”, bár az is megtudható, hogy Ausztriában bizonyos „jobbaldali” körök jó ideje a „fészekberondító” jelzővel szokták illetni. Egy magyar író, akinek némi köze volt hajdan A zongoratanárnő lefordíttatásához, s aki még emlékszik a magyar fordítás tökéletes piaci kudarcára, ma azt írja, hogy „ha a férfiak tudni akarnák, milyen érzés boldogtalan nőnek lenni, olvassák Jelineket”. A konzervatív olvasó, aki csak bepillant „a Jelinekbe”,

hogy utána visszategye a polcra, s azután kezét feltűnés mentesen kabátjába törölje, azt mondja magában, hogy aki erre az embertípusra kíváncsi, az talán inkább olvasson Csehovot (A három nővér), vagy Flaubert-t (Bovaryné), esetleg Kosztolányit (Pacsirta), meg más százait az „efféle” könyveknek. Emlékezzen vissza Arany János Rozgonyi Piroskájának halálba hanyatló szomorúságára (Toldi szerelme).

A zongoratanárnó című regény – hogy rövid időre, ám továbbra is erős fenntartásokkal irodalmi alkotásnak tekintsük ezt a szöveggubancot – egy klasszikus novellatéma felduzzasztása. Tipikus cellaszituáció: két (vagy több) ember él együtt egy zárt érzelmi és egzisztenciális térben (amely akkor is zárt, ha netán az ajtaja belülről nyitható), együtt élnek egymás kárára, szeretet és gyűlölet szétbogozhatatlan szövedékében, folyamatos létrontásban. Ez a helyzet akkor „eszmél önmagára”, ha betör a külvilág. Egy új figura, egy új eszme vagy bármi más, ami kívülről jön, önmagára ébreszti ezt a helyzetet, kinyilvánítja ennek abszurditását. S hogy a bent lévők képesek-e az önreflexióra, s képesek-e elviselni azt, amivel szembesültek – nos... ennek megválaszolása lesz maga az írói üzenet.

Eme tárgynak vagy inkább a téma hagyományos megformálásának több tekintetben káros és kóros „meghaladása” A zongoratanárnó. A legszembeötlőbb tulajdonsága az, hogy a témakifejtés ideális terjedelmi kereteinek kitágítása és magának az elbeszélő valónak a „korszerűsítése” közben visszatér a szöveg ahhoz a régés-régi romantikus-realista hagyományhoz, amely mindentudó szerepet szán az elbeszélőnek, A zongoratanárnó ennek a szerepnek – mondhatni – a lehető legszélsőségesebb megvalósítása. Az elbeszélő itt az, aki mindentudó és mindenható. Mindent és mindenkit ő mozgat, szereplői kreatúrák, akiknek tudatába is csak az elbeszélő hatolhat bele. Az elbeszélő osztja ki a szerepeket, mindent lefed az ő értékrendje. Ám nemcsak leír, hanem minősít is. Nincs direkt szereplői beszéd, semmiféle közösséget nem vállal se alakjaival, se a történettel, ironiája folyamatos, gyakran az idétlenségig az, mindent és mindenkit megfoszt az autonóm létezés lehetőségétől, különös és groteszk módon még akkor is, amikor „mintha” belehelyezkedni próbálna a szereplők tudatának motivációs terébe. Valamiféle „plasztik” világ ez: emberek helyett emberszerűségek, történet helyett történetszerűség, tettek és cselekmény helyett torz és perverz „önmegvalósítások”.

Mindebből az következik, hogy a szereplők és a (hagyományosan) „valódi” történet híján igazából reálisnak mondható tér sem látszódik, az idő is fölszámolódik (nem véletlen, hogy a szöveg ide-oda szeszélyeskedik különböző tér- és időelemek között), azaz az olvasónak egy „közeggel” van dolga, amely kivetülése egy elbeszélői tudatnak. A regényvilág tehát nem több és nem kevesebb, mint az elbeszélő világa, amelynek „mögöttese” feltűnően, de éppen nem meglepően számos ponton egybeesik a szerző életrajzának tényeivel. (Az internet erről is bőszéggel szolgáltat ismereteket: az apa megőrléséről leánya alkalmilag manifesztálódó súlyos lelki betegségéig.)

Az elbeszélő lelkivilága kivetítődik arra, amit közkeletű szóval „tapasztala-

ti világnak”, „realitásnak” tartunk, bizonyos állításokat fog rá a külvilágra, s ezek az állítások képek vagy egyéb érzéki képzetek és tételes állítások formájában jelennek meg a szövegben. Bárhol ütjük is fel a könyvet, efféle mondatok néznek velünk szembe: „Erikát – a későbbi zongoratanárnót – úgy magával ragadja az anyai lelkesültség, mint egy köpést a patak sodra”, a kiskorú tanulók „röfögve turkálnak Czerny kezdő etűdjei között”, „a két öregasszony – Erika anyja és nagyanyja – savas, dermedt szeméremajkai szárazon zörögve csapódnak össze”, Erika „hajában állott nedvektől táplálva, egyre csak szaporodnak az ősz szálak”, a hevült szerelmes ifjú „felkrákgója a slejmot, és hangosan elhelyezi a mosdóban. Íme a Klemmer-féle szerelmi méhlepény”, Erika sietősen megy át a Práterparkon, „kutyaszaron, fallikusra formált műanyag üvegeken, melyekben még ott lötyög a mérgekkel színezett gyereküdítő maradéka..., keresztül a mustáros tányérokon, vagy a farkak formáját még pontosan őrző, jól megtöltött gumiárukon”, Erika cipője – miközben anyjával verekszik – olyan állati bűzt áraszt, akár valami oszladozó hulla”, Erika „lába közt a rothadás érzéketlen, puha masszája. Penész, bomlásnak indult csomók, szerves anyagok...”

A regényvilág, mint valamiféle virtuális közeg sajátosságai különösen ott mutatkoznak meg markánsan, ahol a főszereplőket – ha ez a minősítés egyáltalán megilleti őket – „emberek” veszik körül, azaz, ahol a szocializáció és szocializált-ság tényezői megjelennek. A magyarországi olvasó számára meglehetősen érdektelen az, hogy Elfriede Jelinek miként vélekedik Ausztriáról, az osztrák polgárról, jobboldalról-baloldalról, a virulens fasizmusról és a világ minden gondját-baját felvállaló liberalizmusról és baloldaliság, erre nézve a magyar olvasónak kellő mennyiségű itthoni szöveg is rendelkezésére áll. De arról már minden olvasónak, ottaninak és bárhol élőnek, véleményt kell mondania, hogy ez a könyv hogyan vélekedik általában a civilizációban élő emberről, a polgárról, éljen ő (a szerző szerint: „az”) esetleg Ausztriában. Véleménymondás helyett elegendő itt is néhány futó idézet. Megjegyzendő, hogy a könyv emberi társulásai mindig alkalmiak, véletlenszerűek, csak külsőségeikben megnyilvánuló, soha nem valódi társulások, mindig halmazok: egy villamos tolongó népsége, egy koncert hallgatósága, az utca szedett-vedett figurái, a sötétségben és a koszban szexuális problémáik megoldásán munkálkodók. Arcok nincsenek, ahogy tagolt artikuláció sem. A villamoson utazókról azt tudjuk meg, hogy „a bécsi méreg sűrű köde borítja el azt a népséget”, Ausztria „az alkoholisták országa” meg „a falra hugyozóké”, s végül egy terjedelmesebb szakasz arról, hogy a zongoratanárnót miként veszi körül a „többi ember”. A mocskos testek ragacsos erdőként veszik körbe. Nemcsak a testi mocsok, a tisztátalanság legdurvább formái, a hónaljából és az ágyékokból áradó bűz, az elaggott nők enyhe hűgyszaga, a vénemberek dohányfelhői, a mérhetetlen mennyiségben fogyasztott legeslegolcsóbb táplálék gyomorból felgomolygó párája, nemcsak a korpás fejek viaszszaga, a haj vékonysága, a körmök alatt a mikroszkopikus szar átható bűze..., hanem...” – és ennyi talán elég is.

Nem kell hosszadalmasabban bizonygatni, hogy ebben a – finoman szólva – dehumanizált regénytérben-regényidőben minden felvetett motívum eltorzul, ön-maga ellentétébe fordul, kifordítódik, Arany szavaira emlékezve „vérbe és rondaságba” süllyed. A hagyományos emberi kapcsolatok gyanánt az agresszív ösztönkiélés eseményei, normális viszonyok helyett a hatalmi helyzetek torz egymásba fonódása, a másik ember iránti figyelem megjelenési formája a kémkedés és a voyeur-ség. Ahol nincs közösség, ott nem lehet erkölcs sem, ahol az ember azért zárkózik el az „élettől”, azaz a külvilágtól és mindennapoktól, mert nem hisz azoknak az érvényességében, ott minden érték felszámolódik: lebomlanak a szülő és a gyerek, a tanár és a diák viszonylatai, elrohad mindaz, ami az elemi férfi és női kapcsolatokat jellemzi, nemcsak hogy érvényüket veszítik az olyasféle szavak, hogy „szeretet”, „érték”, „haza”, „szolidaritás”, „szépség”, „tisztaság”, „jövő”, hanem már le sem íródhatnak. A zene – ez a könyv választott mítosza és médiuma – az a művészet, amelynek az volt és volna a feladata, hogy az érzések szavakkal ki nem fejezhető abszolútumát megközelítse, a zene maga is prostituálódik, Bach és Schumann, Schubert és Brahms. Egy koncert arra való alkalom a zongoratanárnő számára, hogy egy muzsikuskislány kabátzsebét megtöltse tört üveggel, hogy az örökre tönkregye a kezét.

Mi marad tehát az emberi létezésből? Marad egy mindenség fölé emelkedő torz tudat, az elbeszélő, aki magányos kreatúráival kedve szerint bíbelődik, megint csak Arany szavaival, a „gonoszság és gúny” jegyében, néhány magányos és romlékony hústömeg, akiket legfeljebb valamiféle hamis tudat morzsáival ajándékoz meg alkotójuk. A tudattalan hús csak magával és egy másik húsdarabbal foglalkozhat. A szexualitás formái itt kizárólag a leselkedés, az önkielégítés, a gerontofília, a sadizmus, a mazochizmus stb. Ezen a téren a szerző páratlanul gazdag tapasztalatokkal rendelkezik, amely ismereteket készséggel megoszt olvasóival. Ide véve a helyszíneket, különös tekintettel a peepshow-k és a WC-k sötét és szaglós helyiségeire, a szerelmi nedvek kombinációra egyéb testi végtermékekkel stb., stb.

Egy ilyesféle vázlatos regényismertetés után – egy ilyesféle könyvről és abban a közegben, amelyben egy ilyesféle könyv megíródik, megjelenik, és a legmagasabb művészeti rangra emelkedik – mi más is következhetnék, mint egy indulatos publicisztikai végszó a mai korról általában és az írástudók árulásáról sajátlagosan, a médiumok mindent átható ízlésdiktatúrájáról, esetleg a Nobel-díj végső amortizációjáról, a „liberális” „baloldaliság” kóros és álságos egyéniségkultuszáról stb. Ehelyett inkább egy szerény javaslat: gondoljunk végig azt a másfélszáz esztendő, ami a „borzalmas” Baudelaire és a „konzervatív” Arany János kora óta eltelt napjainkig. Ausztriában, Magyarországon vagy bárhol Európában, azaz a „civilizációt” az egész világ számára diktálni óhajtó Európa történelmében...

(*Életünk*, 2005/1.)

BIKÁCSY GERGELY

Pokol nélkül

Íróvá talán nem valamiféle tehetség teszi az embert, hanem hogy nem fogadja el a nyelvet és a kész fogalmakat – olvassuk *Kertész Imre Gályanaplójának* első lapjain, ahol épp a *Sorstalanság* írásáról számol be. A mások nyelve és a mások gondolatainak elhárításáról.

Koltai Lajosnak nem volt ereje ehhez, vagy talán lett volna, de úgy hitte, a filmrendezőre nem vonatkoznak a fenti szavak. Elfogadta a meglévő, a rég létező, a másoktól használt filmnyelvet. Az író szövegét áthelyezte a mozgókép dialógusaiba. Filmje így is érzékeny, igényes alkotás, de attól a pillanattól kezdve, hogy szó szerint felhasználta, gyakran dialógusokká tette a regény csak írásban-olvasásban megelevenülő nyelvét, nagy hátránnyal, óriási túlsúllyal indult. *Kertész Sorstalansága* az objektív ironia „sokrétiűen száraz” használatával elképesztő, csak *Kafka* nyelvhasználatához hasonlítható erejével tolja félre a szenvedésirodalmat, a lágerirodalmat, az Auschwitz-romantikát, mindenfajta moralizálást. Ez az ironia egyáltalán nem adható vissza mozgóképen, de talán több vizuális kliséről lehetett volna lemondani.

Tévedésnek érzem a kiváló *Ennio Morricone* felkérését a filmhez, tévedésnek a kísérőzenét. Egy helyütt kivételesen szép női vokált is hallunk. „Meg kellett oldanom egy jelenetet, pontosabban egy test mozgását az appelen, és szükségem volt egy zenére, ami vezérli a lelket, ahogyan a test mozdul” – indokolta a rendező. Gyönyörű női hang, mely a szakralitásig tágítaná – talán tágítja is! – a jelenetet. *Kertész Imre Sorstalansága* azonban a szakralitás megsemmisüléséről, Auschwitz utáni nem létéről szól, és a film is ezt szerette volna közvetíteni. A pokol a szakralitás része, a láger a szentség nélkül maradt világa – ezért mondhatja *Köves Gyuri*, hogy a pokolról nincs tudomása, a lágerről viszont van.

„Auschwitz előtti nyelven, az Auschwitz előtti fogalmakkal akarják rekonstruálni Auschwitzot” – írja megvetően *Kertész Imre A száműzött nyelv* című esszéjében.

Hagyományos filmes kísérőzene, a legnemesebb is, nem tudhatja közvetíteni a szakralitást, az érzelmektől fűtött romantikus-humanista hitek szétfoszlását. *Morricone* zenéje néha sajnos harsogóan feltolakodó, s mindig nagyon érzelmes. Szép, csendesebb dallamai is zavartak: rátelepedtek a filmre, melankolikusan szépet hazudnak a pokol nélküli légerek pusztaságába. Nem kis részben zenéje révén esztéticizmus lesz a sárban vonaglász megváltatlan értelmetlenségéből, az áldozatok sorstalanságra ítélt pusztulásából. Az Isten nélküli világ menthetetlen kopársága helyett annak „szörnyű szépsége” elevenül meg. Itt hamisan, nagyon hamisan cseng a legigényesebb filmzene is.

Igaz viszont a rabokból toborzott alkalmi énekesek *Eisemann Mihály-nótát*

daloló slágere, és igaz volt minden lágerzenekar robotra vagy halálba kíséső játéka, de nem lehet igaz semmiféle mozis kísérőmuzsika. Bartók, Lutoslawski, Ligeti, Kurtág? Pilinszky talán finoman bólintva őket igényelné, én azonban még az ő (mert Bartóké is az) Auschwitz utáni zenéjüket sem érezném idevalónak. Ellenpélda: egyszer rövid ideig nagy és mégsem természetes gépzaj zúg a hatalmas német gyár vastraverzes külterülete alatt: mintha megkomponált atonális zene volna, akármi is – hangmérnöki csoda. Ha megmunkált zörejeket, önmaguknál többé váló zajokon kívül semmi kísérőzene nincs: a történet kínzóan igaz csendje megszülethetett volna.

Kertész regényének, mint a főműveknek, sok olvasata, magyarázata van. Az egyik, a legérvényesebbnek látszó szerint a regény az ember saját sorsának elvesztését, ezzel a halál méltóságának elvesztését és tagadását sugározza, Auschwitz végérvényes diadalát. A főhős kamasz fiú közel kerül ennek megérzéséhez, felnőtté válva megértéséhez – mű, a szöveg mindvégig ezzel vívódik, ebből a dilemmából táplálkozik, ebből fakad hideg, keserűen bújtatott iróniája, az idézőjelek uralma és a „természetesen” nyomatékosító szó gyilkosan száraz ostorcsapásai.

Koltai Lajos – több nyilatkozatából is tudjuk, de a film is bizonyítja – méltánylandó erőfeszítést tett, hogy elkerülje a sablonokat. Nagy művészi érzékkel és elképesztő (belső) szerencsével találta meg a lineáris elbeszélésmód egy lehetséges filmnyelvi módját, a pátosz elfojtását e rövid, epizódos adó, nem drámai elsötétedések, kivilágítások dedramatikus szerkezetet sejtetnek. Általában, ahogy elmegy a jelenet belső csúcsáig, de ott visszafog, megáll (ilyen a zsákhordás, a betegség, a kórház epizódja) – ezek a film saját, igazi szépségei és eddigi holokausznarrációtól részben eltérő sajátosságai. Nemcsak a külsőségekben excelláló Schindler listáját haladja meg, hanem Polanskinak a Spielberg-filmnél méltányolhatóbb A zongoristáját is. A Sorstalanság filmrendezője nem akarta azonban, meg sem próbálta szétzúzni vagy gyökeresen elvetni a filmnyelv másoktól is használt, hagyományos kliséit.

Zörej, csikorgás, zaj – nem érzelmes muzsika közvetítheti a táborélet igazát. Borowski, Celan, Primo Levi öngyilkosságukkal bizonyították a táborok valóságának örök hatalmát. Döntésüket nemcsak a túlélés elfogadhatatlan élménye indokolhatja. Talán az a nehezen magyarázható, különös „honvágy” is a táborlét egy-egy pillanatának fájó szépsége iránt, melyről Kertész kamasz hőse is beszámol, és amelybe senki nem mer mélyen belegondolni, hiszen akkor az értelmes létezés lehetősége is megkérdőjeleződne. Kopár szavak, idézőjelbe tett szavak alkalmasabbak a világ logikájává váló abszurdum átvilágítására, mint az idézőjelet eredendően nem ismerő mozgóképi nyelv. Játékfilmet a táborról? Számomra paradox módon épp ez adja Koltai Lajos hősies vállalkozásának, roppantul igényes, értékes filmjének méltányolható szépségét: éppen az, hogy az eleve lehetetlent – fikciós film Auschwitzról – ő sem bírta legyűrti, de minden tehetségével kísérletet tett rá.

(*Népszabadság, 2005. február 10.*)

Eseménynaptár

1875. III. 7-én született Maurice Ravel francia zeneszerző

1945. III. 9-én született Bereck József prózaíró

1955. III. 11-én hunyt el Sir Alexander Fleming skót származású orvos és bakteriológus

1915. III. 12-én született Verseghy Erzsébet költő

1900. III. 19-én született Győry Dezső költő

1895. III. 23-án született Illés Béla Kossuth-díjas író

1905. III. 24-én hunyt el Jules Gabriel Verne francia író

1770. III. 27-én hunyt el Giovanni Battista Tiepolo olasz festő

1910. III. 27-én született Peéry Rezső publicista, kritikus

1885. III. 29-én született Kosztolányi Dezső író, költő

Napló

A FÖLDÖNFUTÓK BEMUTATÓJA A KASSAI THÁLIÁBAN

A kassai Thália Színházban f. év március 4-én mutatják be Dobos László Földönfutók című regényének dramatizált változatát. A regény dramatizációját a szerző és Beke Sándor végezte, s lírai játékként kerül bemutatásra. A darabot Beke Sándor rendezte.

Magyar Művészetért díjat vehetett át mások mellett Csoóri Sándor és Püski Sándor december 12-én. Posztumusz díjjal jutalmazták Weöres Sándort.

A Prima Primiissima Alapítvány szakmai kuratóriuma Juhász Ferencnek ítélte az idei szép-irodalmi elismerést. A díj ötvenezer euró jutalommal jár. A kategória két másik jelöltje, Jókai Anna és Závada Pál – a tízezer eurós – Prima elismerésben részesült. A közönségdíjat Jókai Anna kapta.

A Művészetek Palotája január 8-tól megkezdte próbaüzemét. A központ ünnepélyes megnyitóját március 14-re tervezik.

KEGYELET

Szabó Gyula prózaíró életének 74. évében, 2004. december 20-án elhunyt Kolozsvárott.

Tar Sándor József Attila-díjas prózaíró január 30-án, életének 64. évében elhunyt Debrecenben.

Elhunyt Efraim Kishon magyar származású izraeli író. Kishont Ferenc Budapesten született, a háború alatt munkaszolgálatos volt, 1945 után a Ludas Matyi és a Szabad Száj c. humoros lapok munkatársa volt. 1949-ben Ausztriába ment, majd Izraelben telepedett le. Előbb mezőgazdasági munkás volt, majd az Új Kelet című napilap munkatársa. 1964 és 1974 között Hollywoodban filmeket rendezett. Regényei, humoreszkjei számos világnyelven megjelentek. Életének 81. évében érte a halál.

Körmendi Lajos József Attila-díjas író, költő, szerkesztő 58 éves korában, 2005. január 1-jén elhunyt.

Meghalt Arthur Miller, amerikai drámaíró

A világhírű dráma- és regényíró 'Az édes fiaim' (1948) és Az ügynök halála (1959) c. drámáival indult el a világsiker felé. A hidegháborús évek Amerikájában a társadalmi elkötelezettség irodalmi kifejezése haladó politikai nézetekkel párosulva a hivatalos körök rosszallását váltotta ki. A Salemi boszorkányok című drámája (1961) a XVIII. századi boszorkányperek histériáját felidézve állítja elének a XX. századi Amerikát, bírálva a McCarthy-törvények által gerjesztett politikai boszorkányüldözést. A Pillantás a hídról (1959), valamint A bűnbeesés után című (1964) drámái öregbítették hírnevét. Miller nem tagadja a modern ember elszigeteltségét, magányosságát. A bűnbeesés után-ban magánélete nagy tragédiáját, volt felesége, Marilyn Monroe világhírű filmsztár öngyilkosságának nyomvonalait is felvázolta. Az Ausztriából bevándorolt, kereskedő családból származott Arthur Miller halálával egy világhírű íróval lettünk szegényebbek.

